

KORUNK

A PROGRAM EMBERKÖZELBEN •
A JÖVŐ NEVELÉSÉNEK MAI
FELADATAI • RENDEZŐTÁRS:
MADÁCH • A „SZEREPJÁTSZÓ”-
ÁDÁM ÉS A MADÁCHI SZEMÉ-
LYISÉG • JAKÓ ZSIGMOND: A
TOROCKÓI LEGENDA SZÜLETÉ-
SE • AGRÁRTÁJ AZ ARANYOS
MENTÉN • TORDATÚR VÁLTOZÓ
ARCA • SZÓKINCSTAN ÉS TÁR-
SADALOMTÖRTÉNET • GEORGE
BARIŢ MAGYAR BARÁTAI • A
SZÁZÉVES IMPRESSZIONIZMUS

1974 | 12

* * * Jelentés 1205

DUMITRU GHISE ● Pártunk Programja és a művelődés dimenziói 1209

BALÁZS SÁNDOR ● A Program — emberközben 1212

ALEXANDRU ANDRITOIU ● Bíbor-költemény (vers, Szabó István fordítása) 1215

CÁLINA MARE ● Ellentmondások a szocializmusban 1216

DANCULY ANDRÁS ● A jövő nevelésének mai feladatai 1221

M. NAGY LÁSZLÓ ● A tervteljesítési folyamat új szemlélete 1225

VÁSÁRHELYI GÉZA ● A „szerepjátszó”-Ádám és a madáchi személyiség 1229

KANTOR LAJOS ● Rendezőtárs: Madách 1236

JAKO ZSIGMOND ● A torockói legenda születése I. 1241

PANEK ZOLTÁN ● A következő, Fölfelé nőtt fa (versek) 1247

BÁGYONI SZABÓ ISTVÁN ● Versek a Balázs Ferenc-ciklusból 1247

BORDY MARGIT ● Öreg korongolók (vers) 1248

KÓNIA SÁNDOR ● Ősz, Nyugalanság (versek) 1248

JEGYZETEK

LÁSZLÓFFY ALADÁR ● Az emberség tükre 1249

PAL ÁRPÁD ● Oktatásügy és tudományfejlesztés 1249

SALAMON LÁSZLÓ ● Jordáky Lajos halálára 1250

BALINT TIBOR ● Zaharia Stancu utolsó üzenete 1251

DITRÓI ERVIN ● A százéves fiatalok 1252

BÖLÖNI SÁNDOR ● Plugor Sándor rajzai 1254

NAGY MIKLÓS ● Agrártáj az Aranyos mentén 1257

HAZAI TÜKÖR

EGRI LÁSZLÓ—T. CSÖGÖR ENIKŐ ● Tordatúr változó arca 1260

TUDOMÁNYOS MŰHELY

LŐRINCZI RÉKA ● Szókinccsan és társadalomtörténet 1267

SZEMLE

FEY LÁSZLÓ ● Három új Antenna-könyv a Dacia kiadásában 1273

DANKANITS ÁDAM ● A kisember emlékirata 1277

MIKÓ IMRE ● George Bariț magyar barátai 1278

HAMAR MÁRTON ● Az emléskutatás nemzetközi fóruma 1280

LÁTÓHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Árkossy István, Bányai István, Kabán József, Nagy Enikő, Plugor Sándor, Weiss István

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő ● Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Mócok útja 3. — Telefon: 1 60 30

Postacím: Cluj, cașuța poștală 273, Republica Socialistă România.

Jelentés

A Román Kommunista Párt XI. kongresszusa úgy került be a párt, az ország történetébe, mint az a legmagasabb szintű politikai fórum, amely elfogadta a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítésének és a kommunizmusra való átmenetnek az átfogó programját, valamint annak az ötéves tervnek az előírásait, amely minőségi változásokat hoz majd az ország gazdaságában és társadalmi szerkezetében.

A kongresszus előkészületei, munkálatainak méretei és színvonala méltók voltak ehhez a történelmi jelentőséghez. A X. kongresszus óta eltelt időszakban, annak határozatait valóra váltva, a Román Kommunista Párt célratoró következetességgel mivelte ki és érvényesítette a gyakorlatban azt, a marxizmus—leninizmus általános tanításaihoz elvi hűséggel ragaszkodó, népünk, pártunk történelmi tapasztalataira, országunk sajátos feltételeinek a tekintetbe vételére épülő, merész alkotókészségről tanúskodó politikai vonalat, amelynek gazdag eredményeit a kongresszus számba vehette, amelyet világszerte megismertek és elismernek. Köztudomású, hogy ennek a politikai vonalnak a kidolgozása elsősorban Nicolae Ceaușescu elvtárs érdeme; az ő fáradhatatlan tevékenységének tulajdonítható, hogy manapság szerte a világon Románia nevéhez az ő nevét kapcsolják. A párt minden tagja, hazánk egész lakossága egyemberként juttatta kifejezésre azt az óhaját és akarátát, amelyet a kongresszus lelkesedéssel teljesített, hogy Nicolae Ceaușescu elvtársat újraválasszák főtitkári tiszttségébe. Ez a választás nem csupán Nicolae Ceaușescu elvtárs rendkívüli érdemeinek az elismeréséből fakad, hanem abból a meggyőződésből is, hogy közeli és távlati terveink valóra váltásában annak a férfiúnak kell továbbra is a vezető szerepet betöltenie, akinek forradalmi gondolkodása és tevékenysége oly döntő szerepet játszott a pártprogram kidolgozásában.

A fő dokumentumok — az egységes pártprogram, az ötéves terv előírásai, az etika és méltányosság kommunista normái és elvei — már jóval a kongresszus nemcsak a párt, hanem az egész nép legmagasabb szintű politikai tagja. Többek között ez is jogossá teszi azt a megállapítást, hogy a XI. kongresszus nemcsak a párt, hanem az egész nép legmagasabb szintű politikai tanácskozási fórumává vált. Lapunk olvasói tudják, hogy a *Korunk* is igyekezett eleget tenni az előkészítő dokumentumok megvitatásában reá háruló feladatoknak. Ez is, de elsősorban a Nicolae Ceaușescu elvtárs előterjesztette jelentés rendkívüli politikai hordereje indokolja, hogy a kongresszust követő első lapszámunkban mindenekelőtt ennek gondolataihoz kapcsolódjunk.

A jelentés eszmei gazdagságát nem lehet egy rövid méltatás keretében visszadni vagy érzékeltetni. A többi dokumentummal egyetemben hosszú ideig maradt majd elméleti munkásságunk tengelyében, alkalmunk lesz ismételtlen visszatérni különböző vonatkozásaira. Ezúttal csupán néhány megállapításánál időzünk.

Ha arra kellene vállalkoznunk, hogyan emeljük ki a jelentésből azt a gondolatot, amelyből kiindulva kifejthetnénk összes lényegbevágó megállapításait, mint központi mag köré csoportosítva őket, a következő kitélt választanánk: „A felszabadulás óta eltelt időben népünk több történelmi szakaszon haladt keresztül. Az elért nagy eredmények pártunk marxista—leninista politikájának helyességét igazolják, azt a tényt, hogy a párt országunk konkrét történelmi, társadalmi és nemzeti valóságából indult ki, és megtalálta az új társadalom győzelmes építéséhez vezető legmegfelelőbb utakat. Ez a dicsőséges történelem a tudományos, forradalmi jellegű tanulságok gazdag kincsesárát jelenti, erőteljes ideológiai, elméleti alapot biztosít a programnak, pártunk egész tevékenységének, és ugyanakkor hozzájárulást jelent a forradalmi elmélet és gyakorlat egyetemes értékeihez.”

E megállapítás súlyához hozzájárul az a körülmény is, hogy a kongresszus hazánk felszabadulása harmincadik évfordulójának az esztendejében ülésezett; e megállapítás fedezetéhez tartozik az az adat, amelyet pártunk főtitkára a jelentés elején közölt: az elmúlt három évtized alatt hazánk ipari termelése megharmincszorosodott. Harminc esztendő gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális fejlődése az alapja annak a következtetésnek, miszerint „Románia viszontagságos történelmében a mi pártunk volt az egyetlen párt, amely teljesen azonosult a néptömegek érdekeivel és vágyaival, s amelynek mindennél drágább egész népünk boldogsága, jóléte és függetlensége”.

A felszabadulás harmincadik évfordulójának és a kongresszusnak az ünnepi hangulata, az elért eredmények fölött érzett jogos büszkeség sem vezetett az el-

múlt időszak hibáinak, egyes torzításainak az elhallgatásához. A jelentés hangsúlyozza, hogy a párt bátran feltárta és határozottan felszámolta ezeket a hibákat, és kifejezi a pártnak, vezetőségének azt a szilárd elhatározását, hogy senkinek semmilyen formában ne engedje meg rendszerünk alapelveinek, a szocialista etika és méltányosság normáinak mellőzését, hogy éberem őrködjék minden területen a demokrácia fejlesztése, a törvényesség védelme fölött, hogy kiméltetlenül fellépjen mindenki ellen, aki megszegi a törvényeket, kárt okoz a szocialista építésnek, akadályozni próbálja népünk harcát, építőmunkáját.

A jelentés összefoglalóan kifejtette a következő öt éves terv főbb irányelveit. A társadalmi termék és a nemzeti jövedelem növekedési ütemének az előirányzata — 8-9, illetve 9-10 százalékos — valamivel alacsonyabb, mint az előző öt éves tervé volt, amit éppen az elmúlt időszakban elért eredmények, népgazdaságunk potenciáljának jelentős növekedése magyaráz. Ezzel a növekedési ütemmel is az ország gazdasága oly nagy mértékben fejlődik majd, hogy az öt éves terv végére Románia megszűnik fejlődésben levő országnak lenni, és közelebb kerül a gazdaságilag fejlettségre. Az elkövetkező öt éves terv minőségi változásokat hoz majd létre népgazdaságunk szerkezetében elsősorban annak az előirányzatnak megfelelően, hogy a tudományos-műszaki forradalom vívmányai érvényesítésének az öt éves tervé lesz.

A gazdaság szerkezetében végbemenő változások a társadalom csoportszerkezetének a további módosulásához fognak vezetni... Az öt éves tervidőszak végére az ipari munkásság arányszáma (40%) — hazánk történetében először — túlsúlyba jut majd a foglalkoztatott lakosságon belül, jelentősen túlszárnyalva a mezőgazdasági dolgozókat (28%). Ezek az arányszámok a társadalom csoportszerkezetének a viszonylatában jelzik azt, amit fentebb említettünk: az öt éves terv végére hazánk közelebb kerül a gazdaságilag fejlett országok szintjéhez.

Amint azt a megelőző pártdokumentumok is kifejtik, pártunk gazdaság- és társadalomfejlesztési alapelveinek megfelelően a fejlesztési alap továbbra is a nemzeti jövedelemnek mintegy harmadát teszi ki, mivel a tapasztalat azt bizonyítja, hogy csakis a magas fejlesztési alappal lehet tartósan és szilárdan biztosítani az életszínvonal emelését, pártunk egyik legfontosabb célkitűzését. A kérdés megkülönböztetett fontosságára való tekintettel a jelentés szükségesnek vélte ismételtlen kifejtetni a párt- és az országvezetés ezel kapcsolatos álláspontját: „Az egész fejlesztés terén abból kell kiindulni, hogy az anyagi termelés rendeltetése kielégíteni a tudományosan meghatározott fogyasztási igényeket, ki kell zárunk mindennemű pazarlást, a csupán a fogyasztás kedvéért történő fogyasztást. A fogyasztási szint megállapításakor állandóan szem előtt kell tartanunk a reális lehetőségeket, küzdenünk kell a kispolgári képzeldés és nagyzási hőbort ellen. Egy pillanatra se feledkezzünk meg arról, hogy egyetlen nép sem fogyaszthat többet, mint amennyit termel. Az ország jövője nem attól függ, hogy adott pillanatban mennyit fogyaszt, hanem elsősorban attól, hogy mennyi anyagi eszközt fordít a nemzeti vagyon további gyarapítására.“

A kongresszus elé terjesztett jelentésben Nicolae Ceaușescu elvtárs erőteljesen hangsúlyozta pártunknak azt a jól ismert álláspontját, miszerint a párt abban látja történelmi küldetésének, a társadalom forradalmi átalakításának, az új társadalmi rend felépítésének fő célját, hogy szüntelenül emelje a nép anyagi és szellemi életszínvonalát, „összhangban a tudományosan meghatározott fiziológiai szükségletekkel, az emberi megismerés szüntelen haladásából fakadó szellemi igényekkel“. A következő öt éves terv végére, a fizetések 18-20 százalékos emelkedése révén, valamint annak következtében, hogy körülbelül 1 millió új munkahely létesül, a nép reáljövedelme mintegy 35-37 százalékkal múlja majd felül az 1975-ös jövedelmi szintet. Az életszínvonal emeléséhez jelentékenyen hozzájárul majd a munkaidő csökkentése heti 42-44 órára.

A XI. kongresszus és az előterjesztett jelentés nagy figyelmet szentelt a társadalmi viszonyok és intézmények további tökéletesítésének. A társadalom szerkezetében bekövetkező változásokkal összefüggésben a jelentés ismételtlen aláhúzza a szocialista nemzet nagy erőforrásait, szerepét a társadalmi haladásban, további felvirágoztatásának irányait. Ehhez kapcsolódva pártunk főtítkára megerősítette, hogy a párt következetesen folytatja marxi-lenini politikáját a nemzeti kérdés terén: „A párt szüntelenül síkraszáll az összes dolgozók teljes jogegyenlőségéért, tekintet nélkül nemzetiségükre, megteremtve a szükséges gazdasági, politikai és társadalmi feltételeket ahhoz, hogy az összes állampolgárok, románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek, szabadon érvényesülhessenek a társadalmi élet minden területén, hogy aktívan részt vegyenek a társadalom vezetésében, egyenlő módon részesüljenek a szocialista és kommunista civilizáció eredményeiből. A Programba foglalt marxiista-leninista nemzeti politika elveitől tántoríthatatlanul“

igazodva, pártunk sikraszáll nemzetiségre való tekintet nélkül az összes dolgozók egységének és testvériségének szüntelen erősítéséért, azért, hogy fejlessze együttes munkájukat a közös haza, Románia Szocialista Köztársaság felvirágoztatásáért.“

A szocialista állam, a szocialista közélet tökéletesítésének a tengelyében továbbra is a szocialista demokrácia elmélyítésére irányuló tevékenység áll majd. A Program és a jelentés is a *reális* szocialista demokrácia érvényesítésére helyezi a hangsúlyt, reális szocialista demokrácián értve azt, hogy a kommunizmusra való átmenet távlatában egyre inkább olyan demokráciáról van szó, amelyet nemcsak biztosítanak, nyújtanak a nép számára, hanem amelyet maga a nép csinál. „Meggyőződésünk — mondotta kongresszusi jelentésében Nicolae Ceaușescu elvtárs —, hogy csakis a reális szocialista demokrácia megvalósulásának biztosításával teljesíthetjük sikeresen a párt programját, bel- és külpolitikáját. Tántoríthatatlanul valljuk a marxi—lenini elvet: az új társadalmi rend felépítésének objektív követelménye, hogy fejlesszük a szocialista demokráciát, hogy a nép tudatosan alakítsa saját történelmét.“

A jelentés nagy teret szentel a párt nemzetközi tevékenységének, a nemzetközi élet alapvető kérdéseinek. Ez a fokozott figyelem egyrészt azzal magyarázható, hogy napjainkban az egész világot egyaránt érintő nagy, közös kérdések sokkal számosabbak, mint a múltban, az egyes országok sorsa sokkal szorosabban függ a nemzetközi helyzet alakulásától, mint bármikor ennek előtte, másrészt azzal, hogy a szocialista Románia kivételesen dinamikus, kezdeményezőteljes, aktív külpolitikát folytat. Amint azt a kongresszusi jelentés is kiemeli, nem volt a nemzetközi életnek olyan jelentősebb problémája, amelyből Románia valamilyen formában ne vette volna ki részét, hozzájárulva ezek megoldásához, összhangban az összes népek, a nemzetközi együttműködés érdekeivel.

A kongresszusi jelentés elvi, fejlett realitásérzékéről tanúskodó, árnyalt jellemzést adott a világhelyzetről, éberben figyelmeztetett magukban veszélyt hordó problémákra, a reakciós erők béke- és haladásellenes mesterkedéseire, a gazdasági válsággal járó feszültségekre, ám ugyanakkor erőteljesen kiemelte az antiimperialista erők túlsúlyát, az enyhülés tendenciájának feltartóztathatatlanságát. Az ország legmagasabb szintű politikai fóruma az egész világhoz küldte a szocialista Románia békeüzenetét, leszögezte napjaink legerősebb kérdéseiben elfoglalt álláspontját, újrafogalmazta és az időszerű világpolitikai kérdésekben konkrétan érvényesítette az államok közötti kapcsolatokra, a nemzetközi együttműködésre vonatkozó, jól ismert alapelveit. Ezekből az alapelvekből kiindulva lépünk, a világ összes népeinek legfontosabb érdekeit szem előtt tartva fejeltte ki Nicolae Ceaușescu elvtárs hazánk álláspontját a nemzetközi, gazdasági és politikai kapcsolatok új, demokratikus alapokra való helyezésének korkövetelményéről, a jobb és igazabb világ megteremtésének szükségességéről. A jelentés kiemelte, hogy pártunk politikájának megfelelően következetesen fejlődik együttműködésünk az összes szocialista országokkal, sokoldalú kapcsolatokat teremtettünk a fejlődő országokkal, a békés egymás mellett élés elveinek szellemében igyekszünk együttműködni minden állammal, tekintet nélkül társadalmi rendszerükre.

A Román Kommunista Párt jelentős szerepet játszik a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban, az antiimperialista harcban, amit az is beszédesen tanúsít, hogy a kongresszuson 101 ország 136 pártjának küldöttsége vett részt, s nyújtotta át elismerő és szolidaritást kifejező üdvözlését. Pártunk annak köszönheti ezt a rendkívül széles körű megbecsülést, hogy kapcsolataiban következetesen érvényesíti internacionalista politikáját, erősíti együttműködését és szolidaritását minden kommunista párttal, a szocialista és demokratikus pártokkal, az egész világ haladó, forradalmi, antiimperialista erőivel. Pártunk erőteljesen szót emel a kommunista és munkáspártok új típusú egysége mellett, amelyet az egész társadalmi fejlődés hatalmas erejű tényezőjének tekint. „Éppen ezért úgy véljük — hangoztatta a jelentés —, hogy nem szabad semmi, de semmi olyat tenni, ami gyengíthetné valamelyik kommunista párt egységét, s nem szabad megengedni, hogy valamelyik párt beavatkozzék egy másik párt belügyeibe.“ Az RKP sikraszáll az összes forradalmi pártokkal való együttműködésért, a véleményserék, kölcsönös látogatások előmozdításáért, a közös részvételért a jelenkori világ problémáinak demokratikus megvitatásában. Ilyen szellemben kész a Román Kommunista Párt részt venni az európai kommunista pártok készülő értekezletén, ilyen megfontolásból nem tartja egyelőre időszerűnek a kommunista pártok világtalálkozóját.

A XI. kongresszus nagyra értékelte a pártnak, vezetésének, Nicolae Ceaușescu elvtársnak bel- és külpolitikai téren kifejtett tevékenységét, és a Programban, valamint az Irányelvekben foglalt tennivalók méreteinek, jelentőségének megfelelően, társadalmunk fejlődéstörvényeivel összhangban elhatározta, hogy tovább erősíti a párt vezető szerepét a szocialista Romániában. A párt vezető sze-

repének a további növekedése, bizonyos, a konkrét időszakoknak megfelelő szervezeti intézkedéseken kívül — mint amilyen például a Végrehajtó Bizottság átalakítása Politikai Végrehajtó Bizottsággá, a demokratikus centralizmus további erősítése a párton belül, a Szervezeti Szabályzat módosítása, illetve kiegészítése stb. — elsősorban a kommunisták, az egész párttagság ideológiai-politikai színvonalának szüntelen emelését igényli. Ismeretes pártunknak az a politikai humanizmustól áthatott álláspontja, miszerint a párt nem elvont fogalom, hanem emberekből áll, érettsége, bölcsessége a kommunisták érettségétől, bölcsességétől függ, vezető szerepe mindenekelőtt azt feltételezi, hogy minden kommunista a maga munkahelyén élen járjon, és példamutató magatartást tanúsítson. Ebben a szellemen foglalkozott a kongresszusi jelentés is a párt vezető szerepével, amikor megállapította: „A kommunisták csak annyiban különböznek a többi dolgozótól, hogy jobban megértik a gazdasági-társadalmi fejlődés problémáit, s a társadalomfejlődés általános törvényeinek tudományos ismeretére támaszkodnak. Ebből kiindulva vállalják a nép előtt a felelősséget, hogy az összes erőket a haza gazdasági-társadalmi haladása érdekében egyesítik. A kommunistákat mindenkor felelősségérzet, áldozatkészség hatja át, semmilyen más előjogot nem óhajtanak — nem kell hogy óhajtsanak —, csak azt, hogy hazájukat, népüket szolgálhassák, a szocializmust és a kommunizmust szolgálják.“

A párt vezető szerepe szocialista társadalmunkban minden téren megnyilvánul, így az ideológiai-elméleti munka irányításában is, ami a párt vezető szerepének egyik szerves összetevője. A jelentés a leghatározottabban leszögezte, hogy a filozófiai, szociológiai, történelemtudományi, általában társadalomtudományi problémák a kommunista elmélet és ideológia problémái, „s ezért velük csak azok foglalkozhatnak, akik elsajátítják és alkalmazzák a kommunista ideológiát és világnézetet“. Pártunk megkülönböztetett gondot fordít saját kultúránk, valamint az egyetemes kultúra haladó hagyományainak ápolására; amint azt a jelentés is hangsúlyozza, a jelen alkotásaihoz hozzá kell adnunk a múlt alkotásait, méltóképpen meg kell becsülnünk elődeink nagy tetteit, mert mindenkor a nép élet- és gondolkodásmódja volt és lesz a valóban haladó kultúra alapja. Kultúránknak, tudományunknak el kell sajátítania mindazt, ami nemzetközi viszonylatban a legértékesebb és leghaladóbb.

Az ideológiai-elméleti tevékenységnek a XI. kongresszuson újra megfogalmazott alapelvei programadók egy olyan világnézeti-művelődési folyóirat számára, mint amilyen a *Korunk*. A mi munkánk vonatkozásában is érvényes a kongresszusnak az a megállapítása, hogy világos politikai vonallal rendelkezünk, a feladat most az, hogy mindennapos gyakorlati tevékenységgel váltsuk azt valóra. A *Korunk* hivatásának és kötelességének érzi, hogy a jelentésben és a kongresszus határozataiban foglaltaknak megfelelően hozzájáruljon — a maga sajátos területén — az ideológiai-elméleti tevékenység általános szintjének emeléséhez, a következetes és alkotó marxí—lenini ideológia érvényesítéséhez, haladó hagyományaink ápolásához, korunk új és értékes szellemi jelenségeinek figyelemmel követéséhez és értékesítéséhez. Mint az egész elméleti-kulturális nevelőtevékenység, úgy a *Korunk* munkássága is a Román Kommunista Párt programján, pártunk alkotó jellegű marxí—lenini dokumentumain alapul és fog alapulni a jövőben is. Így teljesíthetjük a kongresszus határozataiból reánk háruló feladatokat.

KORUNK

A sajtó, a rádió és a televízió, a tömegtájékoztatás minden eszköze a jövőben fokozottabb tevékenységet kell hogy folytasson az egész nép erőinek egyesítésére a Program és az Irányelvek teljesítése érdekében. Több szilárdság, harcosabb, elkötelezettebb szellem, a hibákkal szembeni nagyobb kérlelhetetlenség, az új minden területen való előmozdítása iránti fogékonyság kell hogy áthassa ezeket a tájékoztató eszközöket.

**Az RKP Központi Bizottságának a XI. kongresszuson
Nicolae Ceaușescu elvtárs előterjesztette Jelentéséből**

Pártunk Programja és a művelődés dimenziói

A pártprogram objektív és szubjektív vonatkozásai sokszoros egymásra hatásának teljes kiterjedésében és mélységében ragadja meg a történelem dialektikáját, az élet két alapvető — anyagi és szellemi — aspektusának szerves totalitásában.

A népgazdaság kiegyensúlyozott és gyors ütemű fejlődése alapján s a tudományos-műszaki forradalmat tükrözve szocialista nemzetünk kultúrája is kiteljesedőben van, a társadalmi és magánélet minőségének egyik lényeges tényezőjévé válik. Teljes mértékben megfelel ez pártunk koncepciójának, amelyben az élet-színvonal anyagi gyarapodása, a gazdasági és műszaki civilizáció növekedése nem öncél, hanem lényeges és szükséges, bár nem kizárólagos eszköze a legfőbb cél elérésének, az új típusú ember kialakulásának és fejlődésének.

Ebben az értelemben, minthogy a párt politikájának állandó középpontja, az egész gazdasági fejlődés döntő tényezője az ember, a párt Programja felfedi előttünk azt a kettős távlatot, melyből ezt az antropológiai kulcsproblémát szemügyre vehetjük: az ember mint a történelemalakító cselekvés alanya és egyidejűleg tárgya, a kommunizmus megközelítésének mértékében magát is alakítja, történelmi tudata tulajdon történelmének gyümölcse lévén. Más szóval állandóan változó anyagi és szellemi szükségletei nem az emberi személyiség külsőleges járuléka, hanem szükségszerűen belülről fakadnak, összetettebbekké válnak és új alakot öltenek abban a mértékben, ahogyan az ember egy magasabb rendű társadalmi környezetet alkotója lesz.

A párt Programja nemcsak kijelöli az elérendő célokat, hanem meggyőzően bebizonyítja, hogy az elérésükért folytatott küzdelem szükséges folyamat, amelyben meghatározó módon kikovácsolódik az emberi személyiség. Ha például a társadalmi munka termelékenységének növekedése csakis a termelési folyamat gépesítése és automatizálása, a termelés és a munka tudományos megszervezése, szocialista gazdaságunk összes erőforrásainak kiaknázása révén valósulhat meg, akkor azok az igények, amelyek az ember iránt a tőle elvárt ismeretek és cselekvés síkján merülnek fel ennek a célnak az elérése érdekében, szükségképpen egy új és magasabb rendű emberi minőséget határoznak meg, mint a megelőző szinten tételezettek. Vagyis a Program felvázolta történeti-társadalmi folyamat dimenzióit és az ember egyéni dimenzióit megbontathatlan dialektikus kölcsönhatás fűzi össze, melynek tényezői létrehívják és feltételezik egymást. A párt Programja ilyenformán az egyidejűleg társadalmi és emberi, anyagi és szellemi építés erővonalait összefoglaló Charta, amelyben az egyén—társadalom, ember—emberiség dialektikája a maga teljes szervességében és funkcionálisában feltárul. Az anyagi élet dimenzióinak új dimenziók felelnek meg az ember szellemi életében, s e két alapvető vonatkozás nemcsak kölcsönösen összefügg egymással, hanem feltételezi is egymást.

A kommunizmus felé vezető út nem képzelhető el az új típusú szellemiséggel, széles ismeretkörrel, filozófiailag megalapozott, tudományos világnézettel és élet-felfogással rendelkező ember nélkül, aki képes cselekvően hozzájárulni egy magasabb rendű társadalom megvalósításához. „Csak a társadalom minden egyes tagja öntudatának emelésével, a munkában való részvétele fokozásával s a társadalom általános érdekei iránti felelősség erősítésével lehet megvalósítani a társadalom tömegek általi vezetésének magasabb rendű, kommunista formáját, amelynek keretében a nép saját akarata szerint alkotja történelmét.” — írja a Program. A szakadatlan tökéletesedésnek ez a történelmi folyamata társadalmilag és egyénileg egyénes folyamat, melynek szervessége az evidencia erejével ható, objektív szükség-szerűség.

Ebben a perspektívában a párt Programja a cselekvés háttérétalanul tág keretét biztosítja szocialista művelődésünk számára. A kultúra mind az új értékek alkotása, mind pedig a már meglévő értékek elsajátítása tekintetében új dimenziókkal gazdagodik, szerepe a társadalmi életben a kommunizmus megközelítésének

mértékében állandóan nő. A műveltségre törekvés teljességgel megszűnik csupán a szellemi élet ékessége lenni, mindinkább az ember belső szükségletévé válik, egyéni és társadalmi létformává. A kétkezi munka fokozatos közeledése a szellemihez, a falu a városhoz, az egész gazdasági tevékenység magas fokú szerveztsége, a termelés automatizálása és kibernetizálása, a szocialista demokratizmus elmélyülése, a társadalmi viszonyok folytonos tökéletesedése, egyszerűen a dolgozók egyre teljesebb tudatosságú részvétele a szocialista és kommunista társadalom közös sorsának alakításában a társadalom minden egyes tagjától megköveteli az alapos politikai-ideológiai képzettségét, a társadalmi folyamatokat irányító törvényszerűségek beható ismeretét, minden egyes ember magas fokú erkölcsi és állampolgári felelősségét hivatása, a kötelezettségek és a demokratikus jogok gyakorlásában, személyes hozzájárulást igényel a társadalmi élet fejlődéséhez. Ebből az alapvetésből indul ki a párt Programja, amikor félreérthetetlen világossággal megfogalmazza és megindokolja azt a gondolatot, hogy „A kommunizmusba való áttérés megköveteli, hogy nagymértékben fejlődjék a kultúra, érteve ezen az adott pillanatban a társadalom birtokában levő ismereteket, amelyeket a termelőerők fejlődési foka, a tudomány és technika, az oktatás, az irodalom, a művészet, a tömegtájékoztatási eszközök színvonala határoz meg. A nép általános anyagi és szellemi civilizációjának színvonalát kifejező kultúra segíteni fog minden embert, hogy megértse a szükségszerűt s a történelem parancsát, s hogy tudatosan vegyen részt saját sorsának alakításában, a társadalom egyre magasabb fokra emelésében.”

Ezekből a megfontolásokból következik, hogy a művelődési tevékenység minden irányú kiterjedését minőségének megfelelő mértékű javulásának kell kísérnie, úgy hogy azzal a tartalommal, amelyet közvetít, minden kultúrértéknek késedelem nélkül, pontosan meghatározott társadalmi és emberi igényeknek kell megfelelnie. A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom művelődése és még inkább a kommunista társadalomé egy egységes mag — az új típusú ember — köré kell hogy szerveződjék, mind nagyobb mértékben s egyre jobban kell kielégítenie az új világ gyakorlatából következő igényeket, meg kell felelnie annak az emberi problémáknak, amelyet éppen személysége sokoldalú megvalósítása vet fel. A holnapi szocialista Románia művelődési értékeinek a maguk átfogó és változatos, tudományos, művészi, irodalmi, filozófiai stb. formáiban egyre magasabb fokon kell magukba foglalniuk a megismerés újabb és újabb vívmányait, az értelmi és erkölcsi tökéletesedés hasznos eszközeit, a világ megismerésének és birtokba vételének egyre kifinomodottabb módozatait kell az ember rendelkezésére bocsátaniuk, az eddiginél jobban meg kell felelniük az emberi kreativitás fokának, annak a lehetőségnek, hogy az ember tükrözhesse és meghatározhassa önmagát.

Kétségtelen, hogy a párt X. kongresszusa óta eltelt évek folyamán, társadalmunk általános fejlődésével párhuzamosan, a megteremtett anyagi feltételek és az élenk szellemi tevékenységnek kedvező légkör eredményeként szocialista kultúránk szakadatlan gyarodását tapasztalhattuk. Az 1971 novemberi plenárison és az 1972-es Országos Konferencián elfogadott pártprogram újabb forradalmi lendületet adott egész művelődési életünknek, a létrehozott értékek és a kifejlesztett tevékenység minden szinten és az összes művelődési intézményekben még fokozottabb mértékben vált a szocialista tudat alakítása és fejlesztése, a szocialista etika és méltányosság elveinek a társadalmi életben való érvényesítése, az új ember alakítása tényezőjévé. Ezzel egyidejűleg mint a szellemi értékek nemzetközi cseréjének tevékeny részese, Románia ezen az úton is hatékonyan hozzájárult a népek kölcsönös megismeréséhez és közeledéséhez, a jelenkori világ békéjéhez és haladásához.

Mindezek a pozitív eredmények azonban — a pártprogram követelményeinek fényében — csak kiindulópontját alkotják egy olyan új dimenziókkal és erényekkel teljes, sokkal szélesebb körű és mélyebb kulturális tevékenységnek, melynek tartalmai a természet, a társadalom és az ember megismerése magasabb fokozatait kell hogy jelentsék, s amelynek még hűvebben kell tükröznie társadalmunk általános fejlődését az élet minden területén, az emberek közötti viszonylatokban, szellemi és erkölcsi haladásukban végbemenő forradalmi átalakulásokat. A kultúrának a maga minden eszközével az emberi élet minősége javítását előmozdító, döntő tényezővé kell válnia, nemcsak hogy az értékek olyan világát kell kínálnia, amelyben az ember magára ismerhet, hanem meg kell alkotnia önnön jövődöbeli képének modelljét is, a gondolat és érzékenység áhított tökélyének minden szépségével és gazdagságával. Ebből a szempontból a kultúra nem csupán az élet egyszerű tükrözése kell hogy legyen, hanem olyan tevékeny terület, amelyben a létrehozott értékek mintegy előrevetítik a kommunista életeszmény megvilágította új társadalmi valóságot. Az ember második természeteként a kultúrának új

eszményi szépségek erejével kell kiegészítenie napjaink világát, meg kell jelentenie nemcsak azt, ami van, hanem azt is, aminek lennie kell.

A kultúrának a sokoldalúan fejlett szocialista társadalomban betöltött helyét és szerepét csak akkor láthatjuk világosan, ha tisztázzuk a filozófiai dimenzióit annak a társadalmi és emberi problematikának, amelytől a művészet nem vonatkozthat el. Mint ahogy — s ez világosan kitűnik a párt Programjából — maga a kultúra sem létezhet és fejlődhet, ha nem hatja át a filozófia, ha értékrendje nem egy letisztult világnézet, a dialektikus és történelmi materializmus távlatában helyezkedik el. Ennek a tudományos, hazánk feltételeihez teremtő módon alkalmazott filozófiának a szilárd talajában gyökerezve, a párt Programja, miután a XI. kongresszus megvitatta és elfogadta, mindazok előtt, akik a kultúra területén tevékenykednek, éppúgy, mint az egész nép előtt, széles távlatot nyit és kijelöli a cselekvés kifogyhatatlan lehetőségeit. Kultúránk korlátlan fejlődésének útja: szerves beilleszkedésének útja a sokoldalúan fejlett szocialista társadalmat megvalósító és a kommunizmus felé haladó Románia haladásának.

Az egész nevelő tevékenység s a szocialista tudatformálás új humanizmus megteremtéséhez kell hogy vezessen, amelynek értelmében az ember a legfontosabb, s amelyben a magánérdek összefonódik az egész társadalom érdekével, biztosítva minden embernek, az egész néppel együtt, a jólétet és a boldogságot.

**Az RKP Központi Bizottságának a XI. kongresszuson
Nicolae Ceaușescu elvtárs előterjesztette Jelentéséből**

A Program – emberközelben

A múlt, jelen és jövő az emberi lét koordinátarendszerének végtelen abszcisszáján egyirányban mozgó pontok, örök hármasságuk sorsként kíséri őket: ebben a státusukban sohasem érhetik utol egymást, sohasem maradhatnak le egymástól, mert ha ez megtörténik, már meg is szűnt önmagukkal való azonosságuk; a lemaradt jelen múlttá, az utolért jövő jelenné formálódik. Az időkoordináta e nagy hármassága azonban önmagában üres absztrakció. Múlt, jelen vagy jövő mint olyan nem létezik, mindig valamilyen történést, helyzetet, jelenséget, viszonyt jellemez létezésének mikorisága. A jövőt tehát nem lehet létrehozni, csak a *ma létező* valóságnak a jövőjét lehet majdani-mává alakítani: a jövő mindig az átalakítandó vagy átalakuló mai valóság.

Átalakítandó és átalakuló! Lényeges különbség. A jövő jelenné módosulásának két formája. A ma-létezés mint jelen ugyanis kétféleképpen haladhat saját jövője felé: vagy úgy, hogy akármilyen-jövőletté válik (más szóval az emberkéz beavatkozása nélkül a nem-megválasztott jövő közeledik hozzá), avagy a jelen-lét a sok-lehetőségből tudatosan kiszemelt jövő-valósággá lesz (vagy, ami ugyanazt jelenti, a kiválasztott és az emberi hozzájárulással hozzánk közeledő jövő csap majd át a jelen-létezésbe).

A jövővé váló és a jövővé formált jelen-valóság képe egyaránt megjelenhet a ma emberének tudatában. Tudományosan fel lehet mérni, több-kevesebb pontossággal le lehet írni a jövőbe vetített mai létezését. De más módon rajzolódik ki a jelenből önereje révén kinövő jövő-lét, s ismét másként a mi erőnkkel kialakított eljövendő valóság arcéle. *Prognózis és program* — ime, két rokon fogalom, amely egyaránt a jövőidézés aktusát tükrözi, tartalmában azonban mégis különbözik egymástól, éppen a bekövetkező létezés felé vezető út milyensége tekintetében. A *prognózis* leginkább arra szorítkozik, *mi lesz*, jórészt függetlenül attól, hogy ez a bizonyos „lesz” kinek vagy minek a műve. A *program* viszont cselekvési terv, itt az a bizonyos „lesz” feladatként, célkitűzésként jelentkezik, a program lényege nem egyszerűen az „ez lesz”, hanem az „ezt tesszük”. Az időjárás előrejelzésére nem készítenek programot, a meteorológiai prognózis a „mi lesz?” kérdésre — egyelőre — az embertől elvonatkoztatva kíván felelni. Az orvos előre leírja valamely betegség lezajlásának szükségszerű s ezen belül legvalószínűbb módját, a prognózis, a korjóslat eltekint attól, hogy a szubjektum akarja-e vagy sem az események ilyen alakulását. A program minőségileg új jegye éppen az, hogy a ma csak potenciálisan létező jövődőtől a mává formálódó, a realitásba átcsapó jövőhöz vezető útra koncentrálja a figyelmet, ily módon a bekövetkezett jövő — ami most már nem is ön maga, hiszen jelenné vált — természetes következménye lesz az ember aktivitásának.

A XI. pártkongresszuson elfogadott pártprogramunkat a legnagyobb mértékben jellemzi ez a cselekvési terv jelleg. Több, mint egyszerű prognózis, a „mi lesz”-en túlmenően elsősorban azt exponálja, *hogyan* jutunk el ehhez a „van”-ná váló „lesz”-hez. A *hogyan* pedig a legnagyobb mértékben emberközpontú kérdés, ugyanis az ember tettein áll az, hogy ez a jövő közeledjék hozzánk. Ilyen perspektívában — emberközelben — tanulmányozva az elkövetkezendő húsz-huszonöt évre szóló programunkat, a benne szereplő, pusztán prognózisnak tűnő számadatok kilépnek az egyszerű „ez lesz” fogalomköréből, s premisszás elhelyezkedési rendben így jelentkeznek: ez lesz, *ha* tevékenységünk eredményes, *ha* emberi potenciálunkat sikerül maradéktalanul felhasználni a megjelölt célkitűzések eléréséért végzett tevékenységünkben. 1990-ig egy főre számítva elérjük az 5000-6000 kilowattóra energiatermelést, a legkevesebb 1000 kg-os acéltermelést, a lakosonkénti 1000-1200 kg gabonát, az 1300-1500 milliárdos nemzeti jövedelmet és így tovább — az ilyen számadatok túllépik rideg mennyiségi összefüggéseiket, elvesztik kvantitatív prognózis mivoltukat. Mivel a jövőendő társadalmi valóságunk ilyen mennyiségi jellemzői a szubjektív tényező — az ember — tudatos-célirányos munkájának, e sine qua non feltételnek és ugyanakkor oknak a jelenlétében, ennek következtében jelennek meg, így a számok a sikeres munka fokmérőivé, az emberi tevékenység eredményességének minőségi jegyeivé válnak.

A programkészítés — különösképpen, ha egy egész társadalmi realitást annak minden fő vonatkozásában érint, mint a pártunk XI. kongresszusán elfogadott program — a legkevésbé sem azonos valamiféle programozással. Az emberi erőket nem lehet dinben vagy ergben kifejezni, hogy aztán pontosan be lehessen táplálni valamiféle hatalmas számítógépbe. A programozás pontosan ismert mennyiségekkel történik, s a számítógép a betáplált előzetes adatokból a szubjektum módosító hozzájárulása nélkül dobja ki a végső eredményt. A nagyszabású társadalmi program megfogalmazásakor viszont *feltételezzük* bizonyos emberi hozzájárulás későbbi jelenlétét, a végső eredmény reális voltát és dönti el, hogy ezek a szubjektív mozgatók valóban a feltételezés mértékében és irányában fejtik-e ki tevékenységüket. Ahhoz, hogy az ideális állapot létezzék — a jövő társadalom tényleges bekövetkezésének folyamatába belekalkulált, feltételezett emberi hozzájárulás valóságos legyen, s így a cél tényleg mává váljék —, az szükséges, hogy a program a mának reális felmérésére épüljön, és a szubjektív potencialitás ismeretének birtokában írja körül az általunk megvalósítandó „lesz“-t. Párt-programunk emberközelségét jellemzi, hogy mind az objektív tényező — adott realitásunk —, mind pedig a szubjektív tényező, az emberekben potencialisan benne rejlő cselekvőképesség adekvát mérlegetésén alapul, tehát olyan távlatokat mutat, amelyek elérésére reálisan létező, mozgósítható emberi szellemi és fizikai tartalékok állnak (és fognak állni) rendelkezésünkre. Csakhogy ezeknek az alanyi potencialitásoknak mint a megvalósítás premisszáinak a lappangó lehetőségből a tényleges lehetőségbe történő átalakulásukhoz további feltételekre van szükségük. Ezek között első helyen említhetjük az adekvát szubjektív *öntükrözést*. De mit is értünk ezen?

A XI. kongresszuson tervezetből az elfogadott program szintjére emelt dokumentum megjelöli: mit kell tenni, milyen emberi erőket milyen irányban kell mozgósítani a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítése, majd a kommunizmusra való áttérés alapjainak lerakása érdekében. Ahhoz, hogy a *mozgósítható* emberi energiák *tényleges* mozgásba jöjjenek, nem elegendő csak a szubjektumhoz viszonyítva *kívülről jövő* akciókkal — mondjuk tervszerű szervezéssel, a célok valóra váltásához szükséges formák, keretek megteremtésével és így tovább — elősegíteni a célmegvalósulást. Magában a szubjektív tényezőben, a társadalmi változások alanyában kell tükröződnie, tudatosodnia a célok nagyszerűségének s leginkább annak, hogy benne meg a szubjektumok összességében valóságosan jelen van a realizálódáshoz szükséges potencialitás, fel kell emernie továbbá, hogy itt az ő hozzájárulásával történő *jövő-megvalósítás*, nem pedig a tőle független *megvalósulás* történik.

A programcélok eléréséhez szükséges önerő potenciális meglétének tudatosodása a programrealizáló alany elhatározását is igényli; azt, hogy ténylegesen működésbe is fogja hozni ezeket az erőket. Az ilyen akarati aktus nélkül ugyanis a szubjektum pusztá egyetértése a magasztos célokkal még egy fél lépéssel sem visz közelebb a körülírt jövendőhöz. A tette-elhatározás hiányában még a legteljesebb tudati azonosulás is megmarad önkörén belül mozgó — tehát tudati — tényezőnek anélkül, hogy az ilyen körből kifelé, a tettek irányába az akarat működtetésével éreztetné hatását.

Szocialista létünk szubjektuma — a mai ember — nem viszonyul személytelenül a Programhoz, hiszen fejlődésünk irányának ilyen betájolása sem személytelenül, „csak úgy, általában” szól a társadalomhoz. A Program emberközelsége éppen abban mutatkozik meg, hogy az egyéniségét megtartó társadalmi alany *személyes* perspektíváját a társadalomfejlődés *általános* távlatokkal szervez egységben mutatja be.

S ezen a ponton mintha egy paradoxon mutatkozna: ösztársadalmi fejlődésünk a homogenizálódás, az egység mind teljesebb kibontakozása, a társadalmi lét különböző pásmái közötti állandó közeledés felé mutat. Ez lenne az *általános* fejlődés. A kérdés most már a *személyes* perspektíva szempontjából: a makrostruktúra e távlatok nem tünteti-e el az egyediség autonómiáját, nem követeli-e meg a szubjektum teljes felszívódását a homogén egységbe? A leghatározottabban állíthatjuk: ez esetben nem holmi „vagy-vagy”-gyá merevedő ellentétről van szó. Nem polarizálható így a kérdés: homogenizálódás, egység — de az autonóm emberi személyiség feladásával, avagy: az ember minden más embertől különböző saját mikrokozmoszának megőrzése — de a társadalmi homogeneitás feláldozásával. A valóságban a pártprogramunkban leírt úton dialektikus egységbe ötvöződik az ember, a maga szűkebb vagy tágabb közösségével együtt. Az ember saját személyiségét és a társaival együtt alkotott kollektivitás egyéniségét megőrizve vesz részt a nagy társadalmi közeledésben.

A szocializmus körülményei között élő embert többminőségű szubjektumnak nevezhetjük, amennyiben a társadalmi makrostruktúrán belül egymástól minőségileg különböző mikroszerkezetek — valamely társadalmi osztály, munkaági közösség, munkakollektíva, nemzetiség, család stb. — tagja. Az ember mint társadalmi lény a legkülönbözőbb társadalmi viszonyok hordozója, a benne összpontosuló minőségek éppen ezekben a változatos relációkban konkretizálódnak. Az emberminőség ilyen pluralitásában — a Program megjelölte társadalmi változások következtében — lényeges módosulás következik be. Vannak olyan minőségek, amelyek szempontjából éppenséggel a minőségekre jellemző határvonalak oldódnak fel, s így kibontakozik az azonos-minőség mint társadalmunk minden tagjának jellemzője. Ha ebből a szempontból nyomon követjük a Program megállapításait a párt cselekvési irányaira vonatkozóan a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésében, több vonatkozásban is észlelhetjük az emberek közötti egyes minőségi különbség-sávok fokozatos eltüntetésére irányuló tendenciát. Az ilyen cselekvésirány mint „a fizikai és szellemi munka közötti lényeges különbségek eltűnési folyamatának fokozása, a termelési folyamatok gépesítése és automatizálása, a dolgozók szakképzettségi fokának növelése, kulturális látókörük bővítése és megismerési színvonaluk közelítése révén“ a mi terminológiánkban kifejezve a fizikai és szellemi dolgozó minőségének „fellazulását“, e minőségi megkülönböztetés kritériumainak fokozatos eltűnését jelenti.

A társadalmunk minden tagjára jellemző minőségek mind szélesebb körű érvényesülése a Program felölelte időszakban valóságunk legkülönbözőbb területein megmutatkozik. A politikai-ideológiai meggyőződésben jelentkező egység kibontakozása — az azonos-világnézetűség minőségének az egyetemesítését jelenti; a szocialista etika és méltányosság elveinek térhódítása az erkölcsi magartás minőségközösséget terjeszti ki; a mezőgazdasági termelés jellegének átalakulása, amelynek távlati eredményeként a mezőgazdasági munka egyre inkább az ipari munka egyik változata lesz — a „mezőgazdasági dolgozó“ és az „ipari munkás“ minőségek egybeolvadását fejezi ki; a szocialista demokrácia kiszélesedésével a „szocialista Románia állampolgárának“ mindenkire kiterjedő egységes minősége minden emberre egyre inkább jellemző jeggyel bővül: társadalmunk minden tagja mind teljesebb hordozója lesz „a társadalom kollektív vezetője, irányítója“ minőségi jegynek és így tovább. A társadalom alanyait egyre inkább egymáshoz kapcsoló közös minőségek ilyen kibontakozása azonban a legkevésbé sem jelent valamiféle uniformizálást; nem a sokszínűség szürkévé válásának a folyamata ez, hiszen a minőségi pluralitás egyazon minőségi struktúrán belül is érvényesül. A világnézeti közös minőség például a legszélesebb körű nézetkonfrontációt is magában rejt, a szocialista demokrácia kiszélesedésével végbemenő közös kvalitatív jegynek az eluralkodása pedig — az, hogy mindenki egyre jobban értékesítheti szellemi és fizikai energiáit a társadalomformálásban — a legkevésbé sem számolja fel, mondjuk, az emberi képességekben megmutatkozó, objektíve adott különbséget. Ellenkezőleg: épp lehetővé teszi az emberi személyiség teljes értékű érvényesülését, azt, hogy mindenki különböző módon s a benne főlhalmozódott értékek arányában járuljon hozzá a társadalomalakításhoz. Sőt, még azt is megállapíthatjuk, hogy az emberek közötti — az azonos minőségeken túlmenően is megmutatkozó — különbségek létezése egyenesen feltétele a demokrácia elmélyülésének. A Program a jövőre vonatkozóan megfogalmazza azt, hogy társadalmunkon belül „továbbra is fennmaradnak egyes specifikus vonások, elsősorban a dolgozók különböző kategóriái közötti különbségek, a termelésben, a társadalmi tevékenységben betöltött szerepüktől függően, de mindez csak hangsúlyozni fogja az új rend demokratikus jellegét, a dolgozó nép dialektikus egységét“.

Az osztályhoz tartozás minősége vagy a nemzetiség mint minőség azokhoz a kvalitatív meghatározottságokhoz tartozik, amelyek a Program felölelte időszakban — az egész társadalmat átfogó minőségi determinánsok egyre erőteljesebb érvényesülése mellett — továbbra is élnek. Társadalmunk szubjektumai e minőségek hordozóiként nyерik el vagy teljesítik ki a homogenizálódásra jellemző s az egység mind erőteljesebb megszilárdulását jelző minőségi vonásokat. Az osztályok egymáshoz való közeledése nem szünteti meg a munkásosztálynak mint sajátos funkcióval, profillal rendelkező társadalmi kategóriának önálló minőségét. A Program leszögezi, hogy társadalmunk strukturális változásai nyomán még fokozottabban növekszik a munkásosztály szerepe az egész társadalmi életben. Ami pedig a nemzetiséget mint önálló minőséget illeti, e tekintetben a Program félreérthetetlenül megfogalmazza: „a nemzetiségek hosszú időn át létezni fognak, mind a szocialista, mind pedig a kommunista építés korszakában, ami szükségessé teszi, hogy továbbra is foglalkozzunk különbség nélkül minden nem-

zetiség jogegyenlősége és akadálytalan érvényesülése körülményeinek biztosításával.“

Világos tehát, hogy a sokdimenziós szocialista ember, aki programmegvalósító minőségében a legnagyobb mértékben egykvalitású minden társával, nem veszti el egyetlen lényeges létdimenzióját sem a jövő mába való átcsapására irányuló, tudatos társadalomformáló tevékenységében. Ellenkezőleg, azzal, hogy a társadalmi homogeneitás kibontakoztatására fordítja minden energiáját, maga is új mélységekkel gazdagodik, mind több, mondjuk így: ösztársadalmi minőség hordozójává válik. Kultúrája, specifikus énje, a vele egyminőségűekkel alkotott társadalmi közösség sajátosságainak megőrzésével, személyisége föladata nélkül lesz tagja egy olyan társadalmi berendezkedésnek — a sokoldalúan fejlett szocialista társadalomnak —, egy olyan népnek — az egységes szocialista dolgozó népnek —, amely maga is egyéniség a világ országyai és népei között.

ALEXANDRU ANDRIȚOIU

BÍBOR-KÖLTEMÉNY

Évem, te, merészet énekel a kobza
férfilélekkel, büszkén, őszöd táján,
ha kommunisták gyűlnek találkozóra.
Emlékműveket melenget a márvány,
hallom, fém-ököl tapogatja ki.
Magamban égő, világomat átjárt —
emelkedem most megpillantani,
tudni korom melegét, csillogását.
Ezután vállas idők menetelnek,
a sodrásba egész emberek állnak, —
s nagy eszmék születnek (rakéta-termek)
az idő zenitjére koronának.
Kiderülök dolgaimban, mint őszi
dél. S a merészen éneklő férfi-kobza
dallamát bíbor-költeményem őrzi,
ha kommunisták gyűlnek találkozóra.

SZABÓ ISTVÁN fordítása

Ellentmondások a szocializmusban

Ha saját problémáink világos felvetésére és hatékony megoldására törekszünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, nem becülhetjük le az ellentmondásokat, mivel a szocialista építés maga is feltételezi — az alapoktól egészen a strukturális csúcscsig — az ellentmondások jelenlétét. Az ellentmondások létezésének tudatosodása s azok fékező jellegű diszfunkcionalitásának felszámolása a párt- és állami vezetés egyik lényeges feladata.

Pártunk programtervezete ezen a vonalon halad akkor, amikor felszínre hozza a szocializmusban létező ellentmondásokat s annak az állandó szükségességét, hogy alaposan megismerjük ezeket az ellentmondásokat szocialista társadalmunk általános előrehaladásának biztosítása érdekében. A tervezet ezzel tulajdonképpen feleleveníti a szaksajtóban széles körben vitatott egyik problémát, mégpedig azért, hogy hozzájáruljon a gyorsabb társadalmi fellendüléshez.

Egy ilyen kérdés megvitatása társadalmunk érettségét igazolja, azt bizonyítja, hogy képesek vagyunk a szükséges tisztánlátással és felelősséggel vizsgálni az ellentmondások forrásait, kibontakozási módjukat, zavaró aspektusait, valamint túlhaladásukat.

Annak érdekében, hogy elméletileg és gyakorlatilag differenciáltan viszonyuljunk a kérdéshez, különösképpen fontos, hogy az ellentmondások feltárásakor, a megoldásukra irányuló tevékenységben különbséget tegyünk az ellentmondások 1. funkcionális és diszfunkcionális jellege, 2. funkcionális és diszfunkcionális aspektusai, valamint 3. funkcionális és diszfunkcionális szakaszai között. Éppen ezért a következőkben a szocializmusban létező ellentmondások funkcionális és diszfunkcionális vonatkozásai közötti viszonyt foglalkozunk.

A szocialista társadalomban léteznek olyan ellentmondások, amelyek az adott terület természetes struktúrájából fakadnak. Feszítő hatásuk pozitívan hat valamely folyamat kibontakoztatására és megújítására. Lehetősége azonban, hogy ezek az ellentmondások fejlődésük során diszfunkcionálissá váljanak: ez veszélyezteti az illető terület fejlődését, negatívan hat ki az egészre, beavatkozást igényel. Ugyanígy lehetséges az is, hogy bizonyos ellentmondásokat kezdetől fogva részleges vagy teljes diszfunkcionalitásuk jellemezzon (ilyen a nyilvánvaló hozzá nem értés, a konformista tehetetlenség vagy kalandorság).

Az ellentmondások forrásainak, szakaszainak, a szocialista társadalom körülményei között megmutakozó komplex vonásainak árnyalt elemzése növelheti a racionalitás súlyát a megismerésben és cselekvésben: ha megfelelően élni tudunk a hatékony ellentmondásokkal, fel tudjuk tární és ki tudjuk küszöbölni a diszfunkcionalitást, és — a lehetőségek határain belül — az előrejelzések segítségével elkerülünk egyes ellentmondásokat. Szocialista társadalmunk feltételei között természetes az a tendencia, hogy feltárjuk és — amikor elkerülhetetlenek — megszüntessük a diszfunkcionalitásból fakadó feszültségeket, amelyek az általunk okozott ümági veszteségek és a szellemi károsodás révén fékezik az előrehaladó fejlődés ütemét. (Erre példa az a feszültség, amely akkor jelenik meg a társadalomban, ha hibásan vagy nem eléggé körültekintően tervszerűsítik a középiskolai, egyetemi végzettségük számát, s így az illető abszolvenséket nem tudják a felkészültségüknek megfelelően felhasználni a termelésben.)

A szocialista társadalom, amikor diszfunkcionális vonatkozásokkal találkozik, s amikor ezek felszámolására törekszik, tisztában van azzal, hogy ugyanez a szükségyszerűség újabb ellentmondásokat eredményezhet. Világos az is, hogy a tudatosodásra, az előrelátásra és a szelekcióra irányuló minden erőfeszítés ellenére is lehetetlen teljes egészében kizárni az objektíve létező inkompatibilitást, a tévedés, a hozzá nem értés momentumait, azt, hogy hiányozzék a megfelelés valamely funkció követelményei és különböző szinteken történő megvalósításának lehetőségei között.

A hazai viták az utóbbi években lényegében erre a kérdésre irányultak. E viták során — a szocialista társadalomban létező ellentmondások és e rendszer specifikuma közötti korreláció fényében — jelezték az ellentmondások funkcionális és diszfunkcionálisát, valamint azokat a különböző kiterjedésű és mélységű tényezőket, amelyek meghatározzák a funkcionális és a diszfunkcionális

tást. A hangsúly rendszerint a *rendszer meghatározására*, tehát a különböző ellentmondások és az egész kölcsönhatásának vizsgálatára esett. Példa erre a gazdasági élet területén létező egyes ellentmondások megjelenésének, fejlődésének és megoidásának felépítmenyi-intézményi és ideológiai feltételezettsége.¹

A gazdaságpolitikában és a gazdaság jogi vonatkozásaiban végbemenő minden változás lényegében abból a szükségszerűségből fakad, hogy helyesbítsék vagy megelőzzék a társadalom szempontjából diszfunkcionális ellentmondásokat a gazdasági viszonyok szférájában. Az újratermelés folyamatában rejlő ellentmondásokat a mutatószámok — lényegében mozgékony — rendszerének alkalmazásával szabályozzák, azzal a céllal, hogy biztosítsák az összhangot az egyes gazdasági egységek, a munkások, a mezőgazdasági termelők egyéni érdekei és az állami érdekek között. Számos példát lehetne felhozni olyan ellentmondásokra vonatkozóan, amelyek egyes vállalatok érdekei és az általános érdek között mutatkoznak meg, amelyek egyrészt az össztermelés és az árutermelés vonatkozásában a tervezés „kishitűsége”, a javadalmazási alapok, beruházási alapok „felszólása”, másrészt az általános társadalmi szükségletek között jelentkeznek.²

A beruházási terv megvalósítása tekintetében a döntést hozó tényezők megjelölte általános társadalmi érdek és a különböző vállalatok szűken értelmezett érdekei közötti feszültség azokban a nehézségekben nyilvánul meg, amelyek az építő-szerelő munkálatok beruházási tervének teljesítésében jelentkeznek akkor, amikor nem veszik figyelembe a felszerelt berendezések mutatószámait. Innen adódik az a követelmény, hogy megjelöljenek egy sajátos mutatószámot az építkezésbe belefoglalt berendezésekre, tehát a felszerelt berendezésekre vonatkozóan.³

Az állandó mozgásban levő rendszer átfogó kutatásának fényében a funkcionális és a diszfunkcionális kérdése a különböző területeknek egymás rovására történő, eltérő fejlődési ütemére is vonatkozhat, arra, hogy egyes szektorok lemaradnak, hogy szükségszerű helyrehozni azokat az eltéréseket, amelyek diszfunkcionálisához vezetnek.

N. N. Constantinescu a *Problema contradicției în economia socialistă* című munkájában közelebbről foglalkozik azokkal az ellentmondásokkal, amelyek a termelőerők és termelési viszonyok terén jelentkeznek, e szférák kölcsönhatásából erednek, részletesen tárgyalja a politikum és a gazdaság közötti, illetve a társadalmi lét és a társadalmi tudat közötti ellentmondásokat.⁴ N. N. Constantinescu elemzése méltán emeli ki a párt és az állam tevékenységének döntő szerepét a diszfunkcionális meghaladásában.

A szocializmus körülményei között a párt és az állam feltáró, döntést hozó, szervező és ellenőrző tevékenysége elsősorban arra irányul, hogy eltávolítsa a felfelé ívelő kibontakozás akadályait mind a funkcionális helyreállítás, mind pedig az új, magasabb rendű funkcionális megalapozására való áttérés szempontjából. Ennek a tevékenységnek természetesen döntő mozzanata az, hogy feltárjuk azokat az idejétmúlt elemeket, amelyek akadályozzák a különböző folyamatok optimális vagy legalábbis normális kibontakozását, továbbá, hogy kijelöljük a fejlődés legmegfelelőbb irányait s ezek megvalósításának eszközeit.

A fent elmondottakat az a bonyolult, előrehaladó és ellentmondásos folyamat illusztrálja, amely nálunk a társadalmi átrétegződésben jelentkezik a gyors iparosítás és a termelő lakosság tömeges városiasodása nyomán, az eredmény ugyanis egyrészt az, hogy természetszerűleg csökken a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó lakosság száma, másrészt viszont a mezőgazdaságban foglalkoztatott aktív lakosság előregszik és feminizálódik, s ennek a következményeit feltétlenül elemezni kell.⁵

E tekintetben nyilván rendkívül hasznos a különböző társadalmi folyamatok vagy adott területek interdiszciplináris kutatása, az így kapott eredmények elemzése jelentős a diszfunkcionális okozta feszültségek feltárásában és felszámolásában.

De nemcsak a társadalmi ellentmondásoknak *közvetlen* interdiszciplináris elemzése lehet hatékony — mint egyesek gondolják —, a társadalmi dinamizmus bármilyen vizsgálata hasznukra válhat, ha megoldásokat javasol, s ez a megoldás a meg-nem-felelések feltárásához és meghaladásához vezet.

Ebből az következik, hogy a filozófiai elemzés felhasználhat minden uni-, pluri- vagy interdiszciplinárisan végzett kutatást a valóságra és annak fejlődési tendenciáira vonatkozó vizsgálódásban, hogy mindehhez két szempontból maga is hozzátegyen valamit; egyrészt hogy megvalósíthassa a tapasztalat totalizálását, másrészt a társadalmi fejlődésben új szakaszok felé mutató perspektívákat nyisson. Egy ilyesfajta igénynek a megvalósításához arra van szükség, hogy a filozófiai eljárások és a szakdiszciplinák kutatásai kölcsönösen áthassák egymást.

Az ellentmondások feltárásában, valamint a zavaró összhang-hiány túlhaldására vagy megelőzésére irányuló kísérletekben döntő szava a tudománynak van a maga különböző ágazataival. E tekintetben jogos a tudomány specialistáinak kritikai fellépése az elvont filozofikus vizsgálódási móddal szemben.⁶ Igazságként hangzik a megállapítás: *társadalmi fizika nélkül lehetetlen a metafizika.*

Minden attól függ azonban, mit értünk mindezen. Ha abszolút időbeni egymásutániságként fogjuk fel, akkor egy ilyen ösztönzés leszerelő lesz, hiszen lényegében akadályozza az egészen magas fokú elméleti megvilágításra irányuló erőfeszítéseket. Kétségtelen, hogy valamely részterületre, vonatkozásra irányuló kutatás következményei autonómok a globális elméleti megvilágítással szemben. De feltétlenül valamilyen kölcsönösségről van itt szó, olyan kölcsönösségről, amelyben a filozófia eljárásai és következtetései annál gyümölcsözőbbek, minél inkább sikerül őket megvalósítani. Ebben az összefüggésben a filozófiának lényeges szerepe van az egyéni és társadalmi tevékenység modellálásában, az új érvényesítésében s abban, hogy az emberiség jövőbeni lehetőségei közül a leginkább óhajtott jövőnek különböző vonatkozásait fel lehessen tárni.

A filozófia tehát hozzájárul ahhoz, hogy az ilyen természetű kérdést, mint: „merre megyünk, hogyan megyünk, s miért így és nem másként!” megválaszoljuk, ez a felelet pedig végső fokon rendkívül felelősségteljes.

A szocialista rendszernek a maga ellentmondásai szemszögéből történő strukturális-funkcionális vizsgálata nemcsak e rendszer normális működését — vagyis ugyanazon lényegi mechanizmusok újratermelését és a diszfunkcionalitás eltávolítását — érinti, hanem e társadalomnak a fejlődését is — mégpedig a rendszer keretei között az új vonások érvényesítésével —, valamint a kommunizmus felé mutató minőségi ugrás előkészítését.

Néha egyoldalúan azt a gondolatot húzzák alá, mely szerint egyes ellentmondások megoldása a szocialista társadalom keretén belül e társadalmi rendnek a konzerválását, megerősítését jelenti. A szocialista társadalom lényegében progresszív jellegére vonatkozó tétel fényében azonban közelebb áll az igazsághoz az, ha kiemeljük e fejlődési szakasz haladó változásait, valamint a kommunista társadalom eszménye felé történő közeledés folyamatát. Ebben a vonatkozásban minden ellentmondásnak a megoldása, a szocialista szervezési elvek megszilárdítása szellemében, ugyanakkor egy lépést jelent ezeknek az elveknek a meghaladása irányában, tendenciaszerűen közeledve a kommunista elvek elérése felé.

Ebben az összefüggésben vita tárgya lehet az, hogy miképpen működnek a szocializmusban a régi és az új közötti általános ellentmondások.

Annak érdekében, hogy elkerüljük a jellemzésben a körkörös leírást, azt tudniillik, miszerint az újat a haladóhoz viszonyítjuk, a haladót pedig az újhoz, eleve leszögezhetjük, mi a szocializmusban a haladás kritériuma: ez az ismerv a legkedvezőbb feltételek megteremtése az egész társadalom és minden egyes tagja számára a bonyolult, sokoldalú fejlődéshez. Ennek alapja a munkatermelékenységben és az anyagi javak termelésében megmutatkozó fejlődés, erre épülnek a politikai felépítmény fejlődési követelményei azért, hogy kiteljesedjen a demokrácia, továbbá megteremtődjen a szellemi fejlődés feltételei, amelyek egybekapcsolódnak az alkalmazott eljárások iránti bonyolult felelősséggel.

A szocialista társadalomban az új és a régi közötti általános ellentmondás két alapvető új formát ölt: a) az örökölt ellentmondások formáját és b) a szocialista társadalomra jellemző ellentmondások formáját.

Az örökölt ellentmondásokban a tőkés társadalomtól hátrahagyott régi fejeződik ki, ez a régi a kapitalizmusból kialakult szocializmusban is életképes, jórészt a kapitalista országok hatásának következtében.

Így, ha a szocializmus szakaszát a maga egészében nézzük, megállapíthatjuk, hogy ezek az örökségek jelen vannak a termelés fejlődési fokában, a város és falu közötti viszonyban, az életszínvonal és az életstílus, valamint az emberek mentalitása tekintetében jelentkező különbözőségben.

Ebből az következik, hogy differenciáltan kell gondolkodnunk és tevékenykednünk annak érdekében, hogy túlhaladjuk az objektív, valamint a társadalmi és egyéni tudatban levő örökölt állapotokat. Hasonlóképpen komplex tevékenységre van szükség annak érdekében, hogy megváltoztassuk a különböző tevékenységi körökben (a szakmai, társadalmi aktivitásban, a személyközi kapcsolatokban) az individualista, konkurrens magatartást, szükség van arra, hogy megelőzzük és elemezzük a „szellemi szennyeződés” jelenségét, ami a jelenkori kapitalizmus különböző propagandacsatornáin keresztül érvényesíti hatását. Ezek a csatornák a jöletet mutatják be lényegesnek, elhallgatják viszont azt az alapvető tényét, hogy a felhalmozás főképpen a belső és külső kizsákmányolás bonyolult tényezőinek

köszönhető. A mai világ eseményeinek alakulása a legnagyobb mértékben hozzájárul a „tőkés jólét” társadalmára vonatkozó mítosz szétfoszlatásához. Azt a tényt, hogy egy olyan területen, ahol a Föld lakosságának 20%-a él, közvetlenül vagy közvetve összpontosul a világ javainak 80%-a, ma már nem lehet figyelmen kívül hagyni, s nem is hagyják.

A szocialista országok, valamint a gyarmati uralom alól felszabadult országok megjelenése és megerősödése, jogos igényük arra, hogy új, világméretű viszonyokat hozzanak létre, erőteljesen megbontotta az egyensúlyt a tőkés országok gazdaságában; ennek kézzelfogható bizonyítéka az infláció, a valutaválság, a nyersanyagforrások kérdése, ami összekapcsolódik a világ e részén a dolgozók követeléseinek érzékeny növekedésével.

Egyébként a jelenkori világra vonatkozó marxista elemzések ereje abban is megmutatkozik, hogy egyre jobban hangsúlyozódik: a kapitalizmus zsákutcába jutott, a gazdasági és politikai egyensúly fenntartására irányuló intézkedések, a „preventív ellenforradalmi” intézkedések, hogy Herbert Marcuse kifejezésével éljünk, csak átmeneti jellegűek.

A társadalmi fejlődés tőkés modelljében rejlő korlátok igazolása, e modell követelményeinek feltárása összekapcsolódik saját valóságunk józan vizsgálatával, a mi akció- és társadalomszervezési modellünk tökéletesítésére irányuló erőfeszítésekkel. Ennek keretén belül fontos helye van annak, hogy túlhaladjuk *saját ellentmondásainkat*, a szocialista társadalom dinamizmusából fakadó ellentmondásokat.

A szocialista társadalom éretté válásának mértékében a társadalmi rendszer objektív és szubjektív tényezőinek egyes vonatkozásai a különböző szinteken fokozatosan anakronikusakká válnak, akadályozzák az előrehaladást. A szocialista társadalom sajátos ellentmondásainak megismerése — olyan körülmények között, amikor az éretté válás révén a társadalom számos aspektusa elévül — lehetővé teszi nagy vonalakban a régi eltávolítását, ami teret enged az újnak. Ebből fakad annak szükségessége, hogy a különböző területeket átszervezzük és beleépítsük a rendszerbe, hogy felszámoljunk bizonyos lemaradásokat. A gazdasági életből hozott példákhoz hozzá lehetne tenni az intézményi felépítmény, a társadalmi és egyéni tudat köréből vett példákat, annak a szükségességét, hogy összhangba kell hozni a politikumot a gazdasággal, a tudatot a társadalmi léttel, továbbá azt, hogy túlhaladjuk az akciótervek és azok megvalósításának adott momentumban jelentkező lehetőségei közötti meg nem egyezést. Mindkét esetben a tudat és a lét körébe tartozó tényezők közötti ellentmondásról van szó, amely megköveteli a kölcsönös egymáshoz viszonyítást: a tudatnak fel kell emelkednie az új társadalmi lét színvonalára, de ugyanakkor realista módon előre kell vetítenie tevékenységének eszményeit a tényleges lehetőségektől függően. Az új és a régi közötti ellentmondások megjelenésében és elmélyülésében gyakran fontos szerepet játszanak az emberi tudat negatív vonásai: a megcsontosodás, a rutin, a tehetetlenség, a hozzá nem értés, a tévedés azok részéről, akik nem tudnak lépést tartani a társadalmi haladás követelményeivel.

Ebből következik, hogy a szocializmusban az ellentmondások elméleti megvilágításakor meg lehet különböztetni egyes *szükségszerű*, valamint *véletlen*, nem szükségszerű ellentmondásokat abból a szempontból, hogy van-e lehetőség megelőzésükre a káderek jobb kiválasztásával és az egyik vagy másik területen követendő út megrajzolásával, a tévedés zónáinak csökkentésével vagy felszámolásával, főleg azoknak a tévedéseknek az esetében, amelyek a javasolt célok és megvalósításuk reális lehetőségeinek kijelölése közötti viszonyra vonatkoznak. De a konkrét ellentmondások túlhaladása társul annak a ténynek a tudatosításával, hogy — a minden történelmi szakaszra jellemző globális determinizmus sajátosságainak megfelelően — szükségképpen újabb ellentmondások fognak megjelenni.

A szocialista racionalitásnak megfelelő szervezés értelme éppen abban áll, hogy a lehetőség szerint időben és adekvátan fel tudjuk tárni a kóros működés elemeit, és fel tudjuk számolni vagy meg tudjuk előzni őket. Ily módon egyre világosabban kirajzolódik, milyen jelentőségük van a különböző tudományágak által rendelkezésünkre bocsátott eszközöknek abban, hogy a kommunizmus humanista eszményeinek fényében előre lássuk a társadalmi fejlődés irányát; ez feltételezi az opciót bizonyos modell mellett és ugyanakkor az erőfeszítéseket az olyan modell megvalósításáért, amely bizonyos közösség sorsát hosszabb időszakon keresztül irányítja.

Az utóbbi évtizedek kutatásai vita tárgyává teszik nemcsak azokat a bonyolult ellentmondásokat, amelyek a tudományon belül és a tudomány meg a társadalom mint rendszer viszonyában jelennek meg, hanem főleg a tudományok növekvő szerepét a jövő megfejtésében, hozzájárulásukat az emberi tevékenység előrevetítesében, kutatásában és tervszerűsítésében.⁷

Kétségtelen, hogy minden fejlődési szakaszban lesznek negatív, fékező elemek, a fejlődés a regresszió tényezőivel fonódik össze. Napjainkban kitartóan elemzik azokat a káros következményeket, amelyek a tudomány és a technika eredményeinek megfontolatlan alkalmazásaiból erednek, az ember természetét és önmagát romboló tevékenységét. Ebből fakad annak szükségessége, hogy megtaláljuk az említett negatív oldalak ellenőrzésének, kezelésének és megelőzésének legmegfelelőbb eszközeit, mind a különböző környezeti elemekre szennyezően kiható következmények eltávolítása és a természet védelme, mind pedig a Föld természeti forrásainak ésszerű felhasználása vonatkozásában. Természetesen ez feltételezi azt, hogy tisztánlátóan megvitassuk és megvalósítsuk a társadalmi fejlődési ütem bizonyos prototípusát, amely *optimálisnak* bizonyul, s amelyet a humanizmus gazdag értékei erősítenek.

Ebben az összefüggésben nemcsak az új és régi közötti ellentmondást emelhetjük ki, hanem azt is, hogy különböző módon lehet létezni az újat, az új megvalósításáért folytatott harcot, s így ellentmondások létezhetnek az új különböző modelljei között. A *Civilizația la răscruce* című kollektív munka szerzői felhívják a figyelmet arra a feszültségre, amely az eljövendő civilizációt fogja jellemezni; e civilizáció létformája a dinamizmus és a dialógus lesz. Az eljövendő társadalom belső gazdagságának kibontakozása feltételezi a tudományos-műszaki forradalom perspektíváinak összefonódását a kommunizmus humanista törekvéseivel.⁸ Ebben a szellemben fogalmazta meg Radu Florian *Reflecții asupra filozofiei marxiste* című, nemrég megjelent könyvében saját következtetéseit.⁹

Az embernek és az emberiségnek a modelljei, amelyeknek a megvalósítására a szocialista társadalom építői törekednek, olyan természetűek, hogy a minimumra csökkentik a tevékenység elidegenítő és nem alkotó aspektusait, növelik a kreativitás zónáit, s mindezt áthatja az egyéni és közösségi méltányosság érvényesítése.

A társadalmi haladás jövőjének konkrét formái minden szakaszban külön-külön kialakulnak. A lényeg és a társadalmi meg egyéni haladás globális értékelésének kritériuma pedig nem más, mint törekvés egy olyan társadalom felé, amelyben az általános előrehaladás nem követeli meg az egyén fejlődésének korlátozását, hanem éppen ellenkezőleg, közvetlenül erre támaszkodik, törekvés a „kölcsonös egyéni fejlődés kollektivitása”¹⁰ irányába, az egyéni fejlődés társadalmi értékeinek növekedése, az emberi szubjektivitás megfontolt kialakítása felé.

Az egyének között, az emberi egyéniségben belül, az egyén és a társadalmi csoport között állandóan jelentkeznek helyzeti és magatartásbeli feszültségek, ami gyakran az ellentmondásokat kedvelő szellem vitalitását növeli. Ezeket a feszültségeket az egyéni értékek gyarapodása magyarázza, továbbá az, hogy növekszik az egyén ereje, amellyel igyekszik érvényesíteni saját gondolkodás- és tevékenységi módját.

Ebben az összefüggésben a jövőkutatás az előrelátás széles körű lehetőségét teremti meg, ugyanakkor az előrejelzés kritériumait illetően kettős követelményhez vezet: 1. a jövőt és a jelent kölcsönösen egymáshoz kell viszonyítani; 2. a jövőt az előreláthatóan lehetséges értékkritériumok módosulása — vagyis a jövőnek a jövőhöz való viszonyítása — szempontjából kell vizsgálni.

JEGYZETEK

¹ C. Borgeanu: Notă cu privire la natura și rolul contradicțiilor în dezvoltarea societății socialiste. Revista de filozofie, 1973. 1.

² Gh. Gaston Marin: Instrumente de depășire a unor contradicții din economie. Era socialistă, 1973. 1.

³ M. Constantinescu: Controlul — componentă a conducerii științifice a societății. Era socialistă, 1973. 17.

⁴ N. N. Constantinescu: Problema contradicției în economia socialistă. București, 1973.

⁵ Lásd Maria Fulea—Maria Ciobanu: Organizarea muncii în cooperativele agricole de producție. București, 1972.

⁶ Lásd főleg M. Cernea: Cercetarea realistă a contradicțiilor sociale concrete. Revista de filozofie, 1974. 4.

⁷ Lásd többek között Știință, filozofie, ideologie. București, 1974.

⁸ Civilizația la răscruce. București, 1970.

⁹ Radu Florian: Reflecții asupra filozofiei marxiste. București, 1974.

¹⁰ J. D. Bernal: The Social Function of Science. 1939.

A jövő nevelésének mai feladatai

A jövőtudomány alig egy-két évtizedes, és máris óriási irodalma van. A tudományos igényvel megírt könyvektől vagy az objektív tények hiányában, inkább realizisztikus köntösbe öltözött, többé-kevésbé szubjektív futurologiai elképzeléseken át, el egészen a fantasztikus regényekig igyekeznek elénk tární a gyorsan közeledő holnapot, azt a merőben más világot, amellyel az emberiség pár évtized múlva szembe fogja találni magát. Lelkes hirdetői mellett ott találjuk a szkeptikusokat is, akik nem feltétlenül maradiságból táplálják a bizalmatlanságot, hanem a tudományos adatok hiányában kérdőjelezik meg a jövőkutatás tételeinek objektív mivoltát.

A gyorsuló fejlődés azonban olyan általános tény, melyet senki sem tagadhat. Nem is tagad. Csak éppen másképp értelmezi, s főleg különféle következtetéseket von le. Mint ismeretes, a fejlett kapitalista országokban a gyorsuló fejlődés tényének átélése, tudomásulvétele *stressz*et, *jövő-sokkot* váltott ki (amint Alvin Toffler könyve címében megfogalmazta). A gyors változás fergeteges áradata, szerintük, azzal fenyeget, hogy megsemmisíti az embert, az abszurdumig fokozza az elidegenedést, ha idejében nem készül fel, hogy alkalmazkodni tudjon az új körülményekhez. Természetesen más a helyzet a harmadik világ gyengén fejlett országaiban, ahol a fejlődés az évszázados elmaradást, nyomort és elnyomást hivatatott felszámolni.

Ami a szocialista világot illeti, a gyorsuló fejlődés ténye nem jelent mást, mint tudományos tervszerűséggel épülő jövőt, olyan társadalmi célkitűzések, objektumok megvalósítását, melyek az ember jobblétének, minél teljesebb életének, egyénisége kibontakozásának feltételeit hivatottak biztosítani. Meggyőző példa ezzel kapcsolatban a *Román Kommunista Párt Programja*, mely az állandóan tökéletesedő és gazdagodó holnap társadalmának biztos tudatát vetíti elénk.

A gyorsuló fejlődés, változás a tudományos-műszaki forradalom korszakában azonban mindenhol érvényes, s ezzel a nevelésnek számolnia kell, hogyha meg akar felelni a vele szemben támasztott követelményeknek. Mondhatni, a nevelés lényegénél fogva *jövő-orientációjú*. Mindig azt tartotta fő feladatának, hogy a felnövekvő generációt előkészítse a nemzedékváltásra, a jövő feladatainak elvégzésére. A kérdés lényege, hogy milyennek látta az iskola a jövőt, s ennek megfelelően milyen eszközökkel igyekezett megvalósítani célkitűzéseit. Rendszerint még akkor is, amikor az iskola a jövő feladatait hangoztatta, a jelen igényei szerint igyekezett alakítani az ifjúságot. Ez nagyjából megfelelt egy statikus társadalom statikus szemléletének. Mert a XIX. századig a lassúbb társadalmi változások alig voltak észrevehetőek egy nemzedék életében, vagy pedig a nagy forradalmi átalakulások formáját öltötték. Ezekben az esetekben is lényegében az embernek egy nagy átalakuláshoz kellett alkalmazkodnia.

Gyökeresen más a helyzet ma, amikor a gyorsuló változások egy nemzedék életén belül is erőteljesen éreztetik hatásukat, arra kényszerítve az emberi személységet, hogy többször is átstrukturálódjon, ha alkalmazkodni kíván az új helyzetekhez.

Nem szándékom felvázolni azokat a fejlődési trendeket, melyek főleg a tudományos-műszaki forradalom következtében jellemezni fogják a jövő társadalmát. Általánosságban ezek ismertek. Részletekbe bocsátkozni talán kockázatos lenne. Bármennyire tiszteljük is a futurologia reális lehetőségeit, mégis eszembe jut egyik tudós kortárs kissé szarkasztikus megjegyzése, amikor azt állítja, hogy egy futurologus például 1848 körül tudományos alapokon könnyűszerrel arra a megállapításra juthatott volna, hogy ha az egész világ mezőgazdaságát zabtermelésre állítanák át, 1974-ben úgysem lenne elegendő zabmennyiség a lovaknak.

Valahogy így állunk a neveléssel is. Természetesen, lényegesen könnyebb volna a pedagógia helyzete e kérdésben, ha rendelkezniék olyan prognosztikával, amely a jövő nevelésének feladatait részletesebben tudná jelezni, mint ahogy ezt ma tenni képes. Ha például az egyes munkakörök betöltéséhez szükséges felkészültség követelményeit jobban ismernék. Ez azonban lehetetlen, mert maguk a munkaeszközök, szakmák olyan gyorsan változnak, hogy nem láthatjuk előre, me-

lyek és milyen ütemben fognak eltűnni, s milyen új foglalkozások lépnek majd előtérbe. Mindezt csak némi feltételezéssel jelölhetjük meg. De éppen ebből a tényből vonhatunk le hasznos következtetéseket a jövő felé forduló nevelést illetően. Azt, hogy növendékeink a későbbi tevékenységük során mind újabb és újabb helyzetek elé kerülnek, újabb és újabb ismereteket kell elsajátítaniuk, ma már senki sem vonja kétségbe. Csak éppen azt nem akarjuk tudomásul venni, hogy e feladatok elvégzésére az iskola nem képes konkrétan felkészíteni az ifjúságot. Mint ahogy Gaston Berger francia szociálpedagógus találóan megjegyezte, az iskola nem sajátíthatja el növendékeivel mindazokat az ismereteket, amelyekre 20-30 év múlva szükségük lesz, egyszerűen azért sem, mert egy részük még ismeretlen.

Nyilvánvaló tehát, hogy az iskolai oktatás elveszítette rendszerének zártságát, többé nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy megtanítsa növendékeit mindarra, amire az életben szükségük lesz. Ha ez a követelmény egy kissé mindig is illuzórikusan hangzott, ma már teljes képtelenség. Ellenben ennél sokkal igényesebb és bonyolultabb nevelési feladatok állnak előtte: olyan személyiség kialakítása, mely nemcsak alkalmazkodni képes a változó viszonyokhoz, hanem aktívan bekapcsolódik a társadalmi fejlődés ütemébe, ennek mozgatóerejévé válik, s ugyanakkor a leghaladóbb társadalmi eszmény, világnézet és erkölcsiség hordozója.

Éppen e bonyolult és nagy felelősséggel járó nevelési feladatok megvalósítására irányozza elő az RKP Programja az iskolarendszer továbbfejlesztését, a tízosztályos iskola általánosítását, majd pedig 1980 után az 1990-es évekig a líceum második fokozata, vagyis a tizenkét osztályos iskola általánosítását. De az extenzív fejlődés mellett a pártprogram nagy súlyt helyez a minőségi fejlődésre, amikor leszögezi: „Az ország gyors ütemű gazdasági-társadalmi fejlődése határozott intézkedést követel meg az oktatás általános színvonalának emeléséért, a munkakerő képzéséért, a dolgozók szakképzettségének gyarapításáért és szakmai továbbképzésüknek megszervezéséért minden tevékenységi területen. Ezeknek az intézkedéseknek a megvalósításától függ a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésére és a kommunizmus felé haladásra vonatkozó program valóra váltása.“

Kétségtelen, a gyors fejlődés, a jelenbe mind erőteljesebben beletorkolló jövő nevelése követelményeinek figyelembevétele elsősorban az oktatás tartalmára irányítja a figyelmet. Ha lényegében sohasem lehetett elképzelni, hogy az egész társadalom felhalmozta ismeretanyagot egy ember agyába be lehessen préselni, ma erről még megközelítőleg sem lehet szó. A tudomány, a kultúra fejlődésével mennyiségi síkon nem tarthat lépést az iskola. Sőt, a korszerűsítés ilyen irányú kísérletezései messzemenően káros hatásúak, amit meggyőzően bizonyítanak a tanuló túlterhelésének világviszonylatban is észlelt negatív következményei. Talán éppen e téren érik a hagyományos iskolát a legélesebb bírálatok. Korszerűtlennek és károsnak minősítik az irányú törekvést, hogy minél több ismeretanyagot igyekezzik emlékezetbe vésetni a tanulókkal, s a memóriára helyezi a súlyt, nem a gondolkodásra. Ezzel szemben a formatív oktatás hívei gyakran odáig jutnak, hogy általában tagadják az ismeretek jelentőségét a korszerű oktatásban. Legjobb esetben a gondolkodás, az alkotóképesség és más szellemi tulajdonságok kialakítása eszközének tartják.

Egyik álláspont sem mentes bizonyos túlzásoktól. Az ismeretek öncélú elsajátítása nem lehet a korszerű, a jövő felé mutató oktatás fő feladata. Ha csak arra törekszünk, hogy a tanuló memorizálás és begyakorlás útján minél több ismeretet sajátítsanak el, akkor akarva, nem akarva háttérbe szorítjuk olyan szellemi képességek fejlesztését, melyek elsőrendű fontosságúak a személyiség továbbfejlesztésének szempontjából. Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy az ilyen úton megszerzett ismeretek nemcsak hogy nehezen alkalmazhatók, hanem bővítésük is nehezen történik. Ha a tanuló nem érti meg az összefüggéseket, az ok-okozati viszonyokat, nem tudja megkülönböztetni a lényegest a lényegtelenről, nem tud logikusan következtetni, akkor csak az elsajátított ismeretek leckeszerű felmondására képes, s azonnal elakad, ha az oktatás további során új helyzet vagy probléma elé kerül.

Ez nem jelenti azonban azt, hogy általában az ismeretanyag elsajátítása elhanyagolható feladattá zsugorodott volna a korszerű iskolában. Sőt, még a memóriafejlesztésnek is megvan a maga fontossága. Az alapos, szilárd tudás egyáltalán nem elavult feladata a mai iskolának. Ez következik nevelési eszményünk-ből, ezt hangsúlyozzák az iskolapolitikára vonatkozó pártdokumentumaink előirányzatai is.

Az általános műveltség eszménye a sokoldalúan fejlett személyiség leglényesebb dimenzióját alkotja, s a tudományos világnézet alapjául szolgál. Kialakí-

tása az iskola oktató-nevelő munkájában központi helyet foglal el. Feltevédik azonban a kérdés: *mit és hogyan?* Mit tanítsunk, hogy növendékeink korszerű műveltségre tegyenek szert, olyan műveltségre, amely a tudomány és a kultúra legautentikusabb értékeit öleli fel, s ugyanakkor dinamikus jellegű, előremutató, állandóan bővíthető. Óriási jelentőségű kérdés tehát az ismeretek megválogatása. A korszerű oktatás tartalma csak nagyfokú szelektálás eredménye lehet. Nem egyszerű kérdés, hiszen még abban sem tudunk egyetérteni, hogy mit nevezünk általános műveltségnek, és mi tartozik körébe. Ki a műveltebb: az, aki ismeri Brahmus szimfóniáit, de fogalma sincs például a lézersugár működési elvéről, vagy fordítva?

Abban valamennyiünknek egyet kell értenünk, hogy napjainkban az általános műveltség fogalomkörében lényeges változások és átstrukturálódások mennek végbe. Anélkül, hogy a humán tudományok háttérbe szorulnának, mind nagyobb szerephez jutnak a természettudományok és a technika nagy felfedezései is. Nem lehet művelt embernek tartani azt, aki tájékozatlan e kérdéskörben. Az általános műveltség fogalmának állandó kiszélesedése elveszíti az iskola számára operatív jellegét, gyakorlati megvalósítása lehetetlenné válik az oktatás folyamatában. Itt is szelekcióra szorulunk.

A tananyag nagyfokú megválogatásának feladata nemcsak didaktikai kérdés, mondhatni erkölcsi, társadalmi felelősséggel járó feladat is: olyan tudás megszerzésére mozgósítani a tanulók véges szellemi energiáját, amely leginkább megfelel a jövő követelményeinek, s a legnagyobb mértékben gyümölcsözteszhető mind a továbbtanulásban, mind a gyakorlati tevékenységben. Semmi fölöslegessel, semmi mellékes ismeretanyaggal nem szabad terhelnünk növendékeink memóriáját, már csak azért sem, hogy helyet hagyjunk mindannak, ami fontos és lényeges. Jean Piaget ezzel kapcsolatban arra a nagyfokú feledésre hívja fel a figyelmet, amelyet az iskolában szerzett ismeretek szenvednek. Minél többet és felületesebben sajátítanak el a gyermekek, annál nagyobb mértékű a feledés. Ehhez még hozzátehetnénk azt is, hogy vajon mennyi olyan ismeretet kényszerítünk a gyermekek fejébe, melynek soha semmi hasznát nem veszik.

Természetesen, gyakorlatilag nem olyan egyszerű ez a kérdés. Nagy különbségek vannak az egyes tantárgyak között is, az ismeretek jellegétől függően. Másképp tevődik fel a szelekció kérdése például a nyelvek tanulásánál, és másképp a történelem vagy a fizika esetében. Ha az előbbinél nem hanyagolhatók el a részletkérdések sem, az utóbbiaknál fölösleges terhet jelenthetnek.

Általában azonban érvényes az a szempont, hogy az oktatásban az *alapokra*, a *lényegre* kell helyezni a súlyt, s elhagyni minden fölösleges, nem jellegzetes részletet. A természetrajz, a történelem, a földrajz, az irodalomtörténet tanítását még nagymértékben túlterheli a fölösleges adathalmaz, nemegyszer megnehezítve a lényeges ismeretek elsajátítását. Véleményünk szerint a túlterhelés egyik forrása abban a téves tantervkoncepcióban keresendő, amely az általános iskolában is szakközpontúan igyekszik tanítani minden tantárgyat. Vagyis nem azt nézi, hogy mit kell tudnia egy általános műveltségű nem szakembernek, hanem olyan részletességgel és szakismereti apparátussal tárgyal minden kérdést, mintha az illető szak jövő specialistáival állana szemben. Így aztán ide illik az az egyszerű közmondás: „Aki sokat markol, keveset fog.“

Az alapismeretek rendszerbe strukturálódása is sokkal egyszerűbben valósítható meg az oktatás folyamatában, mint a túlrészletezett és túlméretezett tudáshalmazé. Ennek érdekében az oktatás tartalmát illetően nem a tantárgy-differenciálódás felé haladunk, mint ahogy egyes szakemberek szűk szakmai szempontból óhajtanák, hanem az *integrálódás felé*, a nagy műveltségi „tömbök“ kialakítása felé. Ez jelentős lépés lesz a tudományos világkép és világnézet kialakítása szempontjából is.

A nagyfokú szelekcióval megválasztott ismeretanyag alkalmat nyújt az alapos és tartós elsajátításra s főleg olyan módszerek alkalmazására, melyek az alkotó gondolkodás, a dinamikus személyiség kialakítását serkentik. Lényegében az ún. modern módszerek, mint például a problémaoktatás, a felfedező-tanulás, a heurisztikus módszer, nemcsak arra irányulnak, hogy könnyebbé és eredményesebbé tegyék magát a tanulást, hanem azt a célt is szolgálják, hogy olyan képességeket alakítsanak ki növendékeinkben, melyek alkalmassá teszik az állandó továbbfejlődésre, továbbtanulásra, új helyzetekhez való alkalmazkodásra, az alkotó munkára. Oktató tevékenységünk megszervezésében nemcsak a közvetlen eredmény, az elsajátított ismeretanyag érdekel, hanem a folyamat is, az, ahogyan növendékeink megszerzik a tudást. Mert önállóság, kezdeményezőképeség, alkotó gondolkodás csak úgy alakulhat ki, ha széles teret biztosítunk számukra az oktatás folyamatában.

Ha az iskola nem zárt rendszer, hanem csak egyik fontos lépcsője a permanens oktatásnak és nevelésnek, akkor egész tevékenységét úgy kell megszerveznie, hogy az előre mutasson. Olyan dinamikus műveltséget kell nyújtania növendékeinek, mely később is ébren tartja bennük a tudásvágyat, az érdeklődést, a felelősségtudatot önmagukkal és a társadalommal szemben. Olyan tanulási, kutatási technikával, munkamódszerekkel kell felvérteznie növendékeit, melyek az eredményes állandó továbbképzés sikerét biztosíthatják. Mert, amint Toffler említett könyvében találóan megjegyzi, a holnap analfabétája nem az lesz, aki nem tud olvasni, hanem az, aki nem tanult meg tanulni.

Tehát a jövőre tágra nyíló ablakú iskola padjaiban a növendék nem a napi lecke hibátlan felmondásáért szorong, hanem öntevékenyen, a tanár támogatásával végzi feladatát, sajátítja el azt a tudást, készséget, melynek birtokában elindulhat a feladatok megoldására.

Árkossy István grafikája

A tervteljesítési folyamat új szemlélete

A jövő feladata olyan, jól megalapozott tervezési módszerek kidolgozása, amelyek révén meghatározható, hogy milyen termelési struktúra a legösszerűbb egy üzem vagy egy gyár esetében, mennyi a megvalósítható s egyben legcélszerűbb volumene a termelésnek. Mi következik ebből? Többnyire az, hogy a tervek lebontásakor (például egy ágazat az össztermelést üzemekre bontja le) kénytelenek vagyunk alkalmi vagy mechanicista megoldásokhoz folyamodni. Ilyenek — az egyenlő típusú vagy a szintező lebontás és az előző évi vagy az előző öt éves terv teljesítésétől függő tervezés (például 10 százalékkal növelni a termelési tervet az előző évhez viszonyítva). Olyan új szemléletmódra van szükség, amelyből nem hiányzik a rendelkezésre álló erőforrások elemzése, a véletlenek beszámítása a tervezésbe.

Nézzük meg: a tervteljesítési folyamat sztochasztikus szemlélete milyen elméleti alapozást nyújt a tervezés gyakorlatához, a véletlen beszámítása mennyiben járul hozzá a tervek megvalósításához.

A bonyolultság kihívása a gazdasági életben is jelentkezik. A gazdasági élet alapjai azok a termelési, elosztási, fogyasztási és cseretevékenységek, amelyek egy viszonylag stabil és állandó kapcsolatrendszerben gazdasági jelenségekké szerveződnek. Ez utóbbiak viszont időben és térben kiterjedve gazdasági folyamatokká duzzadnak; e folyamatokat tehát nagyfokú összetettség jellemzi. A jelenségek és folyamatok gazdasági törvényeknek vannak alárendelve.

A gazdasági törvényeket többnyire ismerjük ugyan, de nem mindig tudjuk őket ellenőrzésünk alá vonni. A gazdasági jelenségeket és folyamatokat előrehaladásukban különböző nagyságrendű és irányú, lényeges vagy nem lényeges, első- vagy másodrendű, szimultán vagy nem szimultán hatású tényezők befolyásolják. A gazdasági törvényeket ezért a statisztikai átlagot kifejező tendenciákkal szoktuk jellemezni, s sztochasztikus törvényeknek fogjuk fel őket. A gazdasági életben a szükségyszerűség és okság tehát ilyen sajátos módon nyilvánul meg.

A tényezők időben és térben eltérő nagyságúak és szerkezetűek. Mindez olyan kisebb vagy nagyobb mértékű variációkat (szórást) idéz elő a gazdasági folyamatokban, amelyek lehetetlenné teszik, hogy e kapcsolatokat, összefüggéseket funkcionálisan (függvényszerűen) értelmezzük, egyszerűen azért, mert sztochasztikus (véletlen beszámító) valószínűségi szemléletük közelebb áll a gazdasági valósághoz.

Ebből az következik, hogy a gazdasági összefüggések rendszerét népgazdasági szinten is probabilisztikus, nem funkcionális voltukban kell megfigyelnünk, elemeznünk és felhasználnunk. A népgazdaság — önszabályozó kibernetikai rendszer. Strukturális elemeit: szektorait a termelés, csere, elosztás és fogyasztás jelenségei kötik össze az újratermelés folyamatában. A rendszer bemenetei (inputs), vagyis a rendelkezésre álló anyagi és emberi eszközök olyan érdekrendszert alkotnak, amely az emberiség létének értelméből ered. A rendszer kimenetein (outputs) olyan anyagi és szellemi értékeket találunk, mint a nemzeti összvetés vagy egy meghatározott időn (egy éven) belüli társadalmi össztermék.

A közgazdász mind a bemeneteket, mind a kimeneteket egy információrendszer segítségével regisztrálja, amelynek csatornáin az információ, a mennyiségi változásokat követve, mint jelentéssel bíró jel és főként mint új tartalmak hordozója áramlik.

Mínt hogy önszabályozó kibernetikai rendszerről van szó, felvetődik a kérdés, hogy e rendszer vezérlését meg lehet-e visszacsatolás útján oldani. A döntési rendszer különböző illetékességi szintjein időközönként összevetik a rendszer kimeneteit a bemeneteivel, az eredményeket az érték tett erőfeszítésekkel. Ezután az összehasonlítás eredményeinek megfelelően korrekciószerűen változtatják a bemenetek értékeit, s ezzel záródik is a feed-back hurok. A rendszer léte a rendszer finalitásának van alárendelve. Ahhoz, hogy a rendszer célja megvalósuljon, a vezérlés folyamán a rendszer specifikus döntési repertoárjába olyan döntéseket választanak, amelyekkel szabályozni lehet a bemeneteket, s így megközelíthetik a rendszer óhajtott állapotát.

Társadalmunkban a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak. Ez sajátos érdekrendszer hoz létre, s ez teszi lehetővé és szükségessé a népgazdaság tervezés útján való irányítását, melynek során a rendszer bemeneteit a tervmutató számai szabályozzák. Ez a szabályozó folyamat a társadalmak gazdasági alaptörvényére támaszkodik. A kibernetikai rendszer jövőbeli állapotának paramétereit a szükségletek és lehetőségek dinamikus egyensúlyát szem előtt tartva határozzák meg, s egyúttal kijelölik azokat a szükséges intézkedéseket, amelyekkel a rendszer vezérlését végzik.

A továbbiakban arra keresünk választ, hogyan hat ki a sztochasztikus szemléleti mód a tervezésre, illetve a tervteljesítés elemzésére. Ehhez tisztázni kell, hogyan értelmezzük a tervteljesítési folyamatot.

Az előbbieken szó esett azokról a nem lényeges vagy másodrangú tényezőkről, amelyek befolyásolják a gazdasági jelenségek és folyamatok fejlődését. Ezeket figyelembe véve állíthatjuk, hogy ha egy folyamat meghatározó tényezői egy adott szektorban vagy ágazatban ugyanabba az irányba hatnak, akkor a sajátos feltételektől függően a tervteljesítési mutatószámok az adott szektoron vagy ágazaton belül is különböznek. Lehet a meghatározó tényezők szerkezete azonos, két, ugyanabban az ágazatban termelő egység rendelkezhet ugyanazzal a munkaerő- és állóeszköz-állománnyal, mégis azt tapasztaljuk, hogy azonos termelési időszakban a két egység különböző mértékben teljesíti tervét. Mindezt a véletlen vagy nem lényeges, nem számszerűsíthető tényezők számlájára írhatjuk (ilyenek a szervezési tényezők, a nehezkesebb vagy előnyösebb beszerzés, az állóeszközök váratlan leállása). A tervteljesítés eltérő értékei népgazdasági szinten kiegyenlíthetőek, mivel e folyamat a nagy számok törvényének engedelmeskedik. De az átlag csak ritkán esik egybe 100%-os tervteljesítéssel.

Előfordulhat, hogy a tervteljesítési mutatószámok szintje konjunkturális hatások következtében nő vagy csökken. Ebben az esetben is fennállhat a kiegyenlítődés lehetősége, a nyereségek kompenzálhatják a veszteségeket népgazdasági szinten, de ágazati szinten a terv megvalósításában érzékeny eltéréseket észlelhetünk.

Eltérésekhez vezethet maga a tudományos-műszaki forradalom, bár ma már egyre ritkábban hallhatunk korszakalkotó felfedezésekről vagy arról, hogy egy találmányt azonnal és minden területen bevezetnének a gyakorlati termelésben. A népgazdaság szükségletei azonban nemegyszer megkívánják, hogy különösen a leglényegesebb, nagy stratégiai fontosságú vagy új és felkarolt ágazatokban az új technológiákat váratlanul, nem tervezett módon sajátítsák el.

Az újratermelés jelenségeinek és folyamatainak folytonosságával szemben az ember statisztikai ismeretei megszakítottak, tervidőszakhoz kötöttek, így lehetetlen a rendszer azonnali pályakorrekciója. A társadalom fejlődésének különböző periódusaiban az ember tudása korlátozott. A gazdasági életben is léteznek olyan tényezők, amelyeket vagy amelyek hatását a közgazdász még nem ismeri vagy nem uralja eléggé. Más tényezőket egyszerűen nem tud számszerűsíteni, vagy nem tudja őket ellenőrzése alá vonni. Ez ugyancsak a gazdasági folyamatok és jelenségek probablisztikus szemlélete mellett szól.

A tervező közgazdász a jövő felé fordulva él. Szüksége van olyan közgazdasági elméletre, mely felfegyverzi őt a folyamatok optimális fejlődéséhez szükséges sajátosságok ismeretével. E sajátosságok ismeretében, a szükségleteket az erőforrásokban rejlő lehetőségekhez mérve, a közgazdász az elmélet és gyakorlat elemzése alapján meghatározza egy optimális pályát leíró kibernetikai rendszer paramétereit, a tényezők és paraméterek értékének sztochasztikus transzformációja útján meghatározza a rendszer kimeneteit, ezek lesznek a terv mutatószámai.

Elméleti szinten nyilvánvaló, hogy a fogyasztás növeléséhez biztosítani kell a termelés anyagi alapját, mert csak azokat a termékeket fogyaszthatjuk el, amelyeket megtermelünk. Ugyancsak elméleti szinten kimutatható, hogy a nemzeti jövedelem növekedési üteme nagyobb kell hogy legyen, mint a társadalmi össztermék növekedésének üteme. Mikroökonómiai szinten ez azt jelenti: a munkatermelékenységnek gyorsabban kell növekednie a javadalmazási alapnál. A közgazdásznak nemcsak hogy tartania kell magát ezekhez az alapelvekhez, hanem mennyiségileg is meg kell határoznia a mutatószámok értékét és kívánatos arányukat. Így a rendszer vezérlő paramétereiből kiindulva kidolgozzák a szektorok és ágazatok tervmutatószámain, majd determinisztikus úton törvényszerűsítik a meghatározott értékeket, a terv megvalósítását célzó intézkedéseket hoznak, az információrendszer segítségével követik a tervteljesítés folyamatát, és ha szükségesnek mutatkozik, az állam a gazdasági szabályozás eszközeit (az árrendszert, a beruházásokat, az adókat) is felhasználja arra, hogy a rendszert az „óhajtott mederbe terelje“.

A közgazdászra a tervidőszak lejárta után még nagyobb feladatok hárulnak. A *terv vetési és teljesítési* mutatószámainak összehasonlítása, a megvalósítási szintek eltérése a 100 százaléktól jelentős elemzési lehetőségeket rejt magában. Főleg a szélső értékek realizálódásának okaira kell rávilágítani, pontosan meghatározni azokat a tényezőket, amelyek a helyzetet előidéztek, s csak ennek függvényében megítélni a kifejezett értékek valódi jelentőségét. Mert a szélső értékek éppúgy származhatnak a tervezés alkalmi vagy mechanicista jellegéből (lásd L. V. Kantorovics elméleti munkáit), mint a tervteljesítési folyamat erősen sztochasztikus jellegéből.

Kétségtelen, hogy az új tervidőszak mutatószámainak kidolgozásakor figyelembe kell venni az előző tervperiódus megvalósítási arányait, vagyis mindazokat a tényezőket, amelyek a megvalósítást segítették vagy hátráltatták. E megvalósítási arányok és az új terv mutatószámai között azonban semmiképpen sem lehet ok—okozati viszony. Az elért szintekből nem következnek sem az új terv növelésének, sem csökkentésének, sem a régi mutatószámok fenntartásának szükségessége.

Ha az 1971—1975. évi ötéves terv 4. illetve 5 évre vonatkozó (tervteljesítési) mutatószámainak előszámításából indulunk ki, megállapíthatjuk, hogy a társadalmi össztermék évi átlagos növekedési üteme százalékban (lásd a táblázatot) az első négy évben 10,9%-os lesz a tervezett 10,1%-hoz viszonyítva, illetve 1975-ig 11,5%-ot várunk. Az eltérések tehát eléggé jelentősek, s egyértelműen a terv túlteljesítésére utalnak, hiszen az össztermelés 1%-os növekedése a tervezett felett milliárdokkal ér fel.

Mutatószámok	Terv (1971—1975)	Előszámítások		Kongresszusi programtervezet
		4 évre	5 évre	
A társadalmi össztermék évi átlagos növekedési üteme (%)	10,1	10,9	11,5	8-9
A nemzeti jövedelem évi átlagos növekedési üteme (%)	11-12	12,1	12,6	9-10
Állami beruházások (milliárd lej)	540	413	558	930-960
A munkaerő-létszám növekedése (ezer)	1000	980	1300	1500-1550
A munkatermelékenység az iparban, 1970-hez viszonyítva	42	30,7	42	38-42*

* 1975-höz viszonyítva

Ugyanebben a tervidőszakban a nemzeti jövedelem az első négy évben előzetesen 12,1%-nak számítható, illetve öt évre előzetesen 12,6%-os átlag várható a 11-12%-os tervhez viszonyítva. A két növekedési ütem összevetése egészséges gazdasági jelenséget fejez ki.

A számítások kétségkívül a tervteljesítési folyamatnak a sztochasztikus jellegére utalnak. Így a tervteljesítési mutatószámok szélső értékei (a munkatermelékenységet nem tekintve) 100%, illetve 130%. Az a tény, hogy itt nem a tervteljesítés tényleges mutatószámaival dolgoztunk, hanem csak azok előszámításaival, szintén e sztochasztikus jelleget hangsúlyozza, hiszen előszámítások révén erősen valószínű jellegűek. (Emiatt a felső határok valószínűleg csökkenni vagy emelkedni fognak.) Ezekből a számokból kiindulva a XI. kongresszus programtervezetében meghatározott tervmutatószámok, a tervteljesítés sztochasztikus jellegének megfelelően, nagyon reálisan alsó és felső határok közé vannak zárva.

A XI. kongresszus programtervezete, hazánk gazdasági és társadalmi fejlődését körvonalazva, világosan rámutat arra, hogy mind intenzív, mind extenzív úton folytatódik majd a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom anyagi alapjainak fejlesztése. Habár a társadalmi össztermelés évi 8-9%-os átlagos növekedési üteme kisebb, mint az előző ötéves tervben, abszolút értékekben ez mégis sokkal nagyobb arányú gazdasági növekedést fejez ki. A következő tervidőszakban a munkatermelékenység gyorsabban fog növekedni, mint a munkaerőállomány létszáma, ami az intenzív fejlődés egyik fontos ismérve. Az extenzív fejlődést a

beruházások kitartó növelésével érhetjük el, ami lehetővé teszi, hogy egy modern, technikailag fejlett állóeszköz-állományt bocsássunk az ágazatok rendelkezésére. Mindez annak érdekében történik, hogy biztos alapokat teremtsünk a termelés, a nemzeti jövedelem és végső soron az életszínvonal emeléséhez.

A közgazdásznak tehát tisztában kell lennie azzal, hogy a tervteljesítés mutatószámainak elég nagy lesz a szórásuk a 100%-os szint körül. Ahhoz, hogy az alsó és felső határok közötti távolságot, vagyis a variáció tágasságát csökkentjük, a terv mutatószámait nem mint abszolút értékeket határozzuk meg, hanem tudományosan megfontolt, dinamikus faktoranalízis útján bizonyos határok közé helyezzük. A tervteljesítés mutatószámainak szóródása a 100%-os szint körül — bár sérti a gazdasági fegyelem betartását — objektív tény, és csak sztochasztikus szemléletmóddal elemezhető és ellenőrizhető.

A tudományos kutatást az anyagi termelés és a társadalmi tevékenység igényeivel összhangban szervezzük meg, megfelelően fejlesztjük az alkalmazott és a távlatokat szolgáló alapkutatást. A kutatásnak a párt programjában, az ötéves tervekben és a hosszú távú prognózisokban előirányzott célkitűzések és szükségletek előtt kell haladnia, idejében elő kell segítenie e célok elérését, széles távlatokat kell nyitnia a szocialista társadalom fejlődése előtt.

A Román Kommunista Párt Programjából

A „szerepjátszó”-Ádám és a madáchi személyiség

Ez írás célja: felvázolni a fiatal Madách legyűrhetetlen optimizmusát sugárzó Adám fejlődésrajzát, az egymásnak oly ellentmondó hősökkel, jellemeikkel és eszmékkel vitázó s azonosuló Madách *Tragédiájában*. Úgy véljük, hogy Adám heroikus küzdelme a fiatal Toldi mindent legyűrő küzdeni tudását menti át abba a nyomasztó hangulatú korba, amelynek „a döblingi szentély, Arany *Bolond Istók*-ja, Kemény regényei s Vajda lírája adják meg a színét”.

Adám alakját a *Tragédia* egésze felől, a művet a korviszonyok és koreszmék felől, s ez utóbbiakat az alkotó személyiségén keresztül fogjuk megközelíteni — amennyiben Adám-centrikus vizsgálódásunk egyúttal Madách személyiségére is irányul. Korviszonyokon és koreszméken nemcsak a Világostól a *Tragédia* megírásáig eltelt tíz év viszonyait és eszméit értjük, hanem legalább olyan fontosnak kell tekintenünk a fiatal Madách korát, majd a forradalomét és szabadságharcét is.

A mű szerkezeti felépítésére vonatkozóan Imre László véleményét tekinthetjük a legmegfelelőbbnek, aki a menippozsi szatírára és a szókratészi dialógusra vezeti azt vissza. E polifonikus szerkesztésmód okát a hagyományos világnézet felbomlásában keresve, megállapítja: „...egyértelmű állásfoglalás helyett az író egyik ideológiai táborból a másikba vándorolt, s különböző részgazságok egymásmellettségét valósította meg műveiben.” (*Az egyn tragédiája*. Helikon, 1972. 2.) Amennyiben elfogadjuk, hogy a *Tragédia* majdnem minden szereplője (elsősorban Adám, Lucifer, a Föld Szelleme, de Éva, az Úr, a rabszolga s az eszkimó is) a madáchi eszmevilágban harcot vívó elméletek, eszmék egy-egy szócsöve vagy ellenlábasa is egyúttal — elismerhetjük, hogy ebből a szempontból Adám, magasan a többi szereplő fölött, a legösszetettebb alakja a műnek.

Adám jellemének fejlődésrajzát követve megvizsgáljuk, melyek azok az eszmék, amelyeket képvisel, melyeket vet el, s ezek mennyiben vezethetők vissza a reformkor, a forradalom és szabadságharc, valamint az abszolutizmus Madáchának személyiségére.

Ha Adám alakját helyezve vizsgálódásunk középpontjába, végigkövettük a különböző színeken, önként adódik a megállapítás: egy fejlődésdráma hőse jellemének változásait követtük nyomon, az ifjúkortól az aggkorig. Ez életút és a madáchi személyiség életkorbeli párhuzamossága szembeötlő. Elsőként arra utalunk, hogy a XIX. században, a szerző századában lejátszódó londoni szín Adámjának életkora megegyezik a szerző életkorával; a későbbi századokba kalandozó Adám aggastyánként éli meg a Föld kihűltét: az elképzelt jövő egy elképzelt életkorhoz kapcsolódik. A többi szereplő nem öregszik. Nem azt akarjuk mondani, hogy Madách Adámiban önmagát rajzolta meg, hanem, hogy az összes többi főhőssel és sok mellékszereplővel is azonosuló szerző Adám alakjában adta a legtöbbet magából, a madáchi személyiség fő vonásait Adám alakjában kell keresnünk. Az említett párhuzamosságot a későbbiekben részletesebben elemezzük.

Arra, hogy nem történelmi tablók sorozatára törekedett, hogy nem az emberi történelem bemutatására helyezte a fő hangsúlyt, már maga Madách igyekezett felhívni a figyelmet. „Az egyes képeket vagy momentumokat aztán úgy igyekeztem egymás után helyezni, hogy azok *egy bizonyos* cselekvő személynél is mintegy lélektani szükségből következzenek egymásból” — írja 1862-ben Erdélyi Jánosnak. (Kiemelés Madáchtól.) Tehát egy bizonyos személyről van szó, nem csak egy általános figuráról, s azok a momentumok, amelyeket egy-egy szín képez, e cselekvő személy jelleméből, személyiségéből következnek: nem Adám van a történelemért, hanem a történelem Adámért. Adám a főhős, nem az emberi történelem. Jegyzeteiben Madách ezt írja: „História eszköz, nem bíró. Vádak eszménkre, ördög és szent citálja. Rossz vigasz: igazságot ad.” (*Madách Imre Összes Művei*. Budapest, 1942. 756.)

Azok a szerzők, akik a *Tragédia* egésze felől közelednek a műhöz, nem pedig kiszakítva egy-egy jelenetet, egyetértenek a műben megvalósuló jellem-

ábrázolás fontos szerepében. Greguss Ágost, Horváth Károly, Sóter István, Belohorszki Pál elemzéseikben részletesen kifejtik, hogy a színek nem annyira egyetemes történelmi, hanem egyéni lélektani következetesség szerint változtatják egymást, hogy Ádám elhatározásai mindig érzelmileg és szenvedélyileg, önmagából, önnön nyugtalanságából és akaratából születnek meg, hogy Ádám lélektani konfliktusai társadalmilag is tipikussá válnak stb. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ugyanakkor ne lássunk Ádámban szimbólumot is, amennyiben életútja általános emberi sorsot is jelképez.

Ádám jellemrajzáról többnyire általánosságok hangzottak el. Árnyaltabb bemutatására törekedve, párhuzamosan Madách személyiségét is figyelembe kell vennünk.

Ádám jelleme *életforma-keresése* közben bontakozik ki előttünk. Nem törekedtünk e sokrétű jellem minden összetevőjét kibontani, amennyiben mű és alkotó, személyiség és történelem kapcsolódási pontjaira helyezve a hangsúlyt, változunk fel Ádám jellemfejlődését. Vizsgálódásunkban Ádám életforma-keresését tekintjük vezérfonalnak.

Ádám figurája tulajdonképpen két Ádámot takar: egyrészt Ádám, az általános-ember alakját, másrészt Ádám, a szerepjátszó alakját, aki eljuttassa önmagának eljövendő létformáit. E két alak közötti alapfeszültség, a kettejük közötti ellentmondásosság, harc képezi elsősorban Ádám jellemének alapösszetevőjét: a heroikus küzdelemét, amely végigvonulva a *Tragédián*, lélektanilag előkészíti és hitelesíti az annyiszor idézett szöveget: Ember küzdj, és bízva bízzál!

A II. színben Ádám még alig sejteti az ambivalens, kétérvényű figurát, a két összetevő együtt jelentkezik és semlegesíti egymást; Ádám a kamaszok kialakulatlan lelkiességét, jellemét hordozza még. Az öntudatra ébredés, a nagykorúsodás és a kegyelemvesztés pillanata ez; Ádám alakja szinte megfoghatatlan, meghatározhatatlan: egyszerre érezzük befejezetnek (mint terméket, teremtményt) és befejezetlennek (az élettapasztalatot nélkülöző kamaszt). Meghatározhatatlan indítékú és célú elvagyódását, nyugtalanságát Lucifer biztos irányba tereli: a dolgok természetének megismerése felé. Ádám rádöbben: elzárták az örökléttől, megcsalták.

S a III. színben már lázong; mintha Lucifert hallanánk:

*Érzem, hogy Isten amint elhagyott,
Üres kézzel taszítván a magányba,
Elhagytam én is. Önmagam levék
Enistenemmé.*

Tipikus helyzet: a kamasz hozzáidomult az idősebb, tapasztaltabb baráthoz. Mintha feltűnne egy régi jóbarátnak ironikus, eleven, kételkedő alakja. Több kritikusi is utalt a luciferi lelkialkat és Szontágh Pál alakjának hasonlóságára. Madách, aki a hozzá írt levelet „Lelkem jobb fele” megszólítással kezdi, így jellemzi barátját: „Ha tehát én benned látom azt, hogy a’ világon hidegen tudsz venni mindent ’s így sokat más szempontból mint én, ha látom, hogy ez álltal mi csak keserű tapasztalások eredménye lehet, sokban szerencsétlenebbnek, életuntabbnak érezheted magad mint én, ne szerethesselek azért, ne nézhesselek mint a görögök a villám által fel égetett ’s így szentesített helyet? — Ha ezt te nem hiszed hogy két illy ellenkező gondolkodás mód gyönyörrel és rokonszenvvel nézheti egymást engem kényszeritesz barátságodban kétkedni, mert hogy világnézetünk így áll, tagadhatatlan. — Én pedig nem akarok benned kétkedni, sőt barátság oly embertől mint Te kétszerbe gyönyörködtet, mert büszke vagyok látni, hogy kebléből minden iránti pietás kiégett, csak ez maradt zöld oisisul.” (Levél Szontágh Pálhoz, 1845-ben.)

A III. szín Ádámja lelkialkatában ilyen összetevőket találunk: tudásszomj, egyéniségkeresés, elhagyatottságérzés, érzelmi kiegyensúlyozatlanság, türelmetlenség, a jövő megismerésének vágya, gyengédség, az érzelmi élet felfokozottsága, bizonytalanságérzet, kételkedés a világ rendjében. Tépelődései olyan lelki megrázkódtatásokat okoznak, hogy néha az örület határára jut („El e látással, mert megőrüök”). E színben már megtagadja Istent, s egyúttal a madáchi természetvallás hitével ismerkedik (a Föld Szelleme az első szereplő, aki megjelenik a Földre kiűzött emberpár előtt). A kamasz, aki itt körvonalazódik, mintha csak a Pesten joghallgatóskodó tizenéves Madáchról venné a mintát. E korban írt levelei, versei ugyanezt a szellemiséget, jellemet sugározzák. A reformkor haladó nemesi ifjúságának jellemvonásai mellé (büszkeség, bátorság, nyugtalan létkeresés, küzdeni-vágyás, humanizmus) felsorakoznak egy kialakulatlan egyéniségű kamaszéi is.

Már most, a kezdő-színek tárgyalásánál szükségesnek tartjuk leszögezni: Madách a *Tragédiában* egy-egy életformát mindig a hős életkorához kötöten jelenít meg, az életkor változásai adják ritmusát és fedezetét választásainak. A mintát ehhez a szerkesztési módhoz, mint látni fogjuk a következő színek tárgyalásakor, Madách a saját életútjából merítette, egy-egy életkorbeli életérzésének, próbálkozásának felnagyított és dúsított megfogalmazását vitte bele egy-egy színbe. A III. szín Adámjában így sejlik fel a választások előtt álló, erőt és tudást gyűjtő kamasz-Madách alakja, magában hordva a reformkori nemesi ifjúság legjobbjainak jellemvonásait is.

Mint mondtuk, Adám alakja az általános-Adám és a szerepjátszó-Adám alakjából tevődik össze. E színben, a kamasz figurájában az általános-Adám lép színre. Ha nem szűkítjük le a III. szín Adámját csak a kamasz-Madáchra, akkor észrevesszük benne a Madách alkotta figura másik énjét is: az ember-ös alakját, az „egysikű“, „egyjelentésű“, csak önmagát jelentő Adámot is. Ez az az Adám, aki a *Tragédia* első tizenegy színe során nem fejlődik jellemileg, csak tudásban gyarapodik. Mert Madách valóban benne sűrítette össze az összemberiség olyan közös vonásait, amelyek nem a személyiség, hanem az emberiség fejlődésvonalaikat kell hogy meghatározzák: a személytelen létező, a kétkedő, a lehetőségeket kutató, a tanulságokat levonó, az állandóan cselekvő és újra meg újra megtorpanó, ős-általános, magába visszatérő Adám figurája ez. Ez az az Adám, aki az első tíz szín végén mindig levonja a szerepjátszó Adám életsorsából adódó következtetéseket. Viszont a III. szín Adámja, az ember-ös, általános-Adám jellegtelten figura maradna ennyire általános jellemvonásokkal felruházva, ha eltekintենék a kamasz előbb felvázolt képletétől.

Ahhoz, hogy a további színek Adámjának jellemfejlődését kifejtessük, részletesebben meg kell vizsgálnunk az ambivalens, kétérvényű Adám alakját.

I. Vegyük először *Adámot*, az *ember-öst*, aki az *általános-ember* alakján keresztül, az állandóan választások és döntések, bizakodások és letörések, céltudatosság és céltalanság közt ingadozó embert *szimbolizálja*. Adám keresése életforma-keresés, hite pedig hit egy adott életformában. Életforma-keresése közben kipróbál minden olyan alapvető *magatartásforma-párt*, amely egy adott társadalomban a lehetséges legvégtelenebb emberi alapszituációt képezheti. E létformakeresés mindjobban lefelé görbülő ívelése a következő stációkon halad keresztül:

A. *A tömeből kivált egyén* lehetőségpárjai. — a) A megistenült, istenként tisztelt ember, aki nem veszi figyelembe a köz érdekeit, sőt azoknak ellenében cselekszik (Fáraó), és a megistenült, istenként tisztelt ember, akinek egyetlen célja a köz szolgálata, a közösség érdekeinek védelme (Milthiadész). — b) Az életörömök maximális kihasználása, a teljes amoralitás, mindennemű erkölcsi köztötség figyelembe nem vétele (Sergiolus) és a minden élvezetről lemondó, tökéletes erkölcsi tisztaság aszkézise (Tankréd). — c) Az el nem kötelezett ember, a haladást igénylő, de az adott történelmi szituációba beavatkozni nem akaró ember (Kepler a nyolcadik színben), és az elkötelezett, haladást igénylő, a társadalom formálásában tevékenyen részt vevő ember (Danton). — d) A szellemi munkás, a gondolat műhelyében cselekvő ember (Kepler a tizedik színben), és ennek ellentétpárja:

B. *A tömegbe elvegyült egyén* létformája, aki sorsközösséget vállal azzal, a kétkézi munkása (a londoni szín munkása).

C. *Az egyéniségét elvesztett*, életét személytelenül, a társadalom gépezetének alkatrészeként leélő ember életformája, lemondva minden egyéni életvitelről. A szinte csak a *fizikai léte*re korlátozódó életforma ez (Falanszter-jelenet). Ennek ellentétpárja, a fizikai létéről is lemondó, egyénből és társadalomból egyaránt kiszakadó, s a *tiszta szellemvalóság* természetén kívüli, fiktív életformája (Úr-jelenet).

D. Az utolsó ellentétpár két végletes magatartásformáé: a kétségbeesett, végsőkig elkeseredett, reménytelen s hitevesztett emberé, és a fejlődés célszerűségében bizó emberé. E kettő nem létformapár, s így nem viselkedésmeghatározó, hanem magatartásforma-pár, tehát nem cselekvést hordozó, hanem cselekvésre irányuló (vagy a nem-cselekvésre irányuló) alapszituáció.

II. A IV. színtől a XI.-ig az ambivalens, kétérvényű hős nemcsak mint Adám — az általános-ember, hanem mint *Adám* — a *szerepjátszó* is színre lép. Amíg az általános-Adám az egyéniségét, a személyiségét keresi (a IV.-től a IX. színig), addig minden szín elején egy történelmi személyiség, egy történelmileg meghatározott életforma hordozója jelenik meg (Fáraó, Milthiadész, Sergiolus, Tankréd, Danton, Kepler), hitvallását mint az általános-Adámtól *különálló* sze-

mélyiség fejt ki. Itt már Ádámot — az *ős-színészt*, a szerepjátszót látjuk, aki — mint a személytelen közös emberalaktól elvonatkoztatott figura — egyéniségként járja végig az általános-Ádám létforma-keresésének új és új stációit. E két, egymást kiegészítő, egymással állandóan vitában álló, később mindjobban egymásba forduló alak közötti feszültség az, amely Ádám jellemfejlődésének szempontjából a madáchi jellem és élet *Tragédiabeli* jelenvalóságát a legkézenfekvőbben igazolja. Együttal ez a különbségtétel a két Ádám között (a szerepjátszó-Ádám egy különös emberi sors, az általános-Ádám a közös emberi sors hordozója) megóv attól, hogy Ádámot ne szűkítsük le sem egy szétfolyó általános emberi, sem egy csak Madáchrá leegyszerűsített figurává.

Madách ezekben a jelenetekben a két alak közötti viszonyt egy *állandó alapképleten* keresztül határozza meg. Ha példának a IV. szint vesszük, a következő belső ívelést figyelhetjük meg:

1. A *Fáraó* kifejti hitét. (Majd Lucifer kételkedik, felvillantja a jövő képeit.)

2. A *Fáraó* meginog hitében. (Majd Lucifer szembehelyezi a tömeggel vagy annak egyik képviselőjével.)

3. *Ádám* elveszti hitét (és új próbatételt, létforma-lehetőséget keres).

Jellemző tehát, hogy:

— a hitvallást az új életformáról a *fáraó*, az *egyén* fejt ki, ő kerül szembe a tömeggel, ő inog meg hitében, de végül is Ádám, az általános-ember veszti el hitét,

— az egyéni kiválásra épülő életformában az *egyén* sohasem kapja meg a megerősítést a tömegektől.

Ádám, az általános-ember (vagy ember-ős) a *Tragédia* belső logikája folytán nem kerülhet összeütközésbe a tömegekkel, ugyanis éppen ő ennek a tömegnek a közös *ős-típusa*, a szimbóluma. Ezért van szükség egy szerepjátszó-Ádámra (Ádám, az *ős-színész*), aki a személyiség kiválására irányuló harcot megvívja helyette a tömeggel. Más szóval az *összecsapás Ádám* e két összetevője között történik, hiszen az egyik épp azt a tömeget képviseli, amellyel a másik összeütközésbe kerül. Ebben a viszonylatban nyilvánvaló, hogy az ugyanabban a színben megjelenő Ádám két énjé között döntő fontosságú feszültség rejlik, amelyet nemcsak a gesztusok felfokozottságának, hanem kiélezett különbözőségének is tudatosítania kell. A színészi megmunkálás szempontjából, például, egy-egy *fáraói* gesztusnak ugyanakkor megfelel egy-egy *ádami* gesztus is; az állandó egymásrataltságot és a kivetített belső harcot kifejező szerepfelépítést párhuzamosan futó taglejtéspárok és viselkedéspárok (egymás ellen irányuló indulatot és önmagába való visszatérést egyaránt sugárzó) sorozatából lehet kialakítani. E belső vívásban rejülő hatalmas erőt sugallva, a színvégi „Vezess új létre, Lucifer” nem a gyenge Ádám kapkodásait, hanem *egy önmagát új harcra kihívó magatartás* kifogyhatatlan erejét közvetíti. (A fiatal Toldi győztes, Ádám veszített csaták után hívja ki újra a sorsot, de a lendület, a harcra való készség, a bizakodó nekibuzdulás ugyanaz.)

Magá a színpadi tömeg, ebből a szemszögből nézve, a *korszellemet* jeleníti meg, amelyet viszont Ádám egyik énje sem képes mint történelmi szükségszerűséget méltóképpen figyelembe venni, a kort saját kötöttségei felől megismerni és aszerint megítélni — ezért tragikus Ádám életútja. Így történhetik meg, hogy a tömegeket képviselő általános-Ádám éppen a tömeget itéli el időnként (ha nem is kerül soha közvetlen konfliktusba velük), míg a szerepjátszó-Ádám nem találja meg a helyét közöttük, és állandó összeütközésekbe bonyolódik.

Azokban a színekben, ahol kísérlet történik az egyéniség bizonyos fokú feladására (a szellemi munkás létformája — X. szín) és a feloldódásra a tömeg sorsában (a kétkezi munkás létformája — XI. szín), az előbb felvázolt alapképlet a következőképpen alakul:

— az új hitet már az előző szín végén meghasonlott, kétségbeesett, személytelen, az általános-embert szimbolizáló Ádám fejt ki;

— a szerepjátszó-Ádám csak a cáfolatot tudja adni (a még egyszer megjelenő Kepler és a londoni munkás alakjában). Az átmenetre jellemző, hogy Keplert kétszer szerepelteti Madách.

A belső egyensúly felbomlott. Eddig Ádám mindkét összetevője hitt a megadás lehetőségében (a szerepjátszó-Ádám az adott lehetőségben, az általános-Ádám a következő életformában), míg ezúttal a személyiség, a szerepjátszó-Ádám elveszti hitét, s a másiknak nem marad más hátra, mint a személytelen fejlődésben való hit. A belső konfliktus sokkal kiélezettebbé válik, a két én mindjobban ellentétbe kerül, s ugyanakkor a személytelen Ádám mindjobban előtérbe nyomul; hősiessége, kitartása mind tragikusabb színezetet ölt, s mind biz-

tosabban körvonalazódik a bukás lehetősége. Ha a két vázolt alapképletet összehasonlítjuk, a folyamat a következőképpen jelentkezik: először a tömeg hisz az egyénben és az is önmagában, majd a tömeg elveszti hitét az egyéniségben, és az is elveszti hitét önmagában. Tehát, míg a IV.-től a IX. színig a szerepjátszó-Adámon van a fő hangsúly, addig a X. és XI. színben a személytelen Adámon. Ezt az átváltást a két Kepler figurájában kitünően érzékelteti Madách.

Az elmondottakból következik, hogy színházi előadás során, mialatt a színész megjátszsa Adámot a közönségnek, ugyanakkor megjátszsa a Fáraót (Sergiolust stb.) magának és/vagy a színpadi tömegnek. Ha nem így lenne, akkor a különböző történelmi személyiségeket más színésznek kellene eljátszania, Adám egyiküvé válna, passzív szerepében kihullna a cselekményből, az pedig menthetetlenül szétforgácsolódna. A drámai ívelés töreltsége szempontjából az ambivalens, kétérvényű Adám a tragédia központi figurája, neki kell az előadás tartóoszlopává is válnia. Abban az esetben, ha egy másik szereplő elnyomja Adám alakját, elsikkad a tragédia, marad a tanítómesze, s a darab történelmi állóképek sorozatára bomlik.

A IV.-től a XI. színig tehát a cselekmény hármasságát figyelhetjük meg. A színek egymásra következése egyúttal követi a történelmi időt (őskor, rabszolgatartó, hűbéri, polgári társadalom), az egyén életszakaszait (a kamaszkortól az élete teljében levő férfiégig), s ezektől elválaszthatatlanul a társadalmi viszonyok és egyéni életformák adott kornak megfelelő viszonyulási csomópontjait, végletes sorhelyzeteket keresztül bemutatva. Más szóval e hármasság kapcsolódás különböző életformákban, viselkedésmintákban összegeződik. Nem akarunk visszatérni a már elmondottakra, de még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy sem példabeszédek, sem történelmi tablók egymásutánjáról nincs szó, hanem Madách lélektanilag indokolt fejlődésdrámát képzelt el és alkotott meg, amelynek szerkezeti felépítése maradéktalanul közvetíti a szerző gondolatait, célkitűzéseit.

Visszatérve Adám jellemfejlődése kérdéséhez, nézzük meg az előbb felvázoltak alapján, hogyan alakul a különböző színek Adámjának életútja.

Az egyiptomi színben a kamaszból fiatalemberré lett hőssel találkozunk, akinek feltörekvési vágyai még képtelenek a közösség érdekeit is beledolgozni az egyén, a még kiforratlan, kiformalatlan egyéniség életcéljába. Madách leszámol ifjúkora olyan kitérésai megoldáskísérleteivel, amelyek csak a belső nyugtalanság, tettvágy elvetélt fantáziáiban lehettek életeret. A romantikus egyéniségkultusz mint a korai ifjúság reminiscenciáját tagadja meg a Fáraóban.

A magára eszmélő, a koreszmékkal ismerkedő, azokat öntestére szabni akaró, férfiasodó hős, Széchenyi programját akarja megvalósítani az athéni színben. A kritikát éppúgy Éva („Csak egy van amitől őt felthetem, / Hogy önmagát nem győzi meg“), mint a demagógok („Ki egy fejjel nagyobb, / Mint polgártársai, s azt nem tűrhetik“), vagy a félrevezetett nép (Kriszposz: „...kettőnk közül / csak egyik élhet. Három gyermekemmel / Tart, ki így szavaztat“) adják: nem tudod megmenteni népedet, ha nem vagy képes kifejleszteni öntudatát. Ez az út csak a döblingi cellához vezethet. A joghallgatói évek reformeszméinek büvöletére tekint vissza az író, egy vérbefojtott forradalom tragédiája után.

S a Pestről hazatért végzett jogász, aki vármegyei hivatalt vállalt, bőven kivette részét a vármegyeszékhely társasági életének örömeiből: Madách Marihoz és Szontágh Pálhoz írt leveleiből kitűnik, hogy szorgalmasan bálózott, buzgón udvarolt, vendégségben pedig elvárta a jó és bőségesen táltal ételeket — élte a vidéki nemesi ifjúság megszokott életét. Nem szükséges különösebb magyarázatot, hogy minden szín egy-egy magatartásnak a *végletes* megnyilvánulását mutatja be: az ifjúság végletekben gondolkodik — s éppen ezért hamar kiábrándul. E rövid és hamar csömört okozó időszakra utalnak a római szín élvezetekben tobzódó jelenetei.

Tankréd a magányba visszavonuló, társasági élettől elzárkózó, kudarcait és az érzékeny lelkialkatú fiatalember szenvedéseit szellemi kalandokkal gyógyító életformát villantja fel. A mindjobban az eszmék világa felé forduló, a tiszta erkölcsi normákba menekülő ember — éppen, mert képtelen ezeket a való életben megvalósítani, s tudja is ezt — természetszerűleg fordul el a környező társadalmi valóságtól is; Kepler a nyolcadik színben, az eszmefejlődés által biztosítottak vélt haladásában hívő, el nem kötelezett tudós még a családjá körében, közvetlen környezetében zajló eseményeket sem hajlandó észrevenni. Fráter Erzs megcsalja az urát, de ugyanakkor csodálja és szánja a messze felette álló szellemiségű embert.

S jön a forradalom: a párizsi jelenetben a kossuthi magatartás eszményítését és kritikáját látjuk. („Mí óriás volt büne és erénye, / És mind a kettő mily bámúlatos“ — mondja majd a X. szín Keplere.) A következetesen plebejusi beállítottságú forradalmárokkal szemben (például Táncsics) a nemességre támaszkodó forradalmiság nem képes a szabadságharc új szellemiséget igénylő eseményeit irányítani. A beteg Madách végigálmodja a forradalmat, hisz forradalmárként, katonaként nem vehetett részt benne: Kepler, a tudós, csak álmaiban lehet a tettek embere.

A bukott forradalom mutatja meg a tömegek igazát a magányos hőssel szemben: Miltheadész még tévedhetett (túl sok hatalomra szert téve, sikertelen vállalkozásba viszi az athénieket, hiába akart jót, az események nem őt igazolják, és Pharosznál elveszti az elharmarkodottan megindított hadjáratot; a valóságban azonban csak cserépszavazással hozott vagyonek Kobzásra ítélik megtéríteni az okozott károkat, és semmi bántódása nem esett az athéniak részéről), míg egy forradalom vezetőjének tudnia kell, hogy ha nem tömegmegmozdulásra épít — az ügy elveszett, s mérhetetlen tragédiák sorát vonja maga után (amin már semmiféle vagyonek Kobzása nem segít). Jellemző a forradalom tragikus fejleményeinek hatására, hogy Madách a *Tragédiában* Keplert kétszer szerepelteti: a világnézeti változással egy egész korszakot lezár. A hangsúly áttevődik a tömegekre, s ezt a bemutatott szerkezetváltozás is hangsúlyozza; a szerepjátszó-Ádám, aki az egyéniség életformakereséseit képviseli, mindjobban háttérbe szorul, s az általános-Ádám, a tömegek, az emberiség szimbóluma lép előtérbe. A X. szín Keplere az összeomlás utáni szörnyű felébredés, a szellemi útvesztés, a menekülésvágy hordozója: nem lehet tovább harcolni, nincs tér cselekvésre, csak a tudomány cselekvő munkásként viselhető el a teljes társadalmi passzivitásra ítélt, nem kollaboráló ember élete. A cáfolatot azonban már éppen az egyéniség, a szerepjátszó adja: „A bölcsélet csupán költészete / Azoknak, mikről még nincsen fogalmunk.“ És:

Egykor nevetni fognak az egészen.

*Ha a valódi nagyság lép helyébe,
Az egyszerű és a természetes,
Mely ott ugrat csupán, ahol gödör van,
Ottan hagy utat, ahol nyílt a tér.
S a tant, mely most örültséghez vezet,
Szövevényes voltával, akkoron,
Bár nem tanulja senki, minden érti.*

Így ölti magára a X. szín Keplere a közvetlenül a forradalom utáni Madách arculatát.

A londoni színben saját korát, az iparosodó, kapitalizálódó XIX. századot mutatja be: Ádám életkora megfelel a *Tragédiát* író Madách életkorának. A drámaszerkezeti váltás még kiélezettebbé lesz: a színen először az általános-Ádám jelenik meg mint a polgárosodó világ önbizalmát, lendületét jelképező alak. A szerepjátszó-Ádám már a tökéletes cáfolat: a munkás ellensége a rendnek. Döntő fordulat: az egyénfejlődés Ádámja feladja a nagy egyéniségek életforma-lehetőségeinek kutatását, s egy munkás alakját ölti magára. Elvegyül a tömegben, elvet minden egyéni kiválási kísérletet — a szerepjátszó-Ádám átcsap az általános-Ádám alakjába, aki csak egy a tömegeből, vagy maga a tömeg. 1859-ben, a *Tragédiában* egy munkás mondja ki, hogy a szabadversenyre épülő társadalom pusztulásra van ítélve. Jellemfejlődése szempontjából Ádám ebben a színben éri el a legmagasabb erkölcsi szintet: megtagadva minden eddigi életformát, vállalni próbálja a munkáshétköznapok nyűgét, hiszen ugyanakkor lehetne bankár, gyáros, művész, tudós vagy politikus is ebben a színben. Korábban egyetlen heroikus életformának s kétkezi munkását találja, s ezzel a szerepjátszó-Ádám el is tűnik a cselekményből.

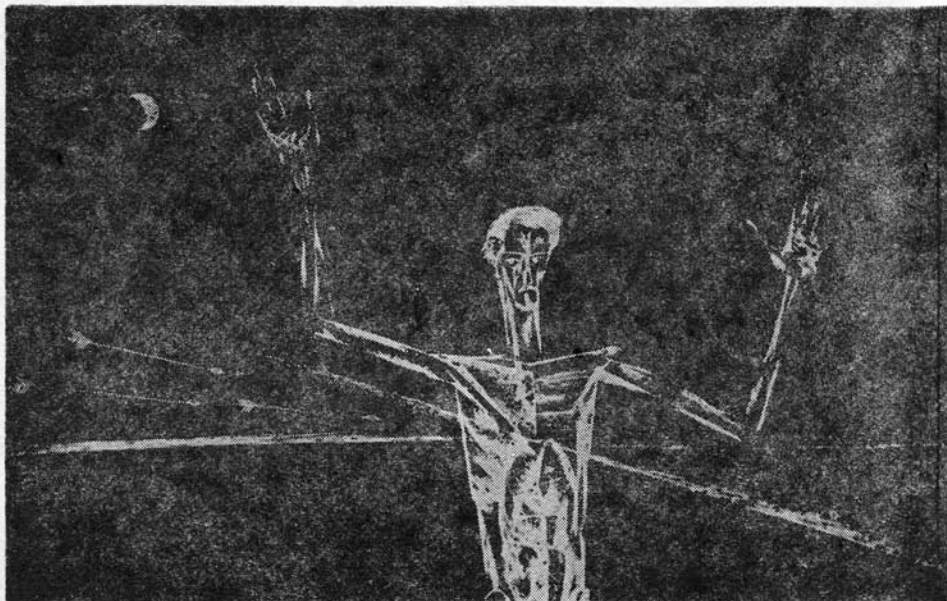
A további színek a jellemfejlődés szempontjából egészen más viszonyítási pontokat adnak: Madách olyan társadalmi és geológiai korokat próbál bemutatni, amelyek csak a fantáziában léteznek, az öregedő, s végül az aggastyánkort megérő Ádámban csak kivétlenül tudja elképzelni, leendő önmagát. (A drámát 36-37 évesen írja, s 41 éves korában hal meg.) Eltűnik az egyéniség, Madách végleg feloldódik a felvonultatott figurákban, ezentúl már világnézetének alakulásáról, fejlődéséről beszélhetünk még, a jellem feloldódott, szétszóródott több alakba is.

Az egyén jellemfejlődését hordozó, bemutató összetevője Ádám alakjának (a szerepjátszó, az őszínész) feloldódott — maradt a statikus rész, az általános,

ember-ös, a nem-fejlődő Ádám. Ennek feltételezett életútját nincs célunkban nyomoni követni, végeredményben itt a madáchi életút is véget ért.

Összegezve az elmondottakat, Ádám jellemének alapösszetevőjét a heroikus küzdelemben találhatjuk meg. Ez a küzdelem a jellemformálódás kialakulási fázisaiban jelenik meg előttünk: a lehetőségektől elvakult kamasztól, a népéért küzdő harcos forradalmár alakján keresztül egészen a kismimizett tömegekkel való sorsvállalásig. E jellemfejlődés életformakeresés közben valósul meg, egy-egy életforma választásának ritmusát és fedezetét a hős életkorának változásai adják, e szerkesztési módhoz pedig a mintát Madách saját életútjából merítette: egy-egy életkori életérzésének, próbálkozásának felnagyított, feldúsított megfogalmazását szimbolizálja egy-egy színe a *Tragédiának*. Ugyanakkor az általános-Ádám alakjában, végigvonulva a történelmi színeken, ez az életút egyúttal az emberiség, az emberi lét történelmi ívelését is szimbolizálja. Korának szellemi áramlataiból pedig Ádám elsősorban azok megvalósítására, vállalására törekszik, amelyek Széchenyi, Kossuth, Fourier nevéhez kapcsolódnak; elveti és harcol azon eszmék ellen, amelyeket Lucifer próbál elfogadtatni vele, hogy eljusson az egyetlen vállalt életformáig, amely a kétkezi munkás sorsával való közösséget jelenti, s amelyet olyan nevek fémjeleznek az utókor számára, mint Táncsics, Petőfi.

Az említett polifonikus szerkesztésmód következménye, hogy szinte minden szereplőben ott érezzük Madách személyiségét is, véleményeivel és ellenérveivel, hitével és hitetlenségével, bizakodásával és kétségbeesésével együtt. De a jellemfejlődés különböző stációit nyomon követve, a szerepjátszó-Ádám sorstragédiája az, amelyben a legtöbbet rejtett el önmagából, véleményünk szerint, a Világos utáni korszak rémképeivel viaskodó s azokat végül is legyőző Madách.

Plugor Sándor: Szabadság, szerelem (Petőfi-illusztráció)

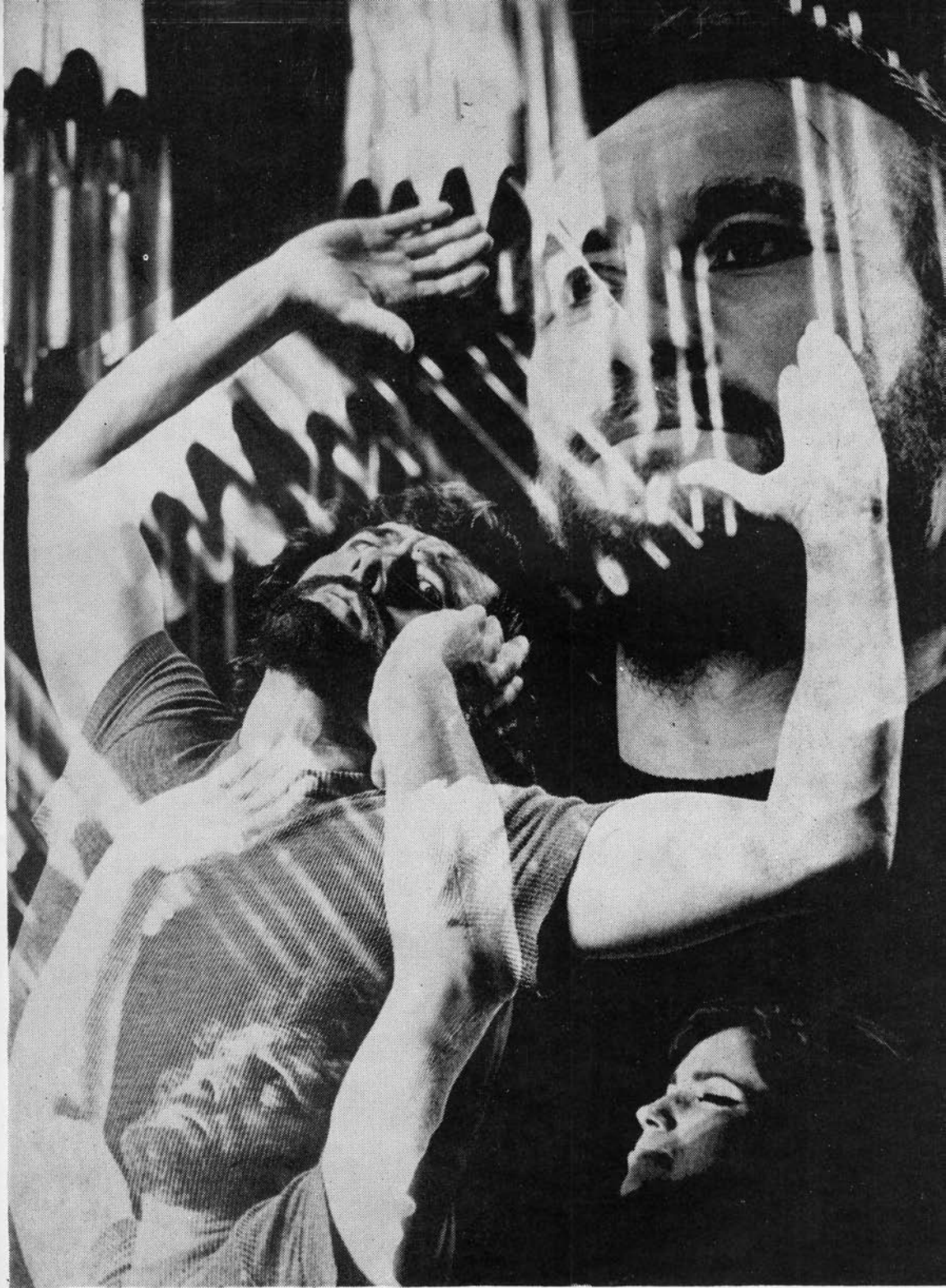
Rendezőtárs: Madách

A Madách-renezánsz — most már nyilvánvaló — független az évfordulóktól. Ahogy Hubay Miklós írta nemrég: „a kor bejött Madách utcájába“. A Tragédia minden új olvasója és újravolvója külön-külön tanúsíthatja Hubay megfogalmazásának pontosságát, de egyre sürűbben találkoznak a nagyközönségnek szánt mai vallomásokkal *Az ember tragédiájáról*, meglepő világirodalmi párhuzamokon gondolkozhatunk el, s kiváló grafikusok, festők (Kondor Béla, Würtz Adám, Bálint Endre) vonalba-színbe foglalt látomásai is Madách modernségére irányítják figyelmünket. Erdemes volna mindazt összefoglalni, ami az első száz év harcai után Madách és a Tragédia körül történt — filológiában (főként a kézírathasonmás-kiadást is gondozó, balassagyarmati-győri Szabó József munkájának köszönhetően), forráskutatásban, összehasonlító irodalomtörténetírásban, kortörténeti szintézisben, más nyelvi közegű recepcióban. (Nem irigylem az utóbbi másfél évtized kutatásainak felméréjét — akire nyilván a „százéves harc“ korszerűbb szempontú ártértékelése is hárul —, filozófiában, történelemben, szociológiában és persze esztétikában, irodalomban egyaránt otthonosnak kell lennie; hályogkovácsként ma már nem lehet nekivágni egy ilyen témának...)

Nem véletlenül hiányzik felsorolásomból a színházra való utalás — jóllehet *Az ember tragédiája* cím alatt a „drámai költemény“ műfaji megnevezés áll, és Paulay Ede óta megszámlálhatatlan-sokan vállalkoztak a Tragédia színpadra állítására, a világ legkülönbözőbb tájain. A tájékozódás nyilván e téren a legnehezebb, ám amennyire, a mass mediának hála, követni lehet a színház világát, olyan meglepetésekkel még nemigen szolgáltak Madách dramaturgjai, mint amilyenekkel például a Shakespeare-előadások e század közepén izgalomba hozták a közönséget s a színházi szakmát. Pedig természetes volna, hogy amikor lényegbevágóan új szempontok tűnnek fel az irodalmi-filozófiai értelmezésben, amikor Goethe, Byron, Victor Hugo, Flaubert után és mellett Dosztojevszkij, Kierkegaard, Camus, Kafka, Thomas Mann neve merül fel mint párhuzam-lehetőség, a színház se maradjon meg a sápadt vagy külsőségesen-látványos illusztrációnál; kötelessége volna a maga eszközeivel hozzájárulni a nyílt vagy rejtett polémiákhoz, állást kellene foglalnia — nem tetszelegget a végtelenségig abban a pózban, hogy már megtette kötelességét, ha Madách szavainak a színpadon helyet ad.

Állást kell foglalnia mindenekelőtt a „szociológikus kritikuskok“ vitájában. Thomas R. Mark, a Colorado State University professzora minősíti így nemcsak Révait, de Horváth Károlyt és Sötért is, s tulajdonképpen valamennyi magyar irodalomtörténészt és kritikusát, aki a Madách-kérdésben megszólalt. „Ha az ember a Madách-kritikára bizonyos távolságból tekint — írja Mark, aki az angol és amerikai irodalom Fort Collins-i tanáraként valóban rendelkezhet ezzel a távlatlalt —, láthatja, hogy lényegében ennek egésze olyan kérdést igyekszik megválaszolni, amelyet legjobb tudomásom szerint más irodalmi művek tárgyalása során még csak fel sem tesznek — vagy legalábbis nem ebben a formában. A kérdés oly különös, annyira új, hogy feketén fehérre leírva egyenesen megdöbbentő. A kritikusok arra a kérdésre keresnek választ: *igaz-e ez?* Merem állítani, hogy az írói képzeteknek nincs még egy olyan jelentős alkotása, amely a kérdést ebben a formában vetné fel, vagy ilyenfajta csapdát állítana a kritikus számára. Ám egy olyan mű esetében, melynek tárgya az élet értelme, s melynek főszereplőjét Adámnak hívják, az efféle csapda elkerülhetetlennek látszik.“ (*Az ember tragédiája: megváltás vagy tragédia?* Irodalomtörténet, 1973. 4.)

A Madách-irodalom egy része valóban már a szerzőtől függetlenül vallatja az emberiség múltját és jelenét, hogy a jövőre fényt derítsen, ezen azonban éppúgy nem tudunk csodálkozni, mint azon a visszatérő kísérleten, amely közvetlenül Madách népének sorsához kapcsolja a Tragédia kérdéseit és — az elemző saját kérdéseit. A „csapdát“ tehát újra és újra vállalunk kell, amit viszont megtehetünk — és meg is kell tennünk —, hogy túllássunk rajta. Következésképpen már egyetértünk az amerikai professzorral, amikor a továbbiakban erre a kérdésre keresi a választ: „hogyan »funkcionál« a dráma kritikus helyzetekben“. Mark lát-szólag „csak“ egy műfaji problémát vizsgál, ám tanulmányából ugyancsak kiderül, hogy *Az ember tragédiáját* akár merről közelítsük, sorskérdéseinkbe ütközünk. Az

WEISS ISTVÁN: MADÁCH VILÁGA I—III.

ó véleménye szerint Madách műve nem „drámai intelem“ (ahogy szerinte a magyar irodalomtörténet Arany Jánossal kezdődően, lényegében Sötérig állítja), hanem tragédia; nem Goethe és Dante, hanem Szophoklész, Shakespeare vagy Racine oldaláról ítélandó meg. „Az ember akkor érzelkel tragédiát — írja, Lucien Goldmann idézve —, amikor úgy érzi, hogy a világgal és Istennel való egyensúlya elbillent. Amikor Isten néma a világban, mely valamilyen oknál fogva immár nem elégíti ki az embert, megszületik a tragikum érzése. E tragikum-érzet mint az emberen belüli megosztottság jelentkezik. Az ember most már belátja, hogy a valóság és az érték nem azonosak, s abba a paradox helyzetbe kerül, hogy nem hajlandó elfogadni a való világot, mivel Isten nincs jelen benne, és nem hajlandó megválni tőle, mivel Isten jelen van benne. Más szóval a tragikus embert nem elégíti ki a tökéletlen és a töredékes, s a valóság és az érték tökéletes azonosságát követeli.“ Ezt a tragédia-, illetve tragikus-meghatározást — az „Isten“-t és a „világ“-ot kellő tágassággal és rugalmasan értelmezve — Thomas R. Mark magáévá teszi, de egy igen fontos, Madách műve szempontjából alapvető pontban kiegészíti, illetve részletezi; ilyenformán: „a tragédia sajátossága abban áll, hogy mind az életben fellelhető értékeket, mind pedig az élet értelmét fűrkészi, s bár nem ad feleleteket a maga felvetette kérdésekre, felhív bennünket, vagy legalábbis megengedi nekünk, hogy mi magunk kísértsük meg a megközelítő választ. Az ilyen válaszok, akármilyen homályosak vagy bizonytalanok is, »felvilágosítást« nyújtanak számunkra az életben található értékekről. S amennyiben ezt tesszük, ősi szorongásainkat, legalábbis egyelőre, megfékezik.“

És ezzel váljunk el az amerikai professzor tanulmányától (anélkül, hogy belemennék tételeink műfajelméleti-ismeretelméleti megvitatásába), térjünk vissza Madáchhoz. Az idézett véleményt *Az ember tragédiája* tragédia-voltáról sokféle műfaji értelmezési kísérlet előzte meg; mondták misztériumnak, gondolati költeménynek, drámai költeménynek (ahogy maga a szerző is nevezte), minősítették újabban „kevert műnemű alkotás“-nak (Szegedy-Maszák Mihály), szimbólum-dramának (Rác Győző), „epikus-dramatikus költemény“-nek, „lírai kettős énnel“ (Németh G. Béla), hangoztatták „polifonikus“ szerkesztésmódját (Imre László), valamennyi minősítés azonban lényegileg ellentmond a Madách-kortárs és liberális ellenfél Erdélyi János nézetének, amely szerint „Az ember tragédiáját a részek szerencséje magasztosítja“. Erdélyi ítélete ugyanis — a strukturalista mű-szemlélet kétséget kizáróan bizonyítja — mint logikai lehetetlenség vetendő el. A valamennyire-is-sikerült mű (hát még a remekmű!) olyan egység, totalitás, amelynek a részei nem mondhatnak ellent az egésznek, a művé konstituálódott szerkezetnek; annak vannak alárendelve, azt jellemzik, azt képviselik, azt szolgálják. A részek, amelyek „magasztosítják“ a Tragédiát, kiszakíthatatlanok a szerkezetből, s nemhogy egy-egy szín elhagyása (erre is volt már jó néhány példa a színrevitelek során), de egy-egy jelenet, egy-egy szólam kimaradása, „rövidítés“ címén, a lírai mozzanatokról való lemondás a drámaiság erősítésére hivatkozva — durván meghamisítja a belső arányokat és így a madáchi mű egészét.

A Tragédiával szemben elkövethető legnagyobb bűn „az ellentmondások feloldása“, a főszereplők, elsősorban Ádám és Lucifer „egyértelműsítése“. Nem lehet eléggé hangsúlyozni — s ez a nyomatékosítás a legnagyobb érdeme Szegedy-Maszák tanulmányának (*Létértelmezés és szerkezet Az ember tragédiájában*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1973. 4.) —, hogy „a Tragédia polemikus tudatot dramatizál“; hogy Madách műve „kivetített belső vita a romantikus liberalizmus célszerűség-igénye és a pozitivizmus körkörös létértelmezése között“; hogy *Az ember tragédiája* esztétikai hatása a „nyitottságra, az egymást kizáró világmagarázatok mint lehetőségek közötti állandó feszültségre vezethető vissza“. Idézett tanulmányírónk a „szétválások“ ismétlődésében találja meg a Tragédia szerkezeti alapelvét, s magyarázatában — melyet Madách műve igazol — szép példáját adja a modern struktúra-értelmezésnek. („A költemény szerkezete *szétválások sorára* épül, melynek ellenpontoszerű hátterét az adja meg, hogy a kiindulópont: a világ egységének, a teljes azonosságnak, a mennynek ősi modellképzete végigkíséri az embert a világtörténelemben. E szétválások következtében a korábbi egész mindig részekre bomlik, melyek azután feloldhatatlan ellentétbe kerülnek egymással. A történeti színek során a szó legtágabb értelmében vett emberi kultúra mint szintézis válik lehetetlenné.“) Valóban, keresve sem lehetne jobb példát találni Madách alkotásánál az irodalmi mű (itt: a remekmű) egész-rész viszonyának dialektikus megvalósulására, ami együttal az emberi tudat, az emberi sors s az emberiség sorsa jellemzését is adja.

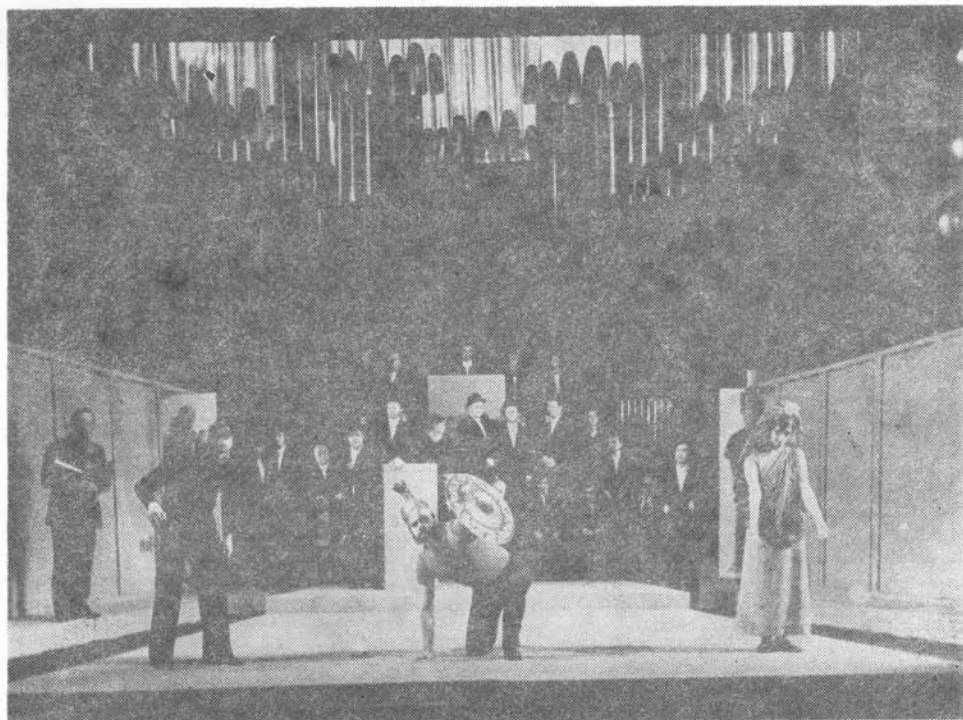
Lényegében ugyanabból a felismerésből többféle magyarázat is születhet. Anélkül, hogy tagadná a Németh G. Béla és Szegedy-Maszák (s mások — többek közt Sötér István) okfejtésében oly fontos szerepet kapó líraiság jelenlétét, Bécsy

Tamás mégsem költeménynek tekinti a Tragédiát, hanem (részben az idézett Thomas R. Markkal összehangzón) sajátos típusú drámának. A „kétszintes drámák” fogalmát vezeti be, „melyek a drámai situációt nem egy konfliktus körül építik fel, de a világnézetből fakadó két világszint közé”. (Az ember tragédiája műfajáról. Irodalomtörténet, 1973. 2.) Bécsy szerint ezt a fajta drámát megtaláljuk már az ókori és középkori misztériumokban, s görög tragédiáirók egyes műveiben (Aiszkhülosz: *Eumeniszek*) csakúgy, mint Shakespeare-nél (*Szentivánéji álom*, *Ahogy tetszik*), Vörösmartynál (*Csongor és Tünde*) és nagyon sok XX. századi drámában. Madáchnál e két szint az „ideál” és a „reál”, e kettő határvonalán játszódik a cselekmény.

Mindezt el kellett mondanunk, pontosabban idéznünk kellett, hogy érdemben szólhassunk a nagyváradi magyar társulat Tragédia-bemutatójáról, e bemutató színháztörténeti jelentőségéről. Kilencven évvel *Az ember tragédiája* első kolozsvári bemutatója után (s ez annak idején mindössze néhány hónappal maradt el a pestitől) olyan előadás született nálunk, amely alapkoncepciójában a bőséggel idézett korszerű Tragédia-értelmezésekhez közelít. Nem úgy, hogy egyiket vagy másikat igyekszik színpadra adaptálni, hanem egy gondolkodó-építő, egyre magasabb művészi szintre hágó rendező jól dokumentált, mégis önálló alkotó munkájának eredményeképpen. A *Sánta angyalok utcája* és *Az ifjú W. újabb szenvedései* lépcsőfokain át a Tragédia eredeti víziójú előadásához eljutó Szabó Józsefnek nyilván számolnia kellett az 1965-ös, ugyancsak sikeresnek minősült (bár az évek során bántóan megkopott) kolozsvári bemutatóval. Annak az előadásnak — ironia nélkül mondhatjuk — négy főszereplője volt: három kitünő színész (László Gerő — Ádám, Kovács György — Lucifer és Vitályos Ildikó — Éva), valamint a színpadot betöltő, sajátos játékteret adó forgó korong. A mű színpadi egységét (a gyors színváltások mellett) ez a részekre bomló, két irányban forgó s így különböző alakzatokat kiadó korong biztosította, jelezve valamennyi színösszefüggését Ádám és Lucifer, illetve az Úr vitájával (azaz cáfolya a történelmi színek hagyományos illusztratív felfogását). Rendező és színész érdemének tudhattuk be egy kevésbé ördögi, inkább emberbarát Lucifer jelenlétét, aki azonban mégsem vette át a főszerepet Ádámtól. (A részeredményekre nincs miért visszatérnünk.)

Nos, ezeket a pozitív tanulságokat jól kamatoztatta Szabó József, sőt tovább is fejlesztette őket. Paulovics Lászlóban kiváló alkotótársra találva, olyan színpadot teremtettek, amely nem kevésbé sugallja a dráma (drámai költemény? tragédia?) gondolati-művészi egységét, de mentes marad minden gépiességtől. A játékter meg szervezését természetesen a szerkezeti-gondolati-művészi egység felismerésén túl a rendezői alapötlet határozta meg. Ahogy a műsorfüzetben olvasható vallomásában írja: „Kínzó rendezői magányom akkor kezdett feloldódni, amikor felfedeztem, hogy létezik egy korszerű előadási forma, amelyben a könyv és a dráma egy test egy lélekben olvadhat össze: a színpadi oratórium. A színpadi oratóriumban költészet és játék, élő zene és emberi hang, jelképes mozgás és szigorú térkompozíció, fény és árnyék vált ki a nézőből pszichológiai és szellemi hatást.” Ezzel az oratórium-formával (amelynek előjeleit már *Az ifjú W.* előadásán is láthattuk) Szabó József nagy terhet vállalt magára: lemondva a látványosabb megoldásokról, előtérbe került a beszéd- és mozgáskultúra — márpedig ebben (az előadás egyértelműen mutatta) a nagyváradi színészek messze elmaradnak a korszerű követelményektől, talán még a kolozsváriakhoz viszonyítva is. Ennek ellenére azonban Szabó elképzelését megalapozottnak érezzük, hiszen az oratórium-forma fokozottabban lehetővé teszi a főszereplők kiemelését, előtérbe hozását, szinte dialógusuk hangsúlyozását, s Madách legfőbb művészi erénye, „a roppantul feszes dikció, a lenyűgöző erejű versbeszéd” (Németh G. Béla) érvényesülését. Más kérdés aztán, hogy ezt az oratóriumot hány hangra hangszerelte a rendező, s hogy az egyes szövegeket hogyan osztotta el.

Bocsássuk mindjárt előre: nem a negyedik hang, a negyedik, az új szereplő jelenlétét kifogásoljuk. A Költő színpadra hozatala (aki Szabó József szerint „mint hiteles történelmi személy — költőként, rendezőként — élő híd lenne a színpad és a nézőtér között”) a rendezés egyik legjobb, szerves és következetesen végigvitt ötlete (Czikéli László igényesen, mértéktartó ízléssel oldotta meg feladatát): jó néhány hagyományos félreértést, kételyt segített eloszlatni; helyes irányba indította el a néző gondolatait nemzeti és egyetemes sorsproblémák, a korhoz kötöttség és az időfelettség viszonyát illetően; erősítette a mű gondolati egységének sugallatát (hol Ádám, hol Lucifer szövegébe kapcsolódva, érzékelte egymást kiegészítő voltukat) — de ugyanakkor hangsúlyozta a Tragédia jellemző líraiságát is. Ez, a lírai jelleg nem drámaellenes kiemelése, kétségtelen újdonsága és marandó érdeme Szabó József rendezésének. Ezúttal olyan szövegrészek is elhangzott-

tak és funkciót nyertek, amelyeket „szokás” elhagyni mint a színpadon fölösleges sallangokat, s amelyeknek eszmei szerepe és költőisége most hallomás (nem olvasás) alapján újra igazolást nyert. (Visszanyerte jogait például a Földszellem.)

A lírának, Madách szerint is, legfőbb hordozója Éva, aki valóban mindig ott áll Ádám mellett. Mégis, a Szabó József rendezte előadás Éváját, akit Csiky Ibolya játszott el, nem tudjuk elfogadni. Mert igaz ugyan, hogy Eszme, Erő, Jóság földi megnyilatkozásának egységét óhajtja Madách, pontosabban Értelem és Érzelem találkozásából épülhet az igazi Erő, a Tragédiában mégis Adámé és Luciferé a főszólam, hozzájuk képest Éva mellékszereplő, semmiképpen sem szabad macskaszzerűen előtérbe tolnia magát. Különben a nőiesség nem jelent feltétlenül negédességet — gondoljunk csak Vitályos Ildikó erőteljes és mégis költői-érzelmes kolozsvári Évájára. Részből Miske László Ádámján is éreztük a túlzott leegyszerűsítés veszélyeit: az Erő darabosságának mutatkozott nemegyszer, Ádám hite, lelkesedése primitívnek. Ha a nagyváradi bemutaton még nem is, néhány hónap múltán, a kolozsvári vendégjáték alkalmával Varga Vilmos Luciferében láttuk a legmadáchibb figurát: a lázadó, ám nem cinikus, inkább segítő értelem szólt belőle, oly természetesen, ahogy kevés Lucifernél tapasztalhattuk.

Ádám és Lucifer (meg Éva) előtérbe hozott játékát hátulról az emelvényen elhelyezett, kórus-funkciót betöltő tömeg kísérte. Ennek a rendezői beállításnak nagy nyeresége a tömeg valóban madáchi felfogása: sem elhelyezkedésben, sem öltözetben nem változtak, egészen a londoni színiig, s akár az angyalok kórusát testesítették meg, akár valamelyik athéni demagógot vagy a hit bizánci megszállottait visszhangozták, egyformán „filiszteri” keménykalapban (A bosszúálló kapus szótlán szereplőire emlékeztetve!) hirdették Madách véleményét a még „kiskorú”, arc nélküli népről. A játék folyamatossága, de jelentése szempontjából is szerencsésnek mondható, hogy az epizodisták csak kiléptek a tömegeből egy-egy vilanásnyi időre, majd újra elfoglalták helyüket a sorban, a pódiumi padon. A veszteség-listára kell viszont írunk — épp az 1965-ös kolozsvári előadásra emlékezve — azoknak az alkalmi hatáslehetőségeknek az elmaradását, illetve csökkenését, amelyeket az athéni színen s a párizsiban is annak idején, többek közt a jó koreográfiának köszönhetően, tapasztaltunk.

Oldalról a játékeret aajtókként szolgáló falak határolták, amelyek egy-egy történelmi szín kezdetén kinyíltak, s az ajtóban megjelenő bábuk elégségesen (és dekoratívan, de nem tolakodóan) jelezték az új álom színterét. Így alakult ki, a mennyezetet díszítő orgonasíppokkal s a Tudás és az Örök Élet fáját jelképező két fémkoronnggal és gömbökkel, a színpadi oratórium díszlete. Az előadás nagy részében ez szolgáltatta a látványosságot, a ruhák ugyanis csak a londoni színtől színesedtek. (A római „orgia“ bizony sápadt maradt ebben a keretben.) Itt mozdult el pódiumi helyéről a tömeg, itt vált sokasággá, immár Madách korát jelenítve meg. És itt kaptuk az előadás legfeledhetlenebb pillanatait — rendező és színész „összeműködésének“ szép eredményeként. A Tragédiában mindössze néhány sor utal arra a bábjátékra, amelyet Szabó József a londoni színben eljátszat, mintegy paródiájaként, torzképeként a fennkölt paradicsomi jelenetnek; az ilyen-fajta művészi „demitizálásnak“ csak helyeselhetünk, mert nem kiábrándít, hanem a reális arányok s végső soron a szerzői szándék megértéséhez segít hozzá. Szabó Lajos korábbi nagy szerepeihez méltón, ragyogó játékoszággal elevenítette meg Ádám, Eva és Lucifer, illetve a kígyó meg az Úr paradicsomi legendáját, annak groteszk bábjátéki változatát. Érdekes, hogy ez a harsány, mozgalmass jelenet egyáltalán nem zökkentette ki sem az együttest, sem a nézőt az előadás oratóriumi hangulatából, ám felvillanyozott, s megajándékozott egy ritka művészi élménnyel. A feszültségnek ilyen fokozása kifejezetten színpadi eszközökkel semmiképpen sem idegen a Tragédia („az egymást kizáró világmagyarázatok mint lehetőségek közötti állandó feszültség“) szellemétől.

Ezen az úton, amelynek megvalósult részeredményeit még sorolhatnánk, érdemes továbbhaladni. Szabó József Madáchot választotta rendezőtársul, s néhol maga is felnőtt „rendezőtársa“ szövegéhez, XX. századian értelmezett gondolataihoz. Kevesebbet ma már nem érdemes vállalni a Tragédia színpadra állításakor. De hogy ez milyen sok, azt az is mutatja, hogy a rendezők milyen ritkán kísérik meg a szinte lehetlent.

Plugor Sándor:
Egy szegény ló viszontagságai

A torockói legenda születése I.

Torockó népe négy évszázadon át küzdött a jobbágyság igája alóli szabadságért. Küzdelméhez az alapot minden időben a bányászat és a vasművesség nyújtotta. Innen eredt a torockóiak anyagi jóléte, az iparúzókre jellemző fejlett öntudata, viszonylag magas életszínvonala és mindaz, ami ezt a terméketlen, sziklás völgyben meghúzódo települést messze fölébe emelte nemcsak a környező jobbágyfalvaknak, hanem aranyoszzéki székely szomszédainak is. A torockói ember századok óta jól tudta, hogy szabadulására is csak a bányászat és a vasművesség segítségével nyithat magának utat — ha ebben érdekelte teheti az államhatalmat és magát a feudális társadalmat is. A Székelykő alatti városka általános történelmi tanulságokban is bővelkedő osztályharcai ezért alakultak mindig a bányásügy függvényeként.

Az önálló fejedelemség bukása után berendezkedő császári kormányzat kezdettől fogva buzgólkodott ugyan a nemesfémek termelésének fokozásán, a bányásügy elavult szervezetének általános korszerűsítésére azonban csak az 1747. évi országgyűlésen tett kísérletet. Jóllehet az ekkor hozott törvények a vasbányászatban és -kohászatban dolgozókat továbbra is kirekesztették a többi bányász részére biztosított kedvezményekből, ez a megkülönböztetés előbb-utóbb tarthatatlanná vált. Az általános gazdasági fejlődés ugyanis a munkaeszközök továbbfejlesztését, ez pedig végső soron a vasszükséglet növekedését vonta maga után. A belföldi termelést már 1751-től fogva stájerországi szakmunkások behívása révén kívánták fokozni. S miután a vasiparban dolgozó külföldiek adómentességét és bányász mivoltát 1762-ben elismerték, az erdélyi vasmunkások hasonló követeléseit sem lehetett sokáig figyelmen kívül hagyni. A mentesítést ellenző Gubernium (Főkormányzók) és az azt pártoló Thesaurarius (Kincstartóság) évtizedes vitáját végül is a hetvenes években szorongatóvá vált vashiány és a vas árának emelkedése ez utóbbi javára döntötte el. 1771 tavaszán a termelés növelése érdekében királyi rendelet mondotta ki, hogy a vasipar munkásai adózás szempontjából a többi fémbányással egyenlő elbírálást élvezzenek. Minthogy ekkor a tartomány szükségére a kincstár vajdahunyadi kohói előbb évi 19 ezer, majd 16-17 ezer mázsa. Torockó háromrai viszont évi 20 ezer mázsa vasat termeltek, a kormányhatóságok figyelme érthető módon ráterelődött a kis bányaváros vasművességére.

A bányásznép vezetői helyes ösztönrel mindjárt megéreztek, hogy elérkezett a kedvező időpont régi álmuk valóra váltására. A vastermelés fokozásának lehetőségeit vizsgáló bányászati és guberniumi bizottsággal tehát nem haboztak sejtetni, hogy ők — kedvező, szabad munkakörülmények biztosítása esetén — termelésüket akár évi 60 ezer mázsára is fokozhatnák. Jóllehet a szakvélemények 1772-ben a termelés ilyen méretű növelésének lehetőségét nem osztották, a kormányhatóságok a vashiány leküzdésének módját továbbra is Torockón kívánták megtalálni. Legalábbis arra az időszakra vonatkozóan, amíg az eisenerzi eljárásokat át nem ültetik a kincstár erdélyi vasüzemeibe. 1773-ban tehát királynői rendelet szőlította fel a Thorotzkay családot vastermelése fokozására. Ezzel a torockói bányászok sérelmei egy csapásra általános érdekű kérdésekké váltak, melyek a legfelsőbb kormánykörökben is érdeklődésre és jóindulatra számíthattak.

A harc most kezdődő új szakaszában a bányahatóságok egyre nyíltabb támogatása jelentette a torockóiak számára a leghatékonyabb segítséget. A hatvanas évektől fogva a városkában kincstári aranybeváltó hivatal működött. Ennek vezetője révén a bányahatóságok mindig pontosan tájékozódhattak a torockói viszonyok felől, bátoríthatták, sőt irányíthatták a bányásznép küzdelmét. E bányatiszt személye révén új, egyelőre ugyan nem hivatalos kapcsolatok szövődtek a torockóiak és a bányászati hatóságok között, amelyek idővel az egyoldalú földesúri függés ellensúlyozására is felhasználhatókká alakulhattak. Ha a vaskonjunktúra személyes élményei nem győzték volna meg e vasműveseket munkájuk társadalmi fontosságáról és nélkülözhetetlenségéről, a torockói aranybeváltó tiszték is felnyitották volna a szemüket, felébresztették volna öntudatukat. Az állandóan növekvő kereslet nyomán a torockóiak ezekben az évtizedekben egyre magasabbra futatták fel a termelést. Minthogy a torockói vas és acél minősége jobb volt a vajdahunyadinál, az itteni termékek jóval drágább áron keltek el.

A Torockóra áramló tekintélyes összegek meggyorsították a lakosság differenciálódását. A hámorokat és a vaskereskedelmet kezükben tartó bányagazdák anyagilag messze fölébe nőttek a föld alatt vagy a kohók és verők körül dolgozó egyszerű társaiknak. Ezekről írták földesuraik: „Erdély országában jobbágy olyan jutalmat munkája után nem lát soha s még másutt sem; mert ő úgy él, olyan kenyeret eszik, s olyan bort iszik minden napon, hogy úgy nem él 20-30 jobbágyos nemes ember is maga szorgalmatossága után. S mégis pénze is van elég, mert közel neki Bécs, s Bécsben, Szebenben s Tordán akármely drága koszt is olcsó neki.“ Ezek voltak azok a gazdák, akiknek telt arra is, hogy asszonyaikat polgári rangossággal öltöztessék, és a távoli Szebenbe hordozzák színházba, házaikat városi módra bútorozzák be, és képekkel ékesítsék. A lakosság zöme azonban két keze munkájából élő szegény munkás maradt. Ezek ugyan szintén jobban kerestek a közönséges jobbágyoknál, de létük mégis bizonytalanabb volt amazokénál. A falu köves, terméketlen határában ugyanis olyan gazdálkodást, amelyből megélhettek volna, nem folytathattak. Ha tehát a nehéz és nem veszélytelen munkában megrokkantak, munkaképtelenné váltak, létalapjuk egyszerűen megszűnt, és családjukkal együtt koldusbotra jutottak.

Torockó tehát egészében a vastermelésből élt ugyan, de ennek jövedelméből lakói nagyon egyenlőtlenül részesültek. A lakosság XVIII. század végi rétegződését illetően is érvényesnek tekinthető az 1840 körüli helyzetről tájékoztató alábbi egykorú kimutatás. Ekkor a városka 1800 lelket számláló lakosságából 20-30 családfő (?) tartozott a „vasváltó“-k legtehetősebb csoportjába. Ezek a késztermékeket felvásárolták, és egész Erdélyben, sőt Moldva és Havasalföld piacain is nagy nyereséggel értékesítették. Vagyon és tekintély dolgában hozzájuk legközelebb a 13 hámoron (igaz, már nem egyenlő arányban) osztozó 50 főnyi bánya- és verőbirtokosság gazdagabbjai állottak. Ezek — az általuk fizetett kb. 150 bányászsal és 80-90 „fúató“ (azaz kohó-)munkással és verőkováccsal karöltve — végezték a tulajdonképpeni vastermelést. A ranglétra alján a 80-100 főt számláló szénégetők és szénhordók állottak. Ezek csoportját a közeli falvakból toborzódó 50-60 főnyi időszaki munkáscsapat egészítette ki.

Mínthogy a kortársak véleménye szerint „a tehetősebbek a tehetetlenebbeket elnyomták és némelyek meggazdagodván, másokat végső pusztulásra hajtani kívántanak“, a szegényebbek gyakran földesuraiknál kerestek maguknak menedéket közvetlen kizsákmányolóikkal szemben. A szegény napszámosok és a gazdag bányagazdák ellentétei szintén valós tényezői voltak a torockói osztályharcoknak, de a lakosság mégsem osztották meg annyira, hogy a döntő pillanatokban ne tudott volna egységesen fellépni a mindnyájukat elnyomó földesúri hatalom ellen. „Az egyiptomi fáraók fogságából“, „a jobbágyásznak vas ígája“ alól való szabadulás következetes harcossai azonban abból a 60-80 legtehetősebb családból kerültek ki, amelyek „bíztak vagyonukhoz“. Ők dolgozták ki — értelmiségi pártfogóik segítségével — a feudalizmus körülményei között nélkülözhetetlen történeti-jogi érveket, ők szervezték meg és vitték végig makacs kitartással az évtizedeken át elhúzódó jogi akciókat, ők előlegezték a községnek az ezekhez szükséges számottevő összegeket, az ő körükből eredeztethető az az egész történeti tudat, amelyet e hosszú küzdelem végére a település minden társadalmi rétege sajátjaként vallott magáénak. Viszonylagos iskolázottságuk, világlátottságuk és anyagi függetlenségükből fakadó öntudatuk folytán számukra volt a legnyomasztóbb vagyoni és társadalmi-jogi helyzetük ellentmondásossága. Ők már munkájuk társadalmi, sőt nemzetgazdasági fontosságának teljes tudatában törekedtek a jobbágyi függőséget elhárítani boldogulásuk útjából, hogy ne csak vagyoniilag, hanem jogilag is azonosak lehessenek a városok szabad lakóival. Végső soron tehát a fején találta a szöveget a földesurak 1783. évi türelmetlen kifakadása: „A torockai jobbágyoknak az angyal se tölthetné kedvit, nékik szabadság kellene“, s ezért „panasz palástja alatt jobbágyászatukat rúgják farba“.

Bátorítólag, sőt élesztő erőként hatott a torockói bányász nép tudatának fejlődésére a bécsi udvar új jobbágypolitikája is. A jobbágy és földesúr közötti viszályokban a legfőbb döntőbíráskodást magának követelő felvilágosult abszolútizmus beavatkozásaival egyrészt a rendek ellenkezését kívánta puhítani, másrészt pedig a jobbágy munkaerőjét igyekezett az állami kizsákmányolás érdekében védeni. Tudatosan is táplálták a bécsi hatóságok azt a hiedelmet, hogy az uralkodó az elnyomott tömegek oldalán áll, és készül a nemességet megrendszabályozni. A tömegek ennek jeleként értékelték az Erdély régi berendezkedését felforgató sorozatos intézkedéseket. Bátorításként hatott a jobbágyi irányban a földesurak elleni panaszaiak képviselésére megyénként megszervezett „szegények ügyvédje“ intézmény, a jobbágyküldöttségek fogadása a bécsi udvarban, az Erdélyben előbb (1773) trónörökösként, majd (1783) császárként megforduló II. József

nem egy tüntetésszámba vehető gesztusa. Az ő látogatásai során szakadtak át az addigi átak, indult meg az erdélyi jobbágyország panaszáradata és Bécsbe zárandoklása az úrbéri visszaélések orvoslása végett. A hivatalos politikai doktrínává lett fizokratizmus a nemzetgazdaság alapjának a földet és megművelőjét tekintette. Ezért aktív jobbágyvédelmet sürgetett. A XVIII. század hetvenes éveire tehát szabadabb szelek kezdtek fújdogálni Erdélyben, s ezek a torockóiak harci hagyományait is újraélesztették.

A vastermelés fokozásának sürgető szüksége és az új jobbágypolitika bátorította fel a torockóiakat, hogy 1771-től kezdődően előbb csak egyéni, majd a község nevében beadott úrbéri panaszokkal árrasszák el a hatóságokat. Földesuraik ugyanis éppen akkor szorítottak a présen, amikor a torockóiak lazítani szerettek volna rajta. Thorotzkay Zsigmond gróf akkor kívánt tőlük újabb jobbágyszolgáltatásokat és kezdte korlátozni őket az erdők használatában, amikor a vastermelés növeléséhez több munkaerőre és a szénégetés fokozására lett volna szükségük. Bár a hivatali apparátus egy évtizeden át elhúzta a panaszok tényleges orvoslását, a torockóiak — a bányahatóságok támogatásában bizakodva — nem hagyták igazukat, és egyre nagyobb tapasztalatokra tettek szert a jobbágypanaszok intézésének hivatali labirintusaiban.

A bányászközösség és a földesurak közötti viszony ekkor mérgesedett el végérvényesen, amikor Thorotzkay Zsigmond 1781-ben azt a hírhedt Dési Zsigmondot tette meg jószágigazgatójává, aki Haller János csábigorbói uradalmában 1775-ben a legbrutálisabban törte le a jobbágyok elégedetlenségét. Dési további megszorításokat vezetett be a torockói uradalomban, és az öntudatos lakossági ellenkezése láttán nyíltan fenyegetőzött, hogy „a gróf jobb gazda-emberei közül is kilenc vagy tíz nyakas embereket a földdel egyenessé téssen, mert a gróf Haller jószágában is úgy tött némelyekkel, de senki a keze alá nem szólhatott”. Kijelentette, „megmutatja, hogy Torockzó városa koldus lesz [...], hogy levetteti a piros csizmát az asszonyokkal Torockzón, s az férfiaknak az hosszú kucsmájuk tetején kilátszik a hajak, [mert] nem illik az paraszt embernek csizma, hanem bocskor s gyékény ködmen, mint a sváboknak”.

Az erőszakos jószágigazgatótól különösen sokat szenvedett a falu úrbéri panaszait mozgató Zsakó Mihály bányászgazda, akit Dési így fenyegetett meg: „Te Sakó Mihály, mit nyughatatlankodol annyit, s mit rugódozol a te kegyes földesurad ellen. Bízol a vagyonodhoz, de azzal a sok alá s fel járással kipusztítod magadat mindenből, úgy hogy még bocskorod sem léssen. Még úgy jársz, mint a csehországi jobbágyok, akik földesuraik ellen addig rugódoztanak, hogy szalma nadrágra jutottak... Az asszonyok szősz kendőben fognak jární Torockzón.”

Zsakó azonban, aki hangadó embernek számított mind a faluban, mind az unitárius eklézsiában, nem rémült el a fenyegetésektől. 1782 januárjában — talán a két hónappal korábban kihirdetett türelmi rendelettel is bátorítva — az unitáriusok kolozsvári consistoriuma alkalmával hozzáfért értelmiségiekkel írásba foglaltatta faluja sérelmeit, és panaszt tett Torda megye Tábláján. Ismerve azonban a megyei hatóságok részrehajlását, saját egyéni beadványával megkockáztatta azt, amire néhány esztendő óta a község panaszai kapcsán is gondoltak: április hó folyamán Bécsbe ment, és kérelmét közvetlenül az uralkodónak adta be. Zsakó lépésével a torockói panaszok ügye is ugyanarra az útra került, amelyet ugyanabban az időben, sok más parasztdelegációval együtt, Horea és Cloșca is járt a zalatnai bányauradalom román jobbágyainak kérelmeivel. Zsakó a császárvárosban — feltehetően a korábban Bécsben tanult Ajtai Dávid Mihály kolozsvári rézmetsző segítségével — jó összeköttetésekre tehetett szert, és hazatérte után a község ügyét szintén új vágányra terelte.

Ő hozhatta Bécsből a döntő biztatást ahhoz, hogy úrbéri panaszait a bányá-ügy sérelmeként állítsák be, és ezáltal biztosítsák maguk számára a kincstári hatóságok hivatalos támogatását. A birodalmi székvárosban szerzethetett Zsakó tudomást arról, hogy a császár 1781. október 26-án Magyarországon a bányászat fellendítése érdekében radikális intézkedéseket léptetett életbe. Egyebek mellett elrendelte, hogy a földesurak a saját birtokukon folytatandó bányászkodáshoz szintén kérjenek (visszamenőleg is) a hatóságoktól engedélyt, a királynak járó urburát (bányabért) a vas után is fizessék meg, és hámoaik termeléséről évenként tegyenek jelentést. Egyben utasította a hatóságokat, hogy a magánbirtokokon lévő, esetleg eltítkolt királyi bányajogoknak haladéktalanul szerezzenek érvényt. 1782 tavaszán nemcsak a torockóiak, hanem az erdélyi bányahatóságok is erősen remélték, hogy a fenti rendelkezéseket a császár Erdélyben szintén életbe lépteti, és akkor majd ezek alkothatják azt a jogalapot, amelyen a torockóiak helyzetét kedvezően újrarendezhetik.

Zsakó hazaérkezése után, 1782 tavaszán Torockó vezetői titokban ugyan, de lázas tevékenységbe kezdtek. Bartók Ferenc, Kriza Ferenc és János vezetésével pénzt gyűjtöttek, Kolozsvárt megbízták „Solymosi uramat”, hogy a konvent levéltárában „keresse fel, ha mi hasznunkra valót talál”, valamint Csomós Mihályt, a kolozsvári református kollégium jogász professzorát, „hogy a káptalanokat bűkálja fel”, támogatókat szereztek maguknak a Thesaurariatusnál. A kiadásairól vezetett feljegyzéseik páratlan emlékei a paraszti osztályharcnak. Belőlük nemcsak a torockóiak küzdelmének részletei hámozhatók ki, hanem a Bécsét járó erdélyi parasztküldöttségek, többek között Horea és Cloșca útjainak elképzeltetésére vonatkozóan szintén tanulságokkal szolgálhatnak. Megtudhatjuk belőlük, ki nek hány ekevasat, szőlőkapát, ásót, singvasat, pecsenyesütőt, sőt bányából való „kövirágot” ajándékoztak, a pénzbeli honoráriumon felül, hogy ügyüket előmozdítsa. De e feljegyzések olyan részletekről is tudósítanak, hogy „mikor Senpronot [Schönbrunn], s az Eugenius palotát [Belvederét] megjártuk, aki hordozott a két helyen”, annak hány garas borraalót adtak.

A községnek a bányahatóságok támogatásával összeállított kérelmét 1782 májusa folyamán kéttagú küldöttség vitte fel Bécsbe, majd „némely nagyérdemű patronus uraink jóvallásokból” szeptemberben Czupor Mihályt és Vernes Andrászt küldték fel sürgősen a császárvárosba, Ajtai Dávid Mihály társaságában. Sem itthon, sem Bécsben nem sajnálták a költségeket, mert közel érezték szabadságukat.

Különben ugyanekkor került sor a zalatnai kincstári uradalom jobbágyainak emlékezetes topánfalvi megmozdulására, mely később a Horea-felkelés elindítójának bizonyult. A mőcvidéki lakosság elégedetlensége szintén két sérelem-forrásból táplálkozott. A kincstár többnyire idegen tisztviselői, racionalizálás címén, állandóan növelték mind a földesúri terheket, mind pedig a bányákkal kapcsolatos szolgáltatásokat. A mőcök esetében azonban maga a bányakincstár volt egyben a földesúr is. Ők tehát nem számíthattak a bányahatóságok olyan jóindulatú támogatására, mint amelyet a torockói jobbágyok élveztek saját magánföldesuraik elleni harcukban. Ilyen körülmények között az érchegeységi román jobbágyok mozgalmá szűkségszerűen gyorsabban radikalizálódott és jutott el a nyílt forradalmi fellépésig. Ez következett meg 1782. május 24-én Topánfalván, amikor is a kocsmák örmény bérlői fegyveres embereikkel meg akarták akadályozni, hogy a környező falvak parasztjai is árulhassák a piacon saját készítésű szeszes italaikat. Az erőszakoskodáson felbőszült tömeg szembeszállt a fegyveresekkel, beütötte az árendások hordóinak fenekét, és előntötte a kincstári tulajdonnak számító bort, pálinkát. A hatóságok dráki szigorúságú ítélettel kívánták a mőcöket visszariasztani hasonló megmozdulásoktól. A verekedés résztvevői közül öt parasztot halálra ítélték, sokakat bebörtönöztek, ismét másokat kegyetlenül megbotoztattak, a kérdéses falvakat pedig egyetemlegesen kötelezték az okozott károk többszörösét kitevő jóvátétel megfizetésére. A nyílt ellenállás szelleme azonban már a levegőben volt. Torockón éppen úgy, mint az Érchegeység mőc falvaiban.

A torockói viszonyokra és közhangulatra jellemző, hogy egy ittas torockói ember a Medárd-napi (június 8.) felvinci sokadalmon „nagy szóval” így beszélt a tömegben: „Most nem régen két emberünk Torockóról Bécsbe jártanak jobbágyságunk iránt (mivel mi ezelőtt nem voltunk jobbágyok), s jó válaszsal jöttek el onnet. Most már minden órában várjuk a diplománkat, amely is mikor megérkezik, ha akkor gróf Thorotzkay ott leszen Szentgyörgyön, mind praefectusával együtt megöljük, követ agyon vervén a kutya ilyen s amolyan teremteteket és adtakát.” A július végén Kolozsvárot szánra kapott híresztelések szerint pedig a torockóiak „összszövetkeztenek volna a fiskális részről lévő jobbágyokkal, akik [...] Abrudbánya körül a havasokon fegyverben vagnak”. A földesurak és a megyei hatóságok előtt tehát egyaránt felrémlt a torockói magyar és a zalatnai bányauradalom román jobbágjai összefogásának és együttes fegyveres fellépésének félelmetes lehetősége. December elején földesuraik már arról panaszkodtak, hogy a torockóiak „rebellióra készen állanak. [...] Már nekünk szenvedhetetlen terhünkre vagnak ezen jobbágyaink. [...] Valamit ki kellett gondolnunk, hogy a mi jobbágyaink nekünk osztályos atyánkfiai, vagy veszekedő társaink ne kívánjanak lenni, vagy [...] földesuraink. [...] Minden eszközt, kedvet, tehetségeket arra fordították, hogy mi ellenünk rugódozzanak s magukat veszteggessék.”

A bécsi beadványok nyomán elrendelt vizsgálatok tovább bátorították a torockóiakat. S minthogy a megyei hatóságok késtek panaszaik tényleges orvoslásával, amikor II. József 1783. május vége—június közepe táján a bányavidékre szintén ellátogatott, a sok ezer panaszló között a torockóiak is újabb beadványt nyújtottak át az uralkodónak.

Talán már ebben a kérésükben hasznosították az értelmiségi támogatóiktól számukra összehordott jogi és történeti érveket. De ha ezt ekkor még nem tették volna meg, 1783 őszén vagy a következő esztendő tavaszán feltétlenül sor került a törekvéseiket alátámasztó elmélet teljes kidolgozására — talán éppen a bányahatóságok nem hivatalos támogatásával. Az *Observationes circa oppidi Thorotzkó originem, statum et latens in eo jus regium* [Eszrevételek Torockó mezőváros eredetével, jogi helyzetével és az ottani királyi joggal kapcsolatban] című összeállítás bányaugyekben járatos szerzőjének legtöbb joggal maga a királyi jogügyl igazgató helyettese, Medve Mihály tekinthető. Ot — mások mellett — főként Ágoston Márton kolozsvári ügyvéd és Zongor Mihály királyi táblai ágens támogatta.

Az értelmiségi segítőtársak beállítása szerint Torockó eredetileg királyi bányatelep volt, ahova — különféle kedvezményekkel — I. Lajos király 1359 körül Stájerországból hívott be vasműveseket. A városkát a földesúri önkény csak később szorította le jobbágyosra. Lakóit tehát valójában mindazok a kiváltságok megilletik, amelyeket Erdély többi bányászhelyése élvez. Ezek között persze hiánytalanul ott szerepeltek azok a kedvezmények (vásártartás, szabad erdő- és legelőhasználat), amelyekért a földesuraikkal éppen pereskedtek. A bányahatóságok érdeklődésének felkeltése céljából az összeállítás sejtnei engedi, hogy az évi 12 173 Ft-ot jövedelmező vasurburát régebben nem földesuraiknak, hanem a kincstárnak fizették; továbbá, hogy az ezüst- és ónbányák felhagyása következtében Torockón is eltitkolt királyi jog mutatható ki. Mindezzel azt kívánta a fejtegetés sugalmazni, hogy a kincstár váltsa vissza Torockót, az angliai acéllal versenyző minőségű ottani vasárukkal ugyanis nagy hasznot hajtó kereskedelmet kezdhetne a balkáni török piacon. Az elaboratum szerkesztője előtt láthatóan Offenbánya esete állott követendő példaként. Ezt ugyanis a kincstár az ottani nemesfém-bányák megszerzése érdekében 1770—1772 között rövid úton visszaváltotta a Mikes családtól.

A torockóiak mai eredetudatában fontos ausztriai származás momentuma első felbukkanásának a körülményei meglehetősen bizonyossággal tisztázhatók — hála a városka viszonylag gazdag paraszti írásbeliségének. Egy ügyvéd számára adott későbbi tájékoztató feljegyzés (*species facti*) nehézkező összeállítója így beszéli el a dolgot, némileg átfestve és az időpontokat egybeemosva, tehát a nyilvánosság elé hozható változatban: „Ezen sok járás-kelés alkalmatosságával kezdettünk valamit hallani a fennemlített privilegiumról. Melynek históriáit így tartsd: Panaszolván együtt-másutt bajainkat, egy úri méltóság [Dobai] azt kezdi kérdezni tőlünk: »Nincsen meg kenteknél az a levél, mely mellett kenteket Felső-Ausztriából vasmunkára behozták?« Melyre egyebet nem felelhetünk, csak azt, hogy nem hogy megvolna, de még híré sem hallottuk. Más uraság [Cserei János] hasonlóképpen azt erősítette, hogy meg kell annak a levélnek lenni, mert a Thorotzkay familia amellet nyerte meg a leányágot, hogy a torockói jószágból részt ne vegyenek. Más [Medve Mihály] megint azt mondotta: »Nálam fog lenni coplában.«

A falu megbízottjainak már említett számadásaiban szereplő ajándékokkal szintén igazolható, hogy a torockóiak 1783-ban tényleg kapcsolatba kerültek Cserei János fiscalis directorral és helyettesével, Medve Mihállyal, minthogy úrbéri perükhöz hatósági támogatást (*fiscalis assistentia*) nyertek. Az is bizonyítható, hogy Cserei beszélt előttük Lajos király valamilyen kiváltságleveléről. Ezt kerestették két és fél héten át hiába a falu megbízottjai 1783 őszén a káptalan levéltárában. Az azonban alig hihető, hogy ausztriai származásukról akár az ekkor 23 éves Dobai Jánostól, Marosvásárhely levéltárosától, akár kőkösi Dobolyi József táblai ügyvédőtől hallottak volna először.

A vastermelés válsága folytán akkor az erdélyi bányászok körében — amint láttuk — a stájerországi vasbányászat az általános érdeklődés középpontjában állott. A torockóiak osztrák eredetének a gondolata azonban csak olyan helyi ismeretekkel rendelkező, német anyanyelvű személyben merülhetett fel, aki felismerhette, hogy a városkában német nevű családok is élnek, hogy bányászati műszavaik között német eredetűek akadnak, hogy az ottani női népviselet elüt a magyarokétól, és inkább a szászokéval mutat hasonlóságot, továbbá általában felfigyelt a stájerországi és a torockói paraszti vasművesség közötti egyezésekre. Ez a személy pedig, minden valószínűség szerint, Adam Hüttenmeyer aranybeváltó tiszt lehetett. Ő ugyanis az Eisenwürzennek nevezett felső-ausztriai hegyvidék közelében fekvő Ternbergen született, és 1769 óta élt a torockóiak között. Az ő ötletét vették át a bányászok pártfogói, építették be elméletükbe, és fejlesztették mint nagyon hihető magyarázatot annak legfontosabb tartópillérévé. Felismerték ugyanis, hogy ha a lakosság német eredetét sikerül bizonyítaniuk, akkor — tekintve az

erdélyi bányavárosok német eredetét — Torockó egykori kiváltságos jogállása is valószínűsíthető, és sor kerülhet arra, hogy a kincstár mint egykori királyi bányatelepet földesuraitól visszaválthassa.

Ma megalapozatlan és kockázatos vállalkozásnak tűnhet a torockóiak és pártfogóik egykori játszmája. Annak idején azonban adottak voltak a sikeres véghezvitel lehetőségei. Olyan idők jártak ugyanis akkor, hogy az egész erdélyi társadalom a régi rend összeomlásának hangulatában élt — a főuraktól kezdve a legzegényebb szelleműkig. Az emberek mindent lehetőknek éreztek. II. József újabb látogatása, a kérvényező parasztek iránt tanúsított tüntető jóindulata végleg felkavarta a kedélyeket. Erdélybe is eljutott a hír, hogy a császár Csehországban (1781) és Ausztriában (1782) eltörölte a jobbágságot, és a nemesség megadóztatására készül. Egymást érték a rendeletek, melyek újabb és újabb csapást mértek a parasztságot elnyomó régi berendezkedésre. A császár — erdélyi körútja megdöbbentő élményeinek hatása alatt — 1783. augusztus 16-án Szebenből utasította a hatóságokat a jobbágyok fokozottabb védelmére, és az úrbéri viszonyok esedékes új szabályozásáig megtiltotta minden olyan változtatást, amely súlyosbítaná a paraszti terheket. Ugyanez év november 26-án egyetlen tollvonással megszüntette a régi megyebeosztást, és királyi hivatallá alakította át a nemesi vármegyét, amely a paraszti tömegek számára évszázadok óta az elnyomó állam legközvetlenebb megtestesítője volt. 1784. május 11-én a német hivatalos nyelv bevezetésével a közigazgatás addigi szinte teljes személyzete létbizonytalanság elé került. A torockóiakat külön is felvillanyozhatta, hogy Dési Zsigmond jószágigazgatónak távoznia kellett az uradalom éléről, 1784 májusától kezdve szigorú császári rendeletek írták elő panaszaik elfogulatlan kivizsgálását, erdők visszaadását, és a sokat szenvedett Zsakó Mihálynak igazságot szolgáltattak. Zsakó Bécsbe menetelekor ugyanis a feleségét Dési börtönbe vettette, aminek következtében az asszony két esztendő múlva meg is halt, gyermekei jó emberek kenyerén tengődtek. 1784 májusában azonban udvari végzés kötelezte földesurát a Zsakótól erőszakkal elvett rét és erdő visszaszolgáltatására. Mindezek hatása alatt a felbolydult falu egyre nyitabban megtagadta az engedelmességet. A Thorotzkay család tagjai tehetetlenül így panaszkodtak a hatóságoknál „fejeskedő” jobbágyaik ellen: „Földesuraik szavait, éppen csak amelyet akarják, azt fogadják.” „Már annyira jutottunk, hogy nemcsak földesuráságunk, hanem tiszteinknek, kik ottan képeinket viselik (mivel magunk ottan hosszasan mulatni nem bátorkodunk) életük veszedelemben forog... Már nem földesuraknak, hanem hóhéroknak hivatattunk, tiszteink s mellette lévők az uccákon teli torokkal káromoltatnak, sőt a nemes vármege tisztje általi assis-tentia kövel hajigáltatik.”

1784 őszére tehát Torockón is robbanásig feszült helyzet alakult ki. Mint-hogy azonban Horea Paraszthadai november 10- és 11-én Szentgyörgyön az udvarházakat felperzselték, a torockóiaknak nem kellett maguknak leszámolniuk földesuraikkal. A felkelés leverése után mégis tisztáznuk kellett magukat uraik ama híresztelésével szemben, „hogy — úgymond — mi is véllék consentiáltunk [egyvet-értettünk]”. Ez a gyanúsítás és a lázadó szellemű bányászság megfélemlítése volt a célja annak, hogy 1785. február 26-án a torockói bírakat és közembereket szintén bevették Gyulafehérvárra Horea és Cloşca kivégzésének végignézésére, március 2-án pedig a vezérek „elmetéllett tagjai”-ból itt is fűggesztettek ki akasztó-fára.

A Horea-felkelés véres tanulságai óvatosabbá tették ugyan a torockóiakat, de a szabadulásuk érdekében teendő további lépésektől nem ijesztették el őket. Értelmiségi pártfogóikra hallgatva azonban inkább jogi eszközökkel igyekeztek maguk javára kamatoztatni a felvilágosult abszolutizmus reformtörekvéseiből adódó lehetőségeket. A jobbágyi nevezet és a röghözkötöttséget eltörölő 1785. augusztus 22-i császári rendelet ugyanis inkább csak bátorítást, semmint tényleges javulást hozott a paraszti tömegek helyzetében. A torockóiaknak tehát sorsuk jobbrafordítását az adott lehetőségek, vagyis az úrbéri viszonyok és az adózás újraszabályozását előkészítő egyidejű összeírás során kellett ismét megkísérelniük. Ebben az új helyzetben a korábbi harcok során kidolgozott történeti-jogi érvek gyűjteménye és az eredetelmélet vált a torockóiak legfontosabb fegyverévé. Ez utóbbi alátámasztására bukkant aztán fel 1785 őszén a városva 1291-ből származtatott, később sok vihart kavart, rejtélyes kiváltságlevele.

PANEK ZOLTÁN

FÖLFELE NÖTT FA

A fa
önmagát
miért
ismétli
nem unalmas
virágról
mikor virágról
virágra
virágra
ismétli
nem unalmas
önmagát
a fa.

A KÖVETKEZŐ

Mint halk repülőgép,
mely fehér szivárványt húz az égre —
ennyi az életem.
Ezüst-felhőjét
áttöri
a következő pillanat.

BÁGYONI SZABÓ ISTVÁN

VERSEK A BALÁZS FERENC-CIKLUSBÓL

Úgy szeretem az embereket

én már úgy szeretem az embereket
ha kétszer csillan meg szemükben a kékség
s vállukat vonogatva nem mimelik az igent
én már úgy szeretem az embereket
ha vélem káromkodnak ellenem
s nem titkolják mosolyok repedéseit sem
én már úgy szeretem az embereket
ha világuk mézháza látszik
s fitymálnak várható veszélyre
én már úgy szeretem az embereket
ha bizalmatlanságuk önnön értelmük előtt
térdre kényszerül le
én már úgy szeretem az embereket
ha csendet morzsolnak csontos ujjaik
s kéknek tudják a kék eget
én már úgy szeretem az embereket
ha pillantásaikba kapaszkodva
szemükbe nézhetek

Ingadozó nádszál

ingadozó nádszál hozzám miért hajlál
ha mint erős tölgyfa mellettem nem állál

nádszálról napfény is lehull alá vízbe
tölgyfa karjaiban fészket melegítne

mocsár megfullasztja tavaszi szél lelkét
ködök kötényéből rá halál szemerkél

ingadozó nádas susogása átok
keblében melenget jaj kégyóvilágot

tölggyerdő rigókat röpit éneklésre
napba repülésre napért röpiülésre

beletörhet szárnyuk napot el nem érik
jaj az erdő állja utolsó gyökérig

ingadozó nádszál hozzám miért hajlál
ha mint erős erdő mellettem nem állál

BORDY MARGIT

ÖREG KORONGOLÓK

Valahonnan
egy ősi vágyból
foganhatott bennetek a formák titka,
ott,
hol egy kopár tájból dús esőre
hajlékony indák, trópusi fák fakadnak,
és úgy, ahogy
fémhegyek mélyén kráterek forrongásában
kel életre a gyémánt, a vas ...
s talán nem is a kemencékben,
a lángnyelvek már szemetekben izzanak,
s az idő is megbékül önmagában tibennetek.

KÓNYA SÁNDOR

ŐSZ

éjszaka
a nyárfák
egymásnak dobálják
a holdat

hull a levél

reggel
versre emlékeztet
a földön remegő
sárga szöveg

NYUGTALANSÁG

madarak
vágynak
ilyenkor
az
égben
füstként
veszni
el
!

Az emberség tükre

A számok is, de nem a számok; a szavak is, de nem a szavak; a tettek, a színek, az élet összes elemei — de elsősorban az emberség az, mely kifejezi itt a kort. Az, ahogy ember a emberrel, közösség a közösséggel, tömeg a tömeggel szembenéz, szót ért, összefog abban, amit el kell végezni a holnapi nap érdekében. S ez a holnapi cél sem a számok, de nem is a szavak, hanem az emberség építménye. Ennek az emberség-építménynek, a magasabb öntudatnak, a tisztábban érzett felelősségnek, a mindenre kiterjedő bölcs és nyugodt figyelemnek, mely mindent kiiktat életünkéből, ami kapkodás, ennek az építésnek tervrajza, munkaterve, ütemterve van: a párt XI. kongresszusán elfogadott program. Az ország jövőbeli arca az emberi arc, mely a holnapiak tartásából, fegyelméből és okos szenvedélyéből, igazságérzetéből és teherbíróképességéből, műveltségéből és öntudatából sugárzik vissza ránk. Ez az arc, mely egyelőre képzelt tükre a jelennek, legjobb szándékainkat és legértékesebb képességeinket viszi oda és nagyítja, erősíti fel a jövő közegében. Ez az arc tehát a mi mai arcunk mása. Ha e tükör felé fordulunk, kisimulnak a homlok redői, kinyílik a tekintet, és eltűnik a pillanat fáradtsága is, mert ez az arc a munka beérett gyümölcsei közül, a jövő kertjeiből, otthonaiból és munkahelyeiről néz vissza ránk. Ehhez az archoz annyira hasonlíthat a te arcod, amennyire a te munkád hasonlít ahhoz, mellyel végre elvégezhető a legnehezebb feladatok; amennyire a te felelősségérzeted hasonlít ahhoz a felelősséghez, mely nem tűri meg a hibák kis és nagy okait; amennyire a te lendületed, nyugalmad, kitartásod, keménységed hasonlít ahhoz az emberséghez, mely megérdemel egy jövőt, ahol tulajdon erejéből mégis győztesen néz körül és él és alkot. Ehhez az archoz hasonlítania kell a te arcodnak, mert te látni akarod ott is munkád értelmét, elismerését; mert gyermekeid látni akarják azon az arcon is apjuk jól ismert arcát, mert az élet, a becsület, a legszentebb érzések folytonossága a tiéd is, neked is jár, és mert te is a jelen választott küldötte vagy a jövőbe, mert a munka és az értelem hatalma nagyobb és fontosabb minden elmúlónál és elmúlásnál. És te ezt tudod, és arcodhoz fog hasonlítani a jövő minden dolgozó emberének arca a munka és az értelem örömeiben.

Lászlóffy Aladár

Oktatásügy és tudományfejlesztés

Abban a rendkívüli megtiszteltetésben volt részem, hogy Kolozs megye küldötteként részt vehettem a Román Kommunista Párt XI. kongresszusán. A kongresszus magas eszmei színvonalával, egyöntetűen elfogadott határozataival, mozgósító és meggyőző erejével, demokratizmusával és humanizmusával valójában történelmi eseményként íródik be a párt és a haza történetébe. Mindebben elévülhetetlen érdemeket szerzett az összes kommunisták óhajának megfelelően újraválasztott pártfőtitkár, Nicolae Ceaușescu elvtárs.

A kongresszusi jelentés, a párt programja és irányelvei rendszeres tudományos alapossággal és igényességgel summázzák az eddigi nagy megvalósításokat és minőségi átalakulásokat, s kijelölik azt az utat, amely a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom kiteljesítéséhez és a kommunizmusra való áttéréshez vezet Romániában.

Az Irányelvek konkrét akcióprogramot jelentenek, melynek alapcélkitűzése, hogy a következő ötéves terv a *tudományos-műszaki forradalom* teljes érvényesítésének terve legyen hazánkban. E célkitűzés nagy feladatok elé állítja az oktatást az

általános iskolától az egyetemig, tanárokat és diákokat egyaránt, s a felsőfokú oktatási-nevelési intézményekben működő szakembereket különösen. Tekintettel a feladatok méreteire és bonyolult jellegére, Nicolae Ceauşescu elvtárs kezdeményezésére és részvételével már a kongresszus előtt országos tanácskozásokon vitattuk meg s határoztuk el az oktatásra (főként az egyetemekre), a tudományra és a tervezésre háruló legközelebbi feladatokat; e tanácskozások határozatait a kongresszus magáévá tette, s így az irányelvek szerves részeinek tekinthetők.

A XI. kongresszus az eddigi legmagasabb fokú iskolát jelentette számomra, s jelenti mindannyiunk számára. Ebben az iskolában a tanulás, az alkotás tulajdonképpen csak elkezdődött: a kongresszus dokumentumai szellemének és célkitűzéseinek alkotó elsajátítása és gyakorlatba ültetése, a nagy munka elvégzése hozza meg majd a betetőzést.

Pál Árpád

Jordáky Lajos halálára

Jordáky Lajos tragikus hirtelenséggű halála pótolhatatlan vesztesége mind a hazai társadalomtudománynak, mind az irodalomkritikának és irodalomelméletnek. De súlyos veszteséget jelent szocialista közéletünknek, nemzetiségi kultúránknak is. Barátai számára pedig fájdalmas, megrázó csapás váratlanul korai távozása, hiszen lenyűgöző egyéniségének, műveltségének, mély szocialista humanizmusának, előadói elokvenciájának hatása alól bárki nehezen vonhatta ki magát.

Olyan apa házában nevelkedett, aki a tizenkilencedik század végén és a huszadik század elején kibontakozó munkásmozgalom kolozsvári tömegszervezeteiben vezető szerepet töltött be, és az akkori osztályútközetekben mindig az élen haladt. A még gimnazista ifjabb Jordáky Lajos már az apai házban olvasta a *Kommunista Kiáltványt* és az *Anti-Dühringet*. E művek igazságai döntő hatással voltak az ifjúra, s egész életre töretlen hittel láncolták a munkásmozgalom, általában a kizsákmányoltak ügyéhez, s ezt semmiféle üldözés, igaztalanság, méltatlan szenvedés, rágalom és börtön sem tudta többé megingatni. Középkiskoláinak és egyetemi tanulmányainak elvégzése után szerény állást vállalt, hogy megélhetését biztosítsa, s hogy ez a viszonylagos anyagi függetlenség hozzásegítse tudományos és irodalmi ismereteinek gazdagításához, majd később a Gaál Gábor szerkesztette *Korunkban* megjelentethesse első publicisztikai írását. Az ifjú Jordáky még nem tökéletesen kiérlelt írásai feltűnést keltenek magvas mondanivalójukkal a *Korunk* idősebb írói között, maga Gaál Gábor is ígéreteseknek tartotta őket. Bármilyen szelíd lelkű volt is alapjában véve a fiatal Jordáky Lajos, a marxista gondolkodásával ellentétes véleményeket még szűkebb baráti köre előtt is erélyesen, határozott érvekkel bírálta meg.

A Romániai Szociáldemokrata Párt szervezetébe való belépése után a párt baloldali szárnyához csatlakozott. Ebben, a jobboldali megalkuvókkal szembeni harcban kovácsolódott ki immár több mint négy évtizede tartó elvtársi és baráti kapcsolatunk. Még most is előttem van a fiatal Jordáky átszellemült arca, amint a szocialista-marxista kör előadásain szorgalmasan jegyzet, és az előadások végén szót kérve mondja el hozzászólásait. Finom ironiája, telibe találó megjegyzései, megalapozott érvei néha a legfelkészültebb előadót is zavarba hozták, és Jordáky igazának elismerésére kényszerítették.

A harmincas években Jordáky Lajos több hónapot töltött Párizsban, ahol a szocialista munkásmozgalom nagy alakjainak munkásságát és életét tanulmányozta. (A felszabadulás után a francia munkásmozgalom kiemelkedő vezetőiről, Lafargue-ról, Guesde-ről és Jaurèsről írott műveit a Józsa Béla Athenaeum adta ki.) Ekkor jelent meg a spanyol polgárháborúról szóló, *Spanyolország* című kitűnő munkája is. Ebben az időben már a kommunista párt tagja, a kolozsvári szervezet vezető egyénisége volt, akit megpróbáltatásai sem tudtak megingatni forradalmi hitében, és élete utolsó percéig hű maradt a munkáosztálynak, a nemzeti-nemzetiségi kérdés szocialista megoldásának, a román—magyar testvériségnek az ügyéhez, amelyre oly fiatalon egész életét feltette.

Tántoríthatatlan antifasizmusa és forradalmi bátorsága akkor nyilatkozott meg a legpregnansabban, amikor a bécsi döntés után a kolozsvári *Ellenzék* című napilapban az ő szignójával felhívás jelent meg, amelyben arra szólítja fel Kolozsvár és Erdély északi része dolgozóit, hogy testi épységük kockáztatásával is védjék meg román testvéreiket a fasiszta huligánok esetleges támadása ellen. Felhívásának a munkáosztály és a haladó értelmiség körében nagyon kedvező visszhangja volt, de az

akkori államhatalom fasizálódott képviselői gyűlölettel és megtorlással válaszoltak. Alig néhány héttel az ellenforradalmi horthysta csapatok bevonulása után rendőri felügyelet alá helyezték, majd különböző ígéretekkel arra akarták rávenni, hogy lépjen ki a szociáldemokrata pártból, és csatlakozzék valamelyik retrógrád mozgalomhoz. Jordáky Lajos felháborodottan utasította vissza ezeket az ajánlatokat, aminek később az lett a következménye, hogy velem együtt letartóztatták, és a Gestapo, illetőleg a kémelhárító börtönébe került.

A felszabadulás után a kolozsvári tudományegyetem tanára, majd a következő években mint a kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkára és rendezője vivott ki hozzáértésével sikereket. Sokoldalúságával és tudásával mint a hazai történelemtudomány szakavatott kutatója is elismerést szerzett.

Ebben az időben pályája újra felívelt, ami egyben elégtétel is volt számára. Elemzőkészségével és szociológiai felkészültségével új és merész hangot ütött meg irodalomkritikai írásaiban és irodalmi tanulmányaiban. Rengeteget dolgozott, oly sokat, hogy egészsége már néhány évvel ezelőtt megrendült. Nem kímélte magát, betegen is hétről hétre előadásokat tartott Bukarestben s más városokban.

Négy év alatt több műve jelent meg a Kriticon és a Politikai Könyvkiadó gondozásában. Első kötete a Janovics Jenőről és Poór Liliről szóló monográfia volt, ezt követte *Irodalom és világnézet* című műve, majd a Móra Ferenc Könyvkiadó jelentette meg nagy sikert aratott, *A szocialista irodalom útján* című tanulmánykötetét, halála előtt alig néhány héttel pedig napvilágot látott történelmi tanulmányainak *Szocializmus és történettudomány* című gyűjteménye.

Életműve nemcsak terjedelmében, hanem tartalmában és jelentőségében is kivételes értékű.

Élete aránylag oly korán, abban a szellemi lobogásban égett el, amelynek fénye ifjúságától halála pillanatáig bevilágította útját.

Salamon László

Zaharia Stancu utolsó üzenete

Ha nevét idézték, mindig Băncilă véres-látomásos festménye tűnt elem, az indulatában száguldó román paraszt, aki már-már a lobogó téboly határán rohan a tisztító tüzek között.

S talán azért láttam őt így, e portré mögött, mert úgy érzem, hogy egyéniségének fensége mivoltát talán az adja, hogy mindig természetes; hogy példásan gondos öltözéke ellenére mezítláb is lenyűgöző látvány volna.

Ez a természetesség pedig nagy tehetségének és nagy jellemének belső törvényéből eredt; onnan, hogy mélységesen ismerte a nép véres történelmi sorsát, ismerte szenvedését és ismerte álmait; onnan, hogy a jövőbe látott, mint a mezítlábas próféták, és a jövő távolából tudott visszatekinteni a múltra. S nemcsak a román nemzet múltjára, hanem az együttélő népek- és nemzetiségekére is.

Így lett nagy íróként nagy testvérünk Ő, aki a maga sorsgörgető férfias harca mellett átszenvedte Ady vergődését ég s föld között, s aki úgy lépett ki a fehéregyházi Petőfi-múzeumból az avatás napján, hogy a szeméből könny pergett.

Hetvenedik születésnapján kiállított regényei és verseskötetei egy kirakatot töltöttek meg a könyvesboltokban. S csak akkor döbrentünk rá, hogy életműve mily hatalmas hegyvonulat, melyből csúcsként emelkedik ki a huszonnégy nyelvre lefordított *Mezítláb*, az 1907-es román parasztfelkelés történelmi emlékműve.

Ily hatalmas életművet csak céltudatos fegyelemmel, csak a nép iránti alázattal, csak a szépség ritmikus teremtésével, csak a szív szüntelen szeretetével lehet létrehozni még a legnagyobb tehetségeknek is. És Zaharia Stancuban ezek az adottságok ékeskedtek. Ha valakivel beszélt, mozdulatai egyszerűek voltak és tagoltak, mint prózájának súlyos mondatai, hangja nyugodt, kellemes, mint azé a művészé, aki már mindent látott, s mindent meg tud érteni. Halottas ágyán többször is szinte kérőn ismételte kollégáinak és az írószövetség vezetőinek: — Szeresdtek az embereket és legyetek türelmesek irántuk!

Úgy hiszem, ragyogó életműve mellett ez az utolsó üzenete is szüntelenül vissza fogja varázsolni elénk emlékezetesen szép arcát és jellemének sajátos vonásait.

Bálint Tibor

A százéves fiatalok

Számomra mostmár nyilvánvaló, hogy helyes dolog nemcsak tudományos munkákat olvasni történelemről és művészettörténetről, hanem napilapokat is. Olvasom a *Le Monde*-ban, hogy az impresszionizmus centenáriumi kiállítását a Francia Köztársaság elnöke nyitotta meg.

Klíónak megvannak a maga sajátos tréfái.

Száz évvel ezelőtt, mikor egy művészcsoport — sem elnevezésük, de még csak közös doktrínájuk sem volt — egy excentrikus párizsi fotográfus műtermében képkiallítást rendezett, a kiállítók valószínűleg nem számítottak arra a jóra, amiben képeik sok évtizeddel később, sem arra a rosszra, amiben azonnal részesültek.

A megnyitó után tíz nappal, 1874. április 25-én a *Charivari* cikkírója, Louis Leroy ragasztja rájuk az „impresszionista” gúnynevet. A cikkben elmondja, hogy nehéz napja volt, mert elment a Capucines körüli kiállításra. Társaságában volt Joseph Vincent úr, tájképfestő, érmek és különböző kormányoktól nyert kitüntetések birtokosa, aki elővigyázatlanul és semmi rosszra nem gondolva jött el erre a kiállításra, egyáltalán nem számítva arra, hogy itt a művészi erkölcs elleni merényleteket fog látni. Pissarro egy szántóföldet ábrázoló tájképe előtt előbb szemüvegét törli meg, azt híven, hogy abban van a hiba, majd kitör: „Ezek barázdák? Ez palettavakarék piszkos vászonra kenve. Nincs se füle, se farka, se felső, se alsó része, se eleje, se hátulja...” Mikor egynémely képek előtt már nagyon nekiveresedik, társa elhúzza onnan, hogy a gutaütéstől megóvja. Már fenyeget a katasztrófa, mikor Monet egy képe elé érnek. A kép tárgyát csak a katalógusból tudják meg: *Benyomás, napkelte* (Impression, soleil levant). A több érem és kitüntetés birtokában levő festő megállapítja, hogy az embrió állapotában leledző papírtapéta is jobban van megfestve, mint ez a tengeri táj...

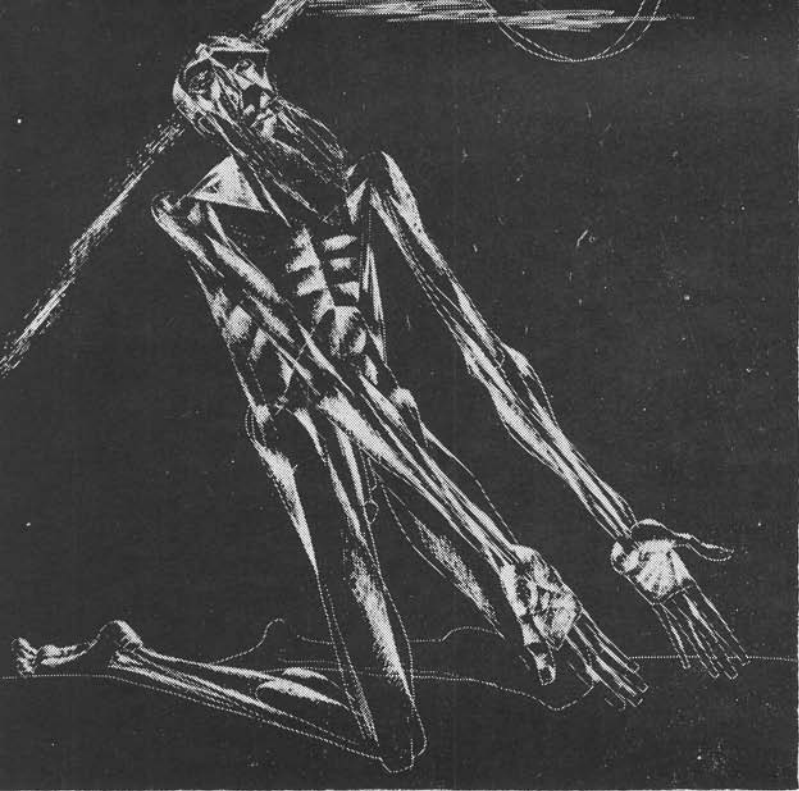
A cikk nagy port vert fel, megfelelt a közönség hangulatának — és egyúttal nevet adott az új irányzatnak, igaz, csak gúnynevet; de majd csak változnak az idők, ha sokára is. Két évvel később a tekintélyes *Le Figaro* kritikusanak, Albert Wolffnak a tollából jelenik meg hasonló hangú cikk. Egyszóval a kritikusok rosszindulata és a közönség felháborodása között indultak meg az impresszionistáknak bélyegzett „eltévelyedettek” az ideai centenárium felé vezető úton.

Természetes, hogy nem juthattak be a Második Császárság hivatalos kiállításaira, hiszen témáiknak nem volt közük történelemhez, valláshoz, valamilyen „eszmehez”, de még a mitológiához sem. Témáik igen „közönségesek” voltak, minden finomság híján: szántóföld, vízpart, reggeli a szabadban, kirándulás, népi bál, lovak és táncosnők (s még ezek is többnyire csak pihenés közben). A hivatalos Szalonban pedig nagyméretű képek pompáztak, nagyszerű témákkal, mint a *Pestis Rómában V. Miklós pápa napjaiban, Kivégzés a mórók idejében Granadában (ítélet nélkül), Kosztümös álarcosok halálos végű kardpárbaja a hóban, farsang idején*. Cabanel festményét maga a császár, III. Napóleon vásárolta meg. A tenger hajjai közt vízszintes helyzetben megszülető, fűző nélkül is csodásan karcsú Vénuszt ábrázolta, bájos amorettek társaságában.

Világos, hogy sorozatos visszautasításokban lesz részük azoknak a festőknek, akik festésmódjukban is egyre inkább eltérnek attól, ami az adófizető polgárok többsége szerint jó és helyes. Lemondanak a szép barnás tónusról, amely pedig a múzeumok régi képeinek majd mindegyikén rajta van, nem törődnek a formák meg- és kirajzolásával, mindent a színre bíznak, de a színeket is túl kevésse keverik össze; egyre tisztábban rakják a színeket egymás mellé, és főleg világosakat, pedig a régi, megbízható mesterek mintha inkább a sötétebb tónusokat kedvelték volna. És a tárgyaknak sem adják meg a maguk köztudott színetét, pedig ismeretes, hogy az minden tárgynak sajátja, hanem azzal az indoklással, hogy a környező tárgyakról más színű reflexek is jönnek, az arc színeibe például zöldet is képesek keverni, a fák árnyékát meg lilára festik. Ki hallott lila árnyékról? A vonalperspektívát sem becsülik kellőképpen, pedig már több mint négyszáz éve érvényes. Jobban érdekli ezeket a festőket, ha például egy katedrális homlokzatát festik meg, hogy mindig más színűre fessék; azzal indokolják ezt, hogy más jellege van a fénynek kora reggel, mint délelőtt vagy napnyugtakor, és az sem mindegy, hogy ködös idő van vagy napsütés. Pedig ugyebár már a nagyapám is tudta, hogy a templom az templom, a kő az kő, és mindennek megvan a maga színe... Ami kék, az kék, ami piros, az piros. Hogy

PLUGOR SÁNDOR VERSILLUSZTRÁCIÓI

lehet a roueni katedrális az egyik képen gyöngyházzsínű, a másikon lilás, a harmadikon ki tudja, milyen, mikor tudnivaló, hogy kőből van, és a kőnek mi a színe? Hogy lehet az angol világirodalom agyát — ha nem is a szívét —, a londoni parlamentet, ami ugyancsak kőből van, foszladozó, bizonytalan látomásnak festeni, amikor pedig sziklakemény kőből építették, és ugyanolyan megíngathatatlan, mint maga a Birodalom?! Lám, a sajtó is azt írja, hogy „...a festészetnek ezek a rókái, akik büszkén impresszionistáknak mondják magukat, biztos kézzel tartják magasra zászlajukat, egészen addig, míg meg nem tanulnak rajzolni és az ecsetet kezelni, ha ez a nap egyáltalán eljön!”

Es eljött az a nap. Nem mintha az impresszionisták hozzáfogtak volna jól, azaz a régi módon rajzolni-festeni; az emberek tanultak meg másképpen — talán jobban — nézni, látni olyan dolgokat, amikre az impresszionisták mutattak rá. Az ellenségeskedést felváltotta a közömbösség, ezt pedig — idővel — a lelkesedés. Az történt, ami már addig is előfordult, és talán még ezután is elő fog fordulni. Felfedezik vagy újrafelfedezik az egy-két vagy több generációval azelőtt virágzott művészetet vagy művészt, amikor beérik, amit azok vetettek. Előfordul, hogy még korábbiakat „fedeznek fel”, ha mondanivalójuk megfelel az illető kornak. Lásd El Greco, Rembrandt, Goya vagy antik művészet, görögika... Az „impresszionizmus” gúnynév pedig szint váltott, az új körülmények között másképp hangzott.

A gúnynév... Mennyi gúnynév kopott csillogóvá a történelem folyamán, mennyi pejoratív jelző vált epitheton kopanszá. Lebecsülő jelző volt például Raffael korában a görögus, a nemrég még lefumigált manierizmus új megbecsülésnek örvend, mióta néhány újabb művészeti irányzat benne keresgéli családfájához az őseit. Rosszszíű kifejezés volt a barokk egy időben, és kétes jellegű a rokokó. A klasszicizmus manapság „baisse”-ben van a XIX. században élvezett „hausse” után. A romantikának szabályosan meg kellett vívnia a maga csatáját 1830-ban az *Hernani* premierjén, poszkondiázták a naturalizmust Zola életében (később is, de más értelemben), „dekadens” volt Baudelaire és Verlaine, „vadak” (fauves) voltak Matisse cimborái, valamikor valószínűleg kubistát kiabáltak a kabáttolvaj után szaladva, és világosan emlékszem, hogy elemista kóromban (vagy fél századdal ezelőtt) „futurista” körülbelül azt jelentette, hogy „süsü”. A nagy német expresszionizmust pedig „elfajult művészetnek” bélyegezték a Harmadik Birodalom bélyegzőinek kezelői, és pusztították, konzekvensen, lehetőleg a művészekkel együtt...

Az ironikus céllal fogalomba hozott terminust, az „impresszionizmust” az érintett művészek egy része elfogadta, de inkább csak abból a célból, hogy közös törekvéseiknek neve legyen. Degas ellenezte ezt az elnevezést, és az első kiállítást mint „realista” szalont jelölte meg! Zola pedig — aki kritikusi állását veszítette el, mert kiállt mellettük — makacsul naturalistáknak nevezte őket.

Az elnevezés jórészt ráillett a festőkre erre a csoportjára, akiknek közös törekvéseik igen, de körvonalozott és lefektetett egységes elméletük nem volt. (Monet: „Képeket nem elméletekkel csinálnak.”) Közös törekvésük a harmonia keresése, a világ hű, minél hívebb ábrázolását elérni, elsősorban, sőt kizárólag optikai oldaláról közelítve meg a valóságot; még pontosabban, optikai benyomásaikat kívánják rögzíteni, nem pedig újraalkotni a valóságot. (A már idézett Albert Wolff írja Monet-ről: „festő létére csak szeme van, lelke nincs.” Cézanne vallja ugyancsak Monet-ről: „csak szeme, de kicsoda szem!”)

A tradicionális elveket feladva, az egész természetet a fényen keresztül interpretálják, lemondanak a hagyományos kompozíciós sémáról, és — a japán fametszet hatása alatt — merész kivágásokat, sőt átvágásokat alkalmaznak. A japán fametszet *ukyo-e* iskolájával rokonságban a tűnő élet pillanatait akarják rögzíteni, a mozgásban levő szépséget, a csillogó-villódzó színes fényt, megragadni azt a szépet, amit a természet mint látványt nyújtani tud.

Saját körükből származó meghatározás szerint az impresszionistát a különbségteti meg a többi festőtől, hogy egy témán *festői* tartalmáért dolgozik, és nem tárgya miatt. Az élet változik, változnak az általa nyújtott látványok, még a látszólag statikusak is, az irányát, színét, intenzitását állandóan változtató fény függvényeként. (Monet élete utolsó periódusában egy sorozat nagyméretű pannót festett: vízben úszó tavirózsák, behajló ágak, a vízben tükröződő ég, az égen úszó felhők, csupa szín, fény, semmi más. És ebben minden. A „csak szem” Monet egy egész — talán panteisztikus — világnézetet tudott ezekbe a „csak dekoratív” felületekbe belefesteni.)

Van mit köszönni az impresszionistáknak, szegényebbek lennének nélkülük; azok is szegényebbek lennének, akik soha egy eredeti vásznukat nem látták, mert látták legalább egyik epigonjuk epigonjának reprodukcióját, és látták a ter-

mészetben a zöldet és a lilát ott, ahol nemrég csak barnát és szürkét illet látni. És ha nem látják, hajlandók elhinni, hogy van, hogy ott van. Megtanítottak az impresszionisták látni — szebben, szebbet, többet, gazdagabban.

Igaz, a nagy mesterek közül többen a szó szoros értelmében a szemük fényével fizettek érte. A hivatalos szalon zsűrije által visszautasított képeik ma viszont a Louvre, a washingtoni National Gallery birtokában vannak. A híres eponymos-képet („Impression, soleil levant“ — melyet különben annak idején egy román orvos, dr. De Bellio vett meg) ma körülbelül kétfélmillió dollárra becsülik. Ez több, mint amennyit valaha is megkeresett egész életében, együtt és összesen a kezdeményezők csoportja.

Ők sem mentesültek azonban az előfutárok sorsától. Egyesek kezén az impresszionizmus receptté vált, mellyel élni — és visszaélni lehet. „Azok a magvak, miknek elültetését láttam, iszonyatos módon megnövekedtek. Meghökkenek az ijedségtől. Sohasem éreztem nagyobb mértékben a formulák veszélyét, az iskolák szármalmas hanyatlását, mint amikor a kezdeményezők feladatukat már elvégezték, és a mesterek búcsút vettek. Minden mozgalom sorsa, hogy kilüggözzék, hogy eljárásá és hazugságá szélesítsék... Nincs olyan igazság, legyen bármily helyénvaló és találó kezdetben — annyira, hogy az ember véréit áldozná érte —, ami később utánzás által ne válna veszélyes tévelygéssé, szétterjeszkedő burjánná, mit ki kell irtani. Felébredek és dadogok. Valóban ez, amiért én verekedtem? Ezért a világos festőmódért, ezekért a színfoltokért, ezekért a reflexekért, a fénynek ezért a megbontásáért? Istenem, vajon meg voltam hibbanva? Hisz ez mind csúnya és ellenszenves! Ó, a viták, a formulák, az iskolák hívsága“ — írja Zola 1896-ban, harminc évvel azután, hogy megírta Manet védelmét, ami miatt (1866-ban) a *L'Événement* című párizsi újság felmondott a fiatal műkritikusnak.

Megbuktak a műkritikusok, Manet és Pissarro kortársai, akiket ma mint az impresszionizmus kerékkötőit tartunk számon. Mint ahogy megbukott az a zenekritikus, aki a kortárs Bachot zavarosnak, zagyvának, érthetetlennek és értelmetlen újítónak találta. Az is, aki Mozartot eltanácsolta az operairástól; de — mint kritikus — az a különben nagy impresszionista művész is, aki a fiatal Renoirnak azt tanácsolta, maradjon csak meg a porcelánfestés mellett. A fiatalok azonban nem hallgattak a jótanácsra, sem Mozart, sem Renoir. *Judicium difficile*; nehéz az ítéletalkotás, olvastam valaha a kolozsvári Egyetemiek Háza nagytermének homlokfalán...

Százéves már az impresszionizmus, a friss, a fiatal, az egykor forradalmi művészet. Az érthetetlenek, a megtévelyedettek, a kigúnyoltak, a hajdani éhenkórászok *hivatalos* ünneplés tárgyává lettek.

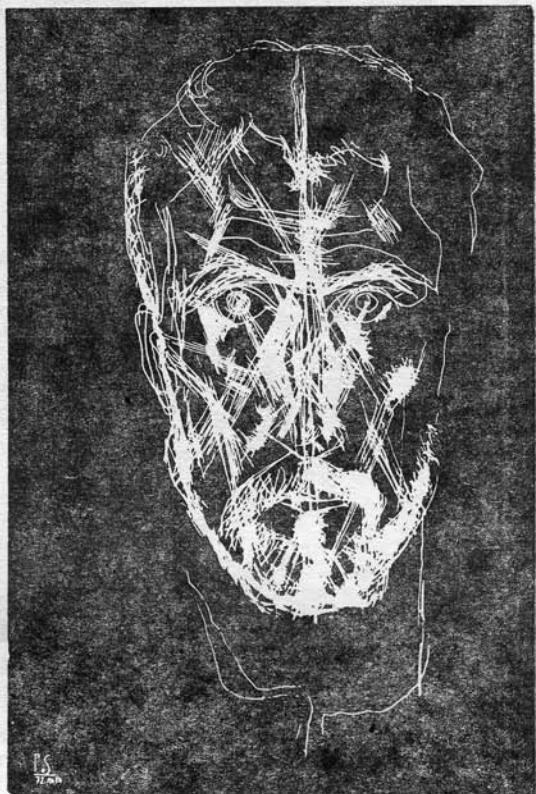
Klíó csendesen nevet.

Ditrői Ervin

Plugor Sándor rajzai

Különös emberi adottság a rajztudás. Emberré válásunk nemcsak munkával kezdődött, hanem a munkával egyidejűleg — rajzzal. Barlangfalak őrzik azokat a szimbolikus jelentésű rajzokat, melyeken emberösünk létélményét fogalmazta meg, s amelyekkel kettős utat tört: utat a képzőművészet történetének, utat az írásbeliségnek. Az egyetemes művészet valamennyi nagysága — lett légyen szobrász, festő vagy ötvösművész — mind kitűnően tudott rajzolni. Michelangelo vallja: „A rajzolás mindenfajta ábrázolás lelke és forrása, s minden tudomány gyökere. Aki olyan nagy eredményt ért el, hogy rajzolni tud, annak azt mondom, a legértékesebb kincs birtokába jutott.“ Ingres szerint: „A rajz a művészet becsületessége.“ Leonardo: „A rajzot nem elég tudománynak nevezni, hanem istenségnek, mert a teremtés minden látható művét újra tudja alkotni.“

Amikor ezeket az idézeteket albumjaimból ide írom, fénylő fényképpapíron Plugor Sándor finom hajszálvonalai lebegnek előttem; most kaptam meg postán a reprodukciókat, melyeknek eredetijét már régebről ismerem. S megvallom, azért éreztem szükségesnek az idézeteket előcítálni, hogy ezekkel is figyelmeztessék: a rajz, ha nem is több, de nemesebb dolog annál, amit mi ma átfogó néven grafikának szoktunk nevezni; s főként, hogy buzdítsak: figyeljük nagyon és érté-

Plugor Sándor: Önarckép

keljük az olyan művészt, aki *tud* rajzolni. Aki úgy tud már rajzolni, mint Plugor Sándor — az kincs birtokába jutott. Legyünk azon, hogy mindannyiunk javára gazdálkodjék vele.

Mindjárt tíz esztendeje, hogy először jártam műtermében, Brassóban, ahol a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola végzettjeként néhány évet töltött, grafikai szerkesztőként a helyi irodalmi lapnál. Vastag mappa rajzlapot vett elő, s ebben a mappában egy világ volt. Szűk világ, tág világ? Lehet, hogy szűk világ, mert mind szűkebb szülőföldjéről szóltak azok a rajzok, s a szülőföldnek is egy szűkebb szegletéről, Kőkösrről. Arról a földről, melynek lakói számára a csürkaputól az ekeszarváig terjedő szűkös életet szabta ki a sors évszázadokon át. E rajzok nem az ún. tanult falufia nosztalgikus emlékezései voltak. Mi sem áll távolabb kemény természetétől, mint az érzelmeskedés és olcsó lírizálás. Istenadta jókedéllyel, szinte gyermeki észjárással és éleslátással rajzolt életképek voltak; ceruzarajzok a gazdasági udvarban futkározó életerős malacokról, trágyadomb-tetön ágáló kakasokról, bávatag körmenetben vonuló libák fabulás társaságáról. Harsányan vallottak a pályakezdő művész lelki egészségéről. No és helyes tájékozódó képességéről, arról a hitéről, hogy ott kell megvetnie a lábát a világban, ahol otthon van. Csak az otthon és a közösségi kötelék adhat emberi-erkölcsi biztonságérzetet és számára fölfogható jeleket művészi jelentéseihez. A legnagyobb élményt akkor kőkösi öregember-portréi jelentették számomra. Karakteres rajzai, közöttük az édesanyjáról és édesapjáról készült munkák és más, ugyancsak modell után, emlékezetbe vésődött modellek után készült grafikai főljegyzései. Ezek már sejtették: ez a kőkösi világ nem annyira szűk, hogy ne mutatóna fel sok lényeges vonását az emberi természetnek és sorsnak. Egy idős földműves megtöretett arca elég tanulmányanyagot kínál a művésznek, hogy egyetemes érvényű emberi és művészi igazságot vonjon le belőle. Az öregség egyébként azóta, brassói éveit óta is visszatérő témája. Szűrös tekintetével hamar kifürkészi az embert, s különös érzékenységgel sejteti meg az arc mögött a lélek hegycsuszamlását. Tanúja voltam, amikor egyik, vele egyvívású barátjának elkészítette a portréját.

Plugor Sándor: Versillusztráció

Az elkészült rajzról szomorú tekintetű, dosztojevszkijánus öregember tekintett vissza a fiatal modellre. A rajz őszintesége már-már kegyetlen volt. Önmagával szemben sem volt kíméletlenebb, amikor önarcképét készítette el.

Brassóból átköltözött Kököshöz kőhajításnnyira, Sepsiszentgyörgyre. S valahányszor arra vetődtem, mindig láthattam valami újat és izgalmasat „Pösö” műtermében (P.S.-sel szignál, és barátai nem a keresztnevén, hanem a fonetikusán ejtett szignóval szólítják). Konokul elszánta magát a munkára, neki sosem elég anyyi, amennyi már van a rajzlapon: s ezt a kergetett-gyűjtögetett művészi többletet mind kevesebb vonallal, a vonalrajz mind lényegre-figyelőbb, ökonomikusabb szerkesztésével éri el. Grafikusai fejlődésének is tulajdonképpen az az alapdilemmája, ami az egész rajztörténetnek mindig dilemmája volt: elválhat-e a rajz a mesétől, s mint önálló ág megéle a művészet fáján? Önálló művészeti ággként a reneszánsz óta tartják számon a rajzművészetet. Az azóta eltelt századok során azonban a rajz többnyire alárendelt viszonyban volt a mesével szemben; például az első könyvek, a kódexek rajzolt iniciáléi is tulajdonképpen utalások a műben foglalt történetre, példázatra. De kezdettől fogva küzdött a rajz, hogy szabaduljon illusztratív alárendeltségétől.

Plugor a rajzművészet mindkét csábításának enged.

Egyrészt, tudatos szolgálatként, vállalja a rajz illusztratív szerepét. Egyik legjobb, legszellemebb könyvillusztrátorunk, akinek képességeit a lapoknak és kiadóknak nagyobb mértékben kellene hasznosítaniuk. Tudatosságára igen jellemző, hogy milyen mesék, példázatok szerzői mellé társul. Farkas Árpád, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos költészetéhez készült illusztrációi együtt lélegeznek új líránk szép új hajtsaival. A román népballadáknak Kiss Jenő fordításában megjelent négy kötetéhez — mely munka könyvkiadásunk történetében az egyik leg-rangosabb hittétel a barátság és kölcsönös megismerés mellett — Plugor Sándor készítette a színvonalas illusztrációs anyagot. Egyébként a négy kötet közül az egyik — a *Novákékról* szól az ének (1969) — országos díjban részesült. S megemlíthetnénk még, illetve melegen ajánlhatnánk Petőfi-illusztrációit — a legközelebbi Petőfi-kiadáshoz.

Rajzait az utóbbi években sorozatokba állítja össze. Ezek közül a *Lóvilág* című és még inkább az Illyés Gyula-sorozat darabjai vallanak arról, hogy a rajzművész autonóm egyéniség, a mese, az irodalom csak aprópó számára. Egy rajz is, akárcsak egy festmény vagy egy szobor, annyit ér, amennyit önmagában

kifejez. A rajz: jelentés önmagában. Fénylő fényképpapíron a rézkarc finom vonalai lebegnek előttem, s magyarázom magamnak P.S. jelentéseit. Lovak trapolnak végig az életem a csikókortól a térdreerogyásig, s az ember legkezesebb és leghasznosabb háziállatának sorsdrámája végtelenül emberi. Az egyik képen mintha sárkányt eregetnének, alant pókhas és vigyor, s fönn, a madzag végén, de a Nap közelében egy régvolt költő lebeg. Amott az a térdeplő öregember, Jób, aki égre emelt tekintettel könyörög, de P.S. szépapja is lehet, aki hasonlóképpen sóvároghatott szárazság idején, a kőkösi határban, ugyanakkor lehet... A jelentés tartalma gazdag. A szemiotikai kutatás kiderítette, hogy barlanglakó ősrünk egy-egy rajzának jelentése nagyon kiterjedt volt, egyazon jelrajz például jelenthetett istent, napot, szerencsés vadászatot, vagy jelenthette az emberfaj által mindig áhított boldogulást. Vajon a modern grafika művelőjét nem ugyanilyen vágy kísérti, hogy ugyanilyen átfogó jelentést sűrítsen tenyérnyi rajzába, amikor a közmegértés oly keresett cikk a világban?

Néhány adat még Plugor közönségkapcsolatáról: 1964 óta minden Brassó, illetve Kovászna megyei kiállításon részt vett. 1969-ben kiállított a fővárosi Dales-teremben a brassói és szebeni képzőművészek közös tárlatán. Ugyancsak 1969-ben, majd 1973-ban részt vett az országos grafikai tárlaton, Bukarestben. 1973-ban az országos metszkiállításon is jelen volt Kolozsváron. Az RSZK Nemzeti Múzeuma által, a XI. pártkongresszus tiszteletére megrendezett első román rajzművészeti kiállításra négy tusrajzát vették be. Külföldön szerepelt a szabadkai (1971), hajduböszörményi, tokaji és debreceni (1972) nemzetközi csoportkiállításokon. Egyéni kiállítása volt Kolozsvárt (1964, 1972, 1974), Csíkszeredán (1965, 1972), Sepsiszentgyörgyön (1966, 1970, 1973), Bukarestben (1970), Kézdivásárhelyen (1973) és Székelyudvarhelyen (1973).

Bölöni Sándor

Agrártáj az Aranyos mentén

Gyermekkorom Tordáján még csak két kémény ontotta a cementport a városra. A Sósban, a Mézesmálban, a Szent-Jánosban, a Bagolyban, a Martalján, a Kis- és Nagytündérben, a Csillagmálban, a Csorgónál s más dülölkön vidám szüretrek voltak. Szombatonként, a hetivásáron a kofapecsenye inycsiklandó illata szállt, s vásáriáért illet a mézeskalácsosok sátrainál is megállni; az Aranyos mentén Abrudbánya felé kigyózó országút száraz időben porfellegbe burkolta a járműveket; Torockón még elédegt a vasművesség, s ünnepeken kigyönyörködhetette magát az ember a pompás viseletben; míves napokon a Kengürthről (Székelykő) a meredek oldal teraszain a tenyérnyi termőréteggel küszködő bivalyos fogatokra esett a tekintet.

Ma a cementgyár nyolc kéményének füstje jelzi a táj iparosodását; Torockón már televíziós felvételhez is nehéz összeszedni egy jegyespárra s az örömszülőkre való népviseletet; a vasművességről már csak remekbe szabott kilincsek, ajtó- és ablakrácsok mesélnek. A Tordát Abrudbányával összekötő keskenyvágányú vasúton dízelek vontatják a játékvonatszerű szerelvényt. Az aszfaltos úton por nélkül lehet eljutni a havason át a Fekete-Kőrösig.

A vallásszabadságot — ismeretes — a világon először Tordán hirdetik ki, s ezzel humanizmusból és megértésből leckét adnak Európának; a bogáti és a felvinci földtulajdon és földhasználat jogszabályai olyan felvilágosult szellemről tanúskodnak, amely csak afféle közösségben jöhetett létre, amely a jobbágység béklyóitól mentes volt. És talán ez az egyik fő oka annak, hogy 700 éves fennállása alatt Aranyosszék földművelése mindig előtte járt a környező vidékekének.

„A hármas terület mindegyik egységének megvan a maga jellemző foglalkozása; Aranyosszék népét a földművelés, Toroczkóé a vasbányászat, Tordáé a sóbányászat és az ipar jellemzi“ — írja Jankó János 1893-ban megjelent, *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe* című könyvében.

De a következő oldalon már ezt a megállapítást olvassuk: „Toroczkó egyre apadó lakosságának ma már főfoglalkozása a földművelés; határának egy része kopár, terjedelme kicsiny, s ezt a keveset kell kihasználnia.“

És hogy ne csak Torockóval kapcsolatban ingassa meg hitünket következtetésében, ime, mit ír Tordáról, amelyet — az első sommázó jellemzésben — iparos városnak minősített (Orbán Balázst idézve): „A földművelés és azzal kapcsolatos marhatenyésztés mellett Torda város lakosai ritka buzgalommal, kitartással és szakértelemmel a gyümölcs- és szőlőtenyésztést is ápolják, ez már századok óta dívik itten s csaknem szenvedélyévé vált Torda lakóinak, [...] úgy hogy Tordán átlag évente 2-3000 hektoliter bort szoktak elszünni. A tordai bor, ha nem is versenyez a szomszédos egerbegyi borral, de mégis elég jó minőségű, különösen most, midőn az újabb időben igen sok rizling, tramini s más nemes fajú szőlőket honosítottak meg, sőt Velits Károly Konstantinápolyból hozta be a rendkívül nagy gerezdű és szemű Csaszuz üzömöt is.“

S ha már a következtetéseket boncolgatjuk, lássunk egyet Aranyosszékről is. Jankó erről a tájegységről ezt írja: „Az aranyosszéki [...] a földművelésben kitűnő, minden egyéb foglalkozásban kontár s más mesterséget nem is űz.“ Majd: „... a gabonán kívül aztán piacra egyéb alig kerül, legfeljebb egy kis gyümölcs Mészskőről Tordára, vagy tej A.-Polyánból, miután Tordát tejjel Polyán látja el reggelenként.“ Tehát itt szó sem esik a zöldségről, amelyet két-három évtizeddel később az aranyosszékiek már olyan szakértelemmel és eredményesen termelnek, hogy hagymájuknak híre vetekszik a perecsenyivel vagy a fogarasival, s jövedelmeknek jelentős hányada származik a veteményesekből. Egyébként a mezőgazdasági terület művelési ágak szerinti megoszlása is arra vall, hogy az 1890-es években itt már jelentős kertkultúra van, hiszen 14 aranyosszéki település 35 891 kat. h. mezőgazdasági területéből 1451 hold, vagyis 4,0 százalék a „kert“ művelési ágba tartozik (míg Torockón az amúgy is kevés mezőgazdasági területből [2393 kat. h.] mindössze 1,7% a kert, Tordán meg éppen csak 1,1%-ot foglal el ez a művelési ág).

A kertészkedés — elsősorban a zöldségtermesztés — szerepét jól szemlélteti az, hogy míg Aranyosszék egész mezőgazdasági és erdőterületén a katasztrális holdankénti tiszta jövedelem (amely az adózás alapjául szolgált) átlag 234 korona, addig a kertek holdanként 536 korona tiszta jövedelemmel szerepelnek a kataszterben.

Kétségtelen, hogy a századforduló előtt Aranyosszék népe elsősorban földművelésből, Torda lakossága iparból, Torockóé részben vasbányászatból és vasművességből, részben mezőgazdaságból élt. A mezőgazdaságból származó jövedelmek 1890 táján nagyon eltérőek: számításaink szerint Aranyosszékén 6,08, Tordán 4,06, Torockón 3,03 Ft az egy főre jutó tiszta jövedelem.

A természeti adottságok kihasználásából született termelési hagyományokat ma is hasznosítani kell. Különösen olyan vidéken, ahol az ipartelepítés nem változtatta meg gyökeresen a táj arculatát. Abból a tényből indulunk ki, hogy Torda a múlt kézműves hagyományaira épült ipari központ, Aranyosszéken viszont — a hajdani 22 település területén — nagyipar még nincsen, mint ahogy a vasműves Torockó is mezőgazdasági településsé vált. Ilyen helyzetben próbáljuk meg e vidékek mezőgazdaságának fejlesztési lehetőségeit a természeti adottságok alapján és a hazai mezőgazdaság alakulási irányát és lehetőségeit általános érvényűnek véve vizsgálni.

Amikor még álltak a hámorok a Verőpaták mentén, Torockó és Torockószentgyörgy között volt egy duzzasztógát, amelyre a Tóhely és a Tógát dülőnevek is utalnak (Győrbíró Pál közlése. *Művelődés*, 1971. 6.). Ha pedig valamikor volt, akkor ezután is lehet, mert a vidék domborzati viszonyai nem változtak meg azóta. Torockónak nagyon kevés a szántója. Hogy ezen a silány, köves talajon belterjesen lehessen gazdálkodni s több jövedelmet elérni, a kevés lapályos területen öntözéses művelésre kellene áttérni, s ehhez a hajdani duzzasztógát helyére újat építeni. De mert a mai igényeknek megfelelő megélhetést a földművelés nem tud biztosítani, a vasbányászatból és vasművességből származott hajdani jövedelmet ma is az iparnak kell pótolnia. Olyan tevékenység felé kell hát orientálódni, amelyhez akad nyersanyag és mesterségbeli készség is. A korábbi melléküzemeket kifejlesztve, a torockói mtsz ipari tevékenységből származó bevétele (asztalosmunka, téglagyártás, varrottasok készítése) 1973-ban 1991 898 lej, ami a gazdaság egész pénzjövedelmének 53%-a. Az összeg zöme az asztalosműhely tevékenységéből származik, de ha sikerül biztos felvevő piacot találni, a mészféltetés és a varrottasok készítése az asztalosmunkánál is jobb bevételi forrássá válhat, mert mindkettőhöz van nyersanyag, s a torockói varrottasok szépsége országszerte ismert.

Az Aranyos mentén — Egerbegyét is ide értve — más ágazatban lehet megoldást keresni. Ezeknek a területeknek kell elsősorban gondoskodniuk Gyéres és különösen Torda élelmiszerellátásáról; e helységek az utóbbi nyolc évtizedben több mint

ötszöröseire nőtt lakosságából négyötöd már nem mezőgazdasági foglalkozású, tehát fogyasztó. Két szomszédos faluja — a hajdani Keresztes és Aranyospolyán — már be is olvadt a városba, s a polgári és ipari építkezéseknek ebbe az irányba való terjeszkedése folyómenti területeinek fokozatos kivonását eredményezi a mezőgazdaság köréből. Így tovább nő a hajdani aranyosszéki falvak — például Mészkö, Sinfalva, Várfalva, Aranyosrákos, Kövend, Bágyon, Harasztos, Kercsed, Felvinc, Székelykocsárd, Székelyföldvár, Egerbegy, Gerend, Lóna városellátó szerepe.

Ezért itt a városba áramlást — a mezőgazdasági lakosság megélhetési lehetőségeinek erőteljes támogatásával — fékezni kellene, hogy mindaddig, amíg a gepesítés jelentős számú munkaerőt fel nem szabadít, fedezni lehessen a kézimunkaerő-szükségletet. Jelenleg ugyanis a munkaigényes zöldségtermesztéshez szükséges munkaerő már nem elegendő, s hiába van meg a hagyomány, a szakértelem, a szorgalom, munkaerő híján a zöldségtermesztést a kedvező talaj- és terepviszonyok ellenére sem lehet fejleszteni. Egyes aranyosmenti gazdaságok házhely adományozásával csábitanak letelepedésre és munkavállalásra a havasról családokat, amelyek egyelőre csak az állattartó-legeitető gazdálkodást ismerik.

Az Aranyos alsó és felső teraszain fekvő településeknek, valamint Harasztosnak és Felvincnek távlati fejlesztési tervét abból a megfontolásból kiindulva kellene elkészíteni, hogy a belterjes mezőgazdaság megkívánta munkaerőt mentesítsék az ipar elszívó hatásától, s városellátó funkciójuknak demográfiai és gazdasági-társadalmi feltételeit a jövőben is biztosítsák.

Nagy Miklós

Kabán József:
Egy gyermek elindul

Tordatúr változó arca

Mit mond erről a faluról a II. József korában — 200 évvel ezelőtt — végzett népszámlálás:

Túrban 92 ház áll, 111 család él, a lakosok száma 617, ebből 327 férfi, közülük 118 házas, 209 nőtlen. A nők száma 313. Foglalkozás szerint: 4 pap, 56 nemes, 28 paraszt, 24 polgár és paraszt örököse, 92 zsellér, egyéb 24. A fiúgyermek száma így oszlott meg: 1—12 éves 78, 13—17 éves 21. 1910-re az 1785-beli 617 lakos 1262-re gyarapodott. 1920-ban 1295 ember lakta a falut, 1960-ban Túr lélekszáma elérte az 1552-t. Ez volt a csúc s. Azóta a lakosság száma fokozatosan csökken.

A jelenlegi kép a következő: az 1968-as népszámlálás 1437, az 1973-as munkaerő-összeírás pedig 1338 lakost tart nyilván. Tehát 1960 óta a lakosság majdnem 14%-kal csökkent. A korosztályok szerinti tagolódás a következő: az 1338 személy 21,4%-a gyermek, 15,4%-a 16 és 24 év közötti, 40,1%-a 25—55 év közötti, 4%-a 55 és 59 év közötti, 19,1%-a 60 éven felüli. A fenti számok szerint tehát Túr nem tekinthetjük előregedő falunak. A fiatalok és gyermekek száma ugyan nem haladja meg a többi korosztályhoz tartozókat, de az öregek részaránya az előbbiekéhez viszonyítva csekély, a mérleg mindenképpen az ifjak javára billen. Túr vegyes lakosságú falu. A nemek szerinti megoszlás: 661 férfi, 671 nő. A nők száma 1968 és 1973 között 92-vel, a férfiaké pedig 18-cal csökkent. A foglalkozás különösen a nők esetében szembeszökő. Fő oka az, hogy a nők kevésbé vállalják az ingázást. Városi rokonhoz költöznek, és férjüket is igyekeznek kolozsvári, tordai fiúk közül választani.

Ha az elvándorlás így folytatódik — mivel elsősorban a fiatal nőket érinti —, ez a lakosság számának csökkenésén túl kétségtelenül a népesség elöregedéséhez vezet. E jelenségnek van azonban jó oldala is: a nők és a férfiak aránya kiegyenlítődött; a legtöbb faluban ugyanis fordított a helyzet: a nők száma aránytalanul nagyobb.

A kiköltözőktől eltekintve Túr falu ifjai egymás között házasodnak. A gyárban vállalt munka nem befolyásolja jelentősen a falubeliekhez fűződő érzelmi kötődésüket; s életükben a munkahelyi ismeretségek még nem jelentenek olyan alapot a házasságra, mint a városi fiatalok számára, minthogy az ingázó fiatalok továbbra is a szülőfalujukban élnek társadalmi életet. Munka végeztével hazamennek étkezni, pihenni, s nyilván ezután következik a szórakozás, művelődés.

A házasságkötést több hónapi vagy évi „együttjárás“, udvarlás előzi meg, úgyhogy a falu fiataljai esetében ritkán beszélhetünk megfontolatlan, elhamarkodott házasságokról — noha elég fiatal korban jönnek le (leányoknál 16—20, fiúknál 20—25 év között). A korkülönbőség a régebbi házások között átlag 8-10 év, a fiatalabbak között pedig 2-3 év, vagy még annyi sem.

A házasfelek közötti műveltségi szint, iskolázottság tekintetében is egészségesek az itt kötött házasságok. Helybeli származású, egyetemet végzett ember nem él a faluban. Az érettségizettek száma is alig éri el a 10-et. Ezek többnyire egymás közt házasodnak, vagy még függetlenek. A többi fiatal az általános iskola után szakiskolát végzett, vagy munkahelyi kiképzésben részesült. A házasfelek tehát azonos műveltségi fokon állnak.

A házasságok másik jellemzője, hogy gyakran ugyanazon nemzetiségűek között jönnek létre. Más nemzetiségű élettársa elsősorban azoknak van, akik egyéb helységekből származó párt választanak. Ezek többnyire élettársuk lakóhelyére költöznek: Tordára vagy Kolozsvárra.

Népszaporulat

A II. József korában végzett népszámlálás idején a családok átlagos lélekszáma 5,56. Ettől a számtól már messze értünk. Az 1968-as adatok szerint egy családban átlag 3,6 ember él. Túrban tehát „egykezű” falu lett. Hol kereshetők e jelenség okai? A sok közül igyekszünk megvilágítani néhányat.

Tagadhatatlan, hogy a ma embere mindenből többet akar, sokkal többet, mint ősei. S habár az életszínvonal jelentősen emelkedett, jelenlegi állása nem mindenben tudja a megnőtt igényeket kielégíteni. A család a gyermeknek „jó” mesterséget vagy diplomát akar a kezébe adni, s ez minden szociális segély ellenére is jelentős anyagi terhet ró a szülőkre. Túr esetében figyelembe kell venni azt is, hogy az 50-es évekig az emberek többsége csak négy osztályt végzett, s így hamar „kenyérbe esett”. A túriak elve volt minimális ideig iskolába járni, s utána minél hamarabb munkába állni. Egy soktagú család tehát aránylag hamar több munkáskézzel rendelkezett. A hét-, nyolc-, majd a tízosztályos oktatás kötelezővé tétele óta azonban a gyerekek otthon már keveset segíthetnek, gyakorlatilag csak 16-17 éves korukban válnak keresővé. Ne felejtjük el azt sem, hogy a jelenlegi fiatalok ruházkodása jóval több pénzt igényel.

Tehát, míg előzőt 20-30 évvel a parasztszaládban a gyermek a felneveléshez szükséges javakat szinte maga is előteremtette, ma felnevelése jókora pénzösszeget emészt föl. Ezt sok család bizony nem vállalja. E fölfogás kialakulásához kétségkívül hozzájárult a városok ilyen irányú divatjának majmolása is, hiszen a túriak még mindig felnéznek az „igazi” városlakókra.

De hát van-e anyagi alapja ennek a nézetnek? Ha a család abszolút jövedelmét nézzük, nincs, hiszen még ott is, ahol csupán a családfő keres, a háztájiból s az mtsz-tól származó jövedelem igenis elegendő egy többtagú család eltartásához. Jól bizonyítja ezt a falu „tollasodása”: a rengeteg új ház, a betonból, vasból épült új kerítések, a temérdek bútor, háztartási gép vagy tévékészülék vásárlása. A kevés gyermek ma az „ésszerűség”, a „megfontoltság” jele, no meg a kényelmesség, az érzelmi elfáradás és a vagyonhalmozási verseny következménye is. Az elvándorlás mellett a falu lakóinak száma többek között ezért csökken évről évre.

Foglalkozások

1962-ig, a termelőszövetkezet megalakulásáig a falu lakói földműves társadalmat alkottak. Ezen az összképen nem sokat változtatott a közeli, mind több embert foglalkoztató kőbánya sem.

A 60-as évek elején kezdődött el a fiatalabb korosztályok munkavállalása Kozsváron és Tordán. Így értünk el a jelenlegi helyzetképhez (Lásd az 1., 2. és 3. sz. táblázatot.)

Ellenkező irányú ingázás is létezik, mivel a Túrban dolgozó 47 értelmiségi közül csupán 13 lakik a faluban.

Tehát a 775 munkaképes férfi és nő közül 313 már nem a faluban keresi meg kenyerét, bár a legtöbb család valamelyik tagja (vagy több is) az mtsz-ben is dolgozik. Általában az otthon maradó asszony vállalja magára ezt a feladatot, főleg az mtsz-tagsággal járó háztáji miatt. A fölmérésből világosan látszik, hogy a nők többsége alkalomszerűen jár az mtsz-be dolgozni, a nagyobb jövedelmet ugyanis többnyire az iparban dolgozó férfiak hozzák „a konyhára”.

Bár Tordatúr — mint már jeleztük — nem előregedő falu, a mezőgazdaságban dolgozók között — a 2. sz. táblázat is mutatja — nagyméretű az előregedés. Az, hogy mindössze 2 fiú és 12 leány dolgozik rendszeresen az mtsz-ben, rávilágít arra, hogy a fiatalság az ipar felé orientálódik. Az mtsz egyelőre nem biztosít olyan megélhetést, mint a városi munka. A jobb fizetésért, a nyolcórás munkaidőért vállalják a kora hajnali fölkelést, a gyürödést a zsúfolt buszokon, s minden egyebet, ami az ingázással jár.

A munkahelyi szakképesítésben részesülőket és iskolába járókat nem számítva, 313 ember — a munkaképes lakosság 44%-a — ingázó.

Művelődési élet

Már szó esett arról, hogy hajdan az egyénileg gazdálkodó családok anyagi gyarapodása sokban függött a munkáskezek számától. Eszerint a gyermekek sokévi iskoláztatása nem „fizetődött ki”. Ahogy a gyermek felnőtt annyira, hogy

1. táblázat

Lakosság	Összesen	Férfi	Nő	A faluban lakók
Összesen	1338	661	677	
ebből 16 év alatti	287	148	139	
16—24 éves	207	104	103	
25—39 éves	238	118	120	
40—54 éves	299	147	152	
55—59 éves	51	31	20	
60—64 éves	87	37	50	
65 éven felüli	169	76	93	
Munkaerő: 16—59 éves férfi	775	400		
16—54 éves nő			375	
A faluban foglalkoztatott lakosság	380	121	259	336
Munkahelye: ipar	38	34	—	32
építőipar	3	3	—	—
mezőgazdaság	287	64	223	274
(ebből egyéni gazdálkodó 12)				
Kisegítő személyzettel együtt: posta	8	4	4	8
kereskedelem	6	4	2	5
tanügy	25	6	19	3
egészségügy	9	1	8	5
közigazgatás	5	3	2	4
egyéb	3	2	1	2
Nem foglalkoztatott összesen	117	45	72	
ebből diák	42	26	16	
háziasszony	41	—	41	

2. táblázat

A mezőgazdaságban dolgozók rétegződése

Életkor	Mtsz-ben (rendszeresen)			Mtsz-ben (alkalomszerűen)			Egyéni gazdálkodó		
	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő
16—24 éves	14	2	12	19	—	19	—	—	—
25—39 éves	44	8	36	38	—	38	—	—	—
40—49 éves	43	18	25	51	2	49	7	3	4
50 éven felüli	23	8	15	19	1	18	5	3	2
Összesen	124	36	88	127	3	124	12	6	6

3. táblázat

A Tordatúrban lakó ingázók megoszlása

	Összesen	Ebből nő	Kolozsvárra		Tordára		Aranyosgyéresre	
			Össze- sen	Ebből nő	Össze- sen	Ebből nő	Össze- sen	Ebből nő
Ipar	227	52	96	50	128	2	1	—
Szállítás	36	—	6	—	30	—	—	—
Kereskedelem	18	12	11	9	7	3	—	—
Építőipar	15	2	12	2	3	—	—	—
Egészségügy	3	3	1	1	2	2	—	—
Közigazgatás	2	1	1	1	1	—	—	—
Közművek	4	—	1	—	3	—	—	—
Egyéb	3	—	—	—	3	—	—	—

dolgoztatni lehetett, nem engedték többé iskolába, függetlenül attól, hogy szellemi képességei miatt érdemes lett volna-e tovább taníttatni. A régi iskolai iratok szerint meglepően sok volt azoknak a gyermekeknek a száma, akiket hivatalból írtak be az első elemibe, de gyakorlatilag sohasem jártak iskolába.

Mindebből kitűnik, hogy az idősebb emberek műveltségi szintje nagyon alacsony. Az írástudatlanságot nagyjából megszüntették az 1948—1952 közötti betűvető tanfolyamok, de az általános műveltségi szinten nem sokat változtattak. Érthető tehát, hogy ennek a generációnak nemcsak házából, de tudatából is hiányzik a könyv. A kultúraidegenség, iskolaellenesség néhány családban mint átkos hagyomány napjainkig él. Még az utóbbi 10 évből is számos eset sorolhatnánk fel, amikor a szülőkkel valóságos harcot kellett vívni, hogy gyermeküket iskolába engedjék. Az utóbbi 4-5 évben viszont változott a helyzet. A fiataloknak a városban, iparban való elhelyezkedési törekvése győzött, a szülők belátták, hogy általános iskola nélkül nem boldogulnak gyermekeik.

A kultúraellenes hangulat azonban még rossz irányban befolyásolja a fiatalok gondolkodását. Nem egy jól tanuló 10—15 éves gyermek tesz olyan kijelentést — idősebb szülei véleményét hangoztatva —, hogy fölösleges könyvet vásárolni, az olvasás unalmas, ott van a televízió, abból mindent meg lehet tudni. Szerencsére ezek száma egyre kevesebb, és a nyolc osztályt végzetek mindinkább igénylik a könyvet.

A nyolcosztályos oktatás kötelezővé tétele következtében a fiatalok — általában a 30 évesekig — elvégezték az általános iskolát. A szakiskolákban való továbbtanulást a szülők többnyire támogatják, de azokat például, akik a középiskola esti tagozatán szeretnének tovább tanulni, már lebeszéljük. Hiszen az érettség nem biztosít számukra azonnali hasznot. Sajnos, a fiatalok között is elterjedt az a nézet, hogy a líceum fölösleges, fontosabb az, hogy minél előbb keresethez jussanak. Emiatt, bár sok kitűnő képességű fiatal hagyta el az általános iskola padjait, Túróból kevés értelmiségi került ki. Egyetemet mindössze 6 fiatal végzett az utóbbi 10 évben, technikumot valamivel több. A középiskolába iratkozottak közül is sokan kimaradtak. A szaklíceumok számának növekedése kedvezően befolyásolta a középiskolába való beiratkozást. Jelenleg középfokon 20 ifjú tanul. Az esti líceumok látogatását a többváltásos munkabeosztás sem befolyásolja kedvezően. Az iskola, a szervezett oktatás mellett azonban az egyéni tanulás — mint ismeretes — döntően hozzájárul a civilizációs és műveltségi szint emeléséhez. E tekintetben kezdjük azzal, amit a helységbe érkező pillanatában bárki észrevehet: száraz időben vastagon poros az utca, esőzéskor pedig sáros. Több akarással már rég lehetett volna járdát készíteni (közel a kőbánya), s a járdaépítés meg is kezdődött, de abba maradt, s amit megépítettek, az is rossz, takarítatlan.

A járdával, úttal kapcsolatos huzavona a túriak tisztaságigényének alacsony fokáról árulkodik. Mindezt sok más jelenség is alátámasztja.

Noha mind többször új házak épülnek, kevés kivételtől eltekintve, az átlagban 3,6 tagú családok csupán egy helyiséget laktak. Így a takarítási, szellőztetési, testápolási lehetőségek korlátozottak. Elég egy pillantást vetni az iskolás gyermekekre, rögtön megállapíthatjuk, hogy testük, ruházatuk gondozatlan, nemegyszer piszkos. Kitértőbb meggyőző munkával, ha nem is gyökeresen, de valamennyit változathatnának a helyzetet a faluban működő egészségügyiek, valamint a tanerők. A lakosság tisztaságigénye tehát csekély, de az anyagi jólét iránt a vágy megvan.

Az utcákat szegélyező házsorok között alig találunk régi épületet. A házak a jómód benyomását keltik, bent a lakók szépen berendezett szobákat mutatnak, a valóságban csupán egy helyiségben laktak — a konyhában. Ott készül az ebéd, a hízó moslékja és a gyermek leckéje. Ha van tévé és rádió, azt is oda állítják be, és minthogy tágasak e helyiségek, legalább két széles fekvőhely is található bennük. Egyszóval a család minden tagjának élete e pár négyzetméteren zajlik le. Még egy szoba csak akkor kerül „forgalomba”, ha a szülőknek több felnőtt korú gyermekük van. Ez a jelenség csak részben magyarázható a tüzelőanyag szűkösségével; nyáron is csak szellőztetni mennek be a „szép szobákba”. E lakatlan szobák berendezése politúrozott kombinált bútor sok vitrinrel, melyekbe a porcelánüzetek giccses nippjeit halmozzák föl. Az itt található textíliák túlnyomó része szintén tarka vásári holmi. A régi, Mezőségeen is ismert mértani mintájú piros-fekete, zöld-fekete, barna-fekete háziszóttessékek már csak a konyhai ágat terítik le. Különböző ízléstelenül túldíszített a házak külseje, főleg a homlokzata. Mindez tehát az általános műveltség egyfajta állapotának a tükröképe, melyre főként az iskolázottságról szóló feljegyzéseink nyújtanak magyarázatot. Más szóval a túriak elvesztették már régi, népi építő- és lakberendező érzéküket, újra, magasabb szintűre viszont még nem tettek szert.

És most — a jövőre vonatkozotva — vizsgáljuk meg, milyen önművelési lehetőségeik vannak, és kihasználják-e az adottságokat. A könyvvel kezdenénk. Egyéni könyvtárakról a helységben lakó értelmiségiek kivételével nem beszélhetünk. Ha azonban ide soroljuk azokat a családokat, amelyeknek gyermekei középiskolások vagy technikum tanulóik, akkor örövendetes tényként állapíthatjuk meg, hogy az egyéni tulajdonban levő könyvek száma egyre inkább nő. E köteteket többnyire a fiatalok szerzik be, de a család közös tulajdonává válnak, az idősebbek is mind gyakrabban olvassák. E könyvtárak nem dicsekedhetnek nagyszámú könyvvel, de ha arra gondolunk, hogy 10 évvel ezelőtt szinte senki sem vásárolt könyvet, akkor a jelenlegi helyzet haladó irányzat jele.

A rádió- és tévékészülékek száma egyre gyarapodik. Pillanatnyilag 102 tévé és 206 rádió működik a faluban. A magyarajkú lakosok rendszeresen hallgatják a kolozsvári és marosvásárhelyi stúdió anyanyelvű adását — legtöbbször a műsor elejétől a végéig. A televízió magyar adását ugyancsak végignézik. Ezenkívül kedvelt műsorszámuk a népzene, könnyűzene, színdarab és természetesen a filmek, valamint a sportközvetítések. Az ötven fiatakorú megkérdezett — négy kivételével — a fenti véleménynek adott hangot. A négy közül három szeret verseket hallgatni, és egy operaközvetítést. Az idősebbek munka végeztével leülnek a készülék elé, s amíg el nem álmosodnak, mindent végignéznek.

A mindent nézés egyébként valamennyi korosztálynál megtalálható. Előnye, hogy sokoldalú információt kapnak a nézők. Ugyanakkor arra is fényt vet, hogy szelektáló képességük még nem alakult ki.

A túri művelődési életnek szép hagyományai vannak: dalárda és műkedvelő színjátszó kör már az első világháború előtt is működött. Az 1945—1955 közötti időszak szörványos megnyilvánulásaitól eltekintve, 1955 után lendül fel újra a művelődési élet. Tánccsoportot, színjátszó együttest, énekkart hoznak létre. E műkedvelő csoportok románul és magyarul működnek. Az aktív művelődési élet azonban az ipartban való mind tömegesebb állásvállalással, ingázással egyenes arányban egyre lanyhul.

Ez a helyzet veszélyeket rejt magában; az ingázó ifjúság elszigetelődéséhez, a falutól való eltávolodáshoz vezethet (anélkül, hogy városi megtapadást eredményezne), nem szólva a kártyáról, kocsmáról s az ingázókra jellemző más „szórakozási” lehetőségekről. A túri tanárok egy része ezt látva, igyekszik olyan természetű kulturális életet teremteni, amely a most már sokkal igényesebb és műveltebb ifjak (valamennyi nyolc osztályt és legalább szakiskolát végzett) önképzési és szórakozási igényeit kielégíti. E tevékenységek közül csak néhányat sorolunk fel: irodalmi estek, közös színház- és operalátogatások, műkedvelő csoportok újralétesítése, klubdelutánok, vitaestek a fiatalokat érdeklő kérdésekről, tudománynépszerűsítő előadások stb.

De nemcsak a férfiak, hanem a fiatal (16—30 éves) nők zöme is ipari dolgozó. A munkára, ingázásra fordított idő náluk is átlagban 11,5 óra. Ha hozzáadunk 7 óra pihenési időt, az összesen 18,5 óra. Marad tehát 5,5 óra családi életre, házi munkára, gyermekgondozásra, önápolásra, művelődésre. Nyilvánvaló, hogy az 5,5 órából legalább 3—3,5 házi munkával telik el; az asszonyok minden házi munkát maguk végeznek el. Ha hozzászámítjuk azt, hogy kertet is gondoznak, állatokat is tartanak, akkor kiderül, hogy önápolásra, gyermekkel való foglalkozásra, önművelésre alig marad idejük. Turban a tömegétkeztetésnek, háztartási szolgáltatásoknak semmilyen formája sem létezik — a nők művelődési helyzetén csak úgy lehetne segíteni, ha a férfiak fokozottabban vennének részt a házi munkában.

Röviden: az általános kulturális szint, ha a vártnál lassúbb ütemben is, de emelkedik. Ehhez egyre nagyobb mértékben hozzájárulnak a helységben dolgozó értelmiségiek, akik igyekeznek a megindult folyamatot jó irányba terelni, és biztosítani azt, hogy a faluközösség megtartása mellett megtalálja mindenki az őt kielégítő művelődési lehetőségeket, hogy a fiatalok a faluban maradjanak, s megteremtődjenek a kívánt népszaporulat körülményei.

A fiatalok beilleszkedése

Égészen világos képet nem is lehet alkotni arról, hogy a faluból hányan dolgoznak helyben, és hányan más helységben. Sokan itt is, ott is munkát vállalnak. Egyelőre külsőségekben próbálnak városiak lenni. A hagyományos paraszti öltözetet már csak az idősebbek öltik fel ünnepnapokon. A fiatalság kizárólagosan városi (sokszor ízléstelenül összeválogatott) ruhákban jár. Gondolkodásmódja azonban — pár kivételtől eltekintve — még jórészt maradi.

Túrnak mint „ingázó falu“-nak sajátos az arculata. A vállalati időbeosztáshoz (többváltásos munka) alkalmazkodó és az oda-visszautazással időt vesztegető emberek egyre inkább elfordulnak falujuk társadalmi életétől. Az elfordulást azonban nemcsak a fáradtsággal magyarázhatjuk. A televízió egyre inkább az otthonhoz köti őket. Véleményünk szerint azonban a döntő tényező a városiasodás helytelen értelmezése: az, aki Tordán vagy Kolozsváron dolgozik, úgy véli, hogy már a városhoz tartozik, és mindazt, ami a faluban történik, lekeicsinylő eltávolodással szemléli. (Ez utóbbi megállapításunk szinte kizárólag csak a fiatalokra jellemző.) Ezeknek az ifjaknak a városhoz való kapcsolódása azonban — a munkahelyen töltött időn kívül — többnyire csak egy-egy cukrászdai kávé és konyak elfogyasztására, esetleg egy-egy film megtekintésére korlátozódik. Gyökeret verni, állandó baráti kört, szórakozó és művelődési partnert még nem tudtak szerezni maguknak a városon. Miért? Aki délelőtti műszakban dolgozik, reggel 6-tól délután fél 3-ig tartózkodik a munkahelyén. De reggel 4-kor kell fölkelnie, hogy 6 órára beérjen. Természetes, hogy munkaidő után fáradt, igyekszik haza étkezni, pihenni. Így is legjobb esetben délután 4-5 órára ér haza. Eszerint érthető, hogy munkaidő után nem marad Tordán vagy Kolozsváron.

Ebben a helyzetben az ingázó ifjúság fokozatosan felismerte, hogy sehova sem tartozik. Márpedig a valahova tartozás, a közösségi életben való részvétel vágya szerencsére nem halt még ki ezekből az emberekből. Így fordul tekintetük ismét a szülőfalu felé. Kérdés viszont, hogy kiállja-e a falu emberi közösége, kulturális és civilizációs helyzete a várossal való összehasonlítást? Tud-e nemcsak otthont, hanem baráti közösséget is nyújtani, vagy menthetetlenül fellép az elidegenedés valamelyik változata? Össze lehet-e kovácsolni új körülmények között a falu társadalmát? Mint láttuk, Túrban az utóbbi időben történt ilyen irányú törekvés. Néhány tanár összefogása megmutatta, hogy a szívvel-lélekkel végzett munkának milyen hatása lehet fiatalokra és idősebbekre egyaránt. De ez csak mint kezdet elegendő. Amilyen mértékben nő évről évre Kolozsvár és Torda elszívó hatása, legalább olyan mértékben kellene fokozni a falu lakóiban az együvértartozás tudatát.

Távlati lehetőségek

Befejezésül szeretnénk néhány szót szólni Túr jövőjéről is. Felvetődik a kérdés, nem válik-e Túr (vagy nem ilyen-e máris?) olyan „hálószoba-falu“-vá, amely a nagyvárosok árnyékában húzódik meg. Ismeretes, hogy olyan helységeket értünk e kifejezésen, ahova az emberek döntő többsége már csak aludni jár haza, amelyet földuzzaszt a nagyvárosban lakást nem találó, más tájakra érkező munkások tömege. Ilyen jellegű falut nálunk is találunk. A Torda közelében fekvő falvak (leginkább Aranyospolyán) beszédes példák erre.

Hogyan lehet ezt a fejlődést helyes irányba terelni? A civilizációs és kulturális létesítmények olyan méretű kiterjesztésével, hogy amikor az illető falu eljut a városiasodás előrehaladottabb szakaszába, az itt lakó emberek ne csak hálóhelyet, hanem igazi otthont találjanak benne.

Minden hasonló jellegű falu fejlődésében két szakasz különböztethető meg. Az elsőtben a falu lakosainak száma csökken, a város jobb lakáskörülményei, ellátási, szórakozási lehetőségei (s nem utolsósorban a rossz közlekedés) hatására. A második szakaszban — általában attól kezdve, ha a közlekedés javul — következik a távolabbi tájakról származó lakosok beáramlása a faluba. Akkor azonban, ha a civilizációs-kulturális létesítmények nem jelennek meg, a falu jellege eltorzul.

Túr jelenleg az első szakaszban van: lakossága csökken. A két várossal összekötő autóbusközlekedés nem éppen eszményi. A legtöbb fiatal kezdetben azért marad — ideiglenesen — a városban, mert a zsúfolt autóbuszokon való mindennapi utazással jóval több időt és energiát veszít, mint a városban lakó kollégája. A munkába igyekvő emberek sokszor elkésnek munkahelyükről, mert a Torda és Kolozsvár közt közlekedő buszok gyakorta nem állnak meg Túrban. Értendő hát, hogy az ingázók inkább vállalják a városi albérllet borsos árait, mintsem a fáradtságot és az igazolatlan hiányzást. Az elköltözött fiatal aztán legtöbbször véglegesen magához köti a város. A legsürgősebb tennivaló tehát a közlekedési körülmények javítása. Az 1970-ben befejezett köztségfejlesztési terv Túrt Torda peremvárosává kívánja fejleszteni. Az eddigi létesítmények (új iskolaépület, fogyasztási szövetkezet, cukrászda, posta) mellé a terv előirányozza egy modern műve-

lödési otthon, orvosi rendelő, közfürdő és sütőde építését, sportkomplexum létesítését, új utcák nyitását.

Természetesen mindez csak fokozatosan, hosszú évek során valósítható meg az elég szűkre szabott községi költségvetésből. Kérdés, hogy ez az ütem nem lesz-e túl lassú? A jelek ugyanis arra mutatnak, hogy a legutóbbi időben egyesek kezdenek Tordáról kiköltözni Túrra. Vonzza őket a falu tiszta levegője, valamint az eladó házak olcsó ára. Vajon, ez annak a jele, hogy Túr kezd lassan kikerülni a demográfiai hullámvölgyből?

Végül meg kell említenünk egy tényezőt, amely — helyes kihasználása esetén — gyökeres javulást hozhatna. A falu szomszédságában levő Túri-hasadékról van szó. Szinte hihetetlen, hogy a falu vezetői (és az egyéb illetékesek) mit sem tettek eddig ennek az országúttól alig néhány kilométerre levő vadregényes sziklaszorosnak a turisztikai hasznosítására. Nem kétséges, hogy ha megfelelő létesítményekkel és hírveréssel biztosítanak a szoros látogatottságát, Túr gazdasági élete, civilizációs-kulturális szintje gyökeresen javulna, s a kedvező földrajzi fekvésű falut mind többen választanák letelepedésük helyéül.

Egri László—T. Csögör Enikő

Nagy Enikő: Gyökerek

Szókinctan és társadalomtörténet

Olvasmányaik során e folyóirat olvasói bizonyára mindnyájan találkoztak Mikes Kelemennek „édes nénjéhez“, a köztudat szerint képzeletbeli nagynénjéhez írott leveleskönyvével. A legújabb Mikes-kutatások szerint azonban e levelek P. E. rövidítés mögé rejtett „címezettje“ nemigen jelenthetett az író számára tisztes korú nagynénit. Forráskritikai, nyelvi, tartalmi érvek alapján Hopp Lajos arra a következtetésre jutott, hogy „az író szándékosan meghatározatlan rokoni viszony mögé rejti az »édes néne«, a »nénékám« személyét, a Mikesnél alig idősebbnek sejtetett, a Leveleskönyvben mindig fiatalon élő s így megörökített képzeletbeli kedves és szeretett levelezőtársát“. (*Mikes Kelemen Összes Művei* I. Szerk. Hopp Lajos. Budapest, 1966. 401—403.)

Felfigyel tehát Hopp Lajos arra, hogy *néne* szavunknak a régiségben nem csupán 'testvérnéne', 'nagynéne' jelentése volt. Véggkövetkeztetésében azonban „meghatározatlan rokoni viszony“-ról beszél. Márpedig szóban forgó elnevezésünk jelentéstörténete alapján nem indokolatlan éppenséggel 'unokanéné'-re gondolnunk, akihez a szokásos rokoni érzelmeknél meghittebb — képzeletbeli — kapcsolatot valóban fűzhetette az író (az unokatestvérek, különösen távolabbi unokatestvérek közti indulat egyébként könnyen válhat gyöngédebbé, mint a *Háború és béke* egyik fejezetében Tolsztojtól idézett francia közmondás is állítja: „unokatestvérség, veszedelmes szomszédság“).

Szóban forgó elnevezésünkhöz hasonlóan a *bátya*, *húg*, *öcs* szavak jelentése sem csupán 'idősebb fitestvér', 'fiatalabb nő-, ill. fitestvér'. Ismeretes, hogy ezek a szavak még a mai nyelvben is hordoznak 'unokabátya', 'unokahúg', 'unokaöcs' jelentést — szemben az indoeurópai nyelvekkel, amelyek pontos terminológiai különbségeket tesznek a testvérei és unokatestvérek csoportja között (lásd román *frate, soră, verișor, verișoară, nepot, nepoată*; francia *frère, soeur, cousin, neveu, cousine, nièce*; német *Bruder, Schwester, Nefte, Vetter, Nichte*; angol *brother, sister, nephew, cousin* stb.). A különbségtételre ugyan a magyarban is megvan a lehetőség, csak hogy *unokanéne, unokanővér, unokabátya, unokahúg, unokaöcs* szavaink egészen fiatal elnevezések: a nyelvújítás korából valók. Ez összetételek kialakulása előtt a tőlük jelölt rokonokat — mint már láttuk — csupán az utótagjukat képező, de 'testvérnéne', 'testvérbátya' stb. jelentésben is éppolyan használatos szavakkal nevezték meg. Sőt nyelvjárási, mondhatni regionális köznyelvi szinten még ma sem zárult le a kétféle elnevezéscsoport között dúló „nyelvi vetélkedő“. Elősorolt összetételeink feltűnésének jelentősége egyébként messze túlmutat a szókészlet puszta gyarapodásán: létrejöttükre rendkívül fontos szerkezetbeli, szemléletmódbeli változás eredményeképpen került sor.

Hogy e változás fontosságát felmérhessük, tudnunk kell, hogy a rokonsági elnevezések a szókészletnek sajátos részlegét alkotják. Ez a részleg ugyanis olyan *nyelven kívüli* tényezőkkel függ össze, mégpedig nagyon szorosan, amelyeknek kutatása kiemelkedő tudománytörténeti jelentőségű. Az említett nyelven kívüli tényezők: a *rokonsági rendszerek*. A legkülönbözőbb fejlettségi fokon élő népek társadalmának kutatása során a rokonsági rendszerekről kiderült, hogy a társadalomfejlődés mind ez ideig megismert és dokumentálható legkezdetlegesebb szakaszában már szerepet játszottak. Sőt, azt is megállapították, hogy a fejlődés eddig feltárt legalacsonyabb fokán álló társadalmak olyan csoportokból állanak, amelyekben az egyén számára a közösséghez való tartozás úgyszólván egyetlen reális, hatékony tényezője a *rokonságtudat*.

Ezekben a társadalmakban az összetartozás legszembeötlőbb kifejeződési formája a *rokonsági kapcsolat*. Ezért van az, hogy ma már minden kutató az elsők között a rokonsági elnevezések számbavételével kezdi az ismerkedést a tanulmá-

nyozandó közösséggel. Hogy ez mennyire igaz, szemléltesse egy bizonyító idézet Lévi-Strauss *Szomorú trópusok* című könyvéből (Budapest, 1973): „...mindennap ugyanazokat végezzük: táborverés, a függőágak és szúnyoghálók felerősítése, a csomagok és málhanyergék biztonságba helyezése, hogy kárt ne tegyenek bennük a termeszek, ügyelés az állatokra, azután a másnapi készülődés, fordított sorrendben. Vagy ha felbukkan egy bennszülött horda, akkor más megszokott jelenetek játszódnak le: népszámlálás, a testrészek nevének megállapítása, a rokonsági viszonyok elnevezése, családfák, leltárak. Ugy érzem, kőbor hivatalnok lett belőlem.”

A régóta megkezdődött ez irányú néprajzi kutatómunkának köszönhetően vált ismeretessé, hogy a *rokonok számon tartásának formái* általában igen változatosak. Sok esetben nem is a tulajdonképpeni, a pontos biológiai összetartozást tükrözik. Több társadalomban például 'anya', 'apa' névvel illetnek a szülő-anyán, apán kívül (többnyire az ő nemzedékükhöz tartozó) más személyeket is. Ennek megfelelően 'testvér', 'fivér', 'nővér' jelentésű elnevezéssel jelölik az összes 'apák' és 'anyák' gyermekeit, az 'anyák' és 'apák' pedig egymás gyermekeit a sajátjukéval egyezően 'fiam'-nak, 'leányom'-nak, 'gyermekem'-nek mondják. Itt most nincsen alkalom arra, hogy további — hasonlóképpen érdekes — példáknál időzünk, az érdeklődők figyelmét viszont felhívnam Bodrogi Tibor idevágó témájú, kitérő ismeretterjesztő könyvére. Címe: *Társadalmak születése* (Gondolattár, 13. Budapest, 1963).

A kutatás számára, mint láttuk, mindeddig éppen a sokféle rokonsági intézmény az egyetlen reális tény, amelyben a *társadalmiasodás elemi megnyilatkozásai* megragadhatók. A még nem társadalmi szervezettségű, feltételezett hordák és a már szocializálódott ősi közösségek közti különbség hasonlatos az állati kommunikáció és az emberi beszédtevékenység közti alapvető különbséghez. Az állati kommunikáció, valamint az állatvilágban is előforduló csoportos életmód (méhek, hangyák stb. esetében) ugyanis alapvetően ösztöni természetű; az állatgyedek ezeket az ösztönöket pedig készen, beprogramozottan öröklik. Ezzel szemben a közösségbe, a rokoni csoportba való tartozás tudatára és a nyelv általi kommunikációs képességre csupán tanítás, tanulás, nevelés révén tesz szert az egyén. Még az anyanyelv, különösen a szókészletileg elemek megtanulása sem más végső fokon, mint hosszú évek (lényegében egy egész élet) során történő betáplálási, programozási folyamat.

Hogy pontosan miképpen mehetett végbe az átívelés a csupán ösztönös cselekvésről a tanulással elsajátított, mind változatosabb, összetettebb és szerteágazóbb tevékenységi formákra: a további kutatások elé meredő kérdés. Megválaszolását a két eltérő pólus felől kiinduló természet- és társadalomtudományok találkozásától várhatni. A természettudományok az ember eredete rejtelvények megfejtésében már nagyon fontos állomásokig jutottak el. A humán tudományoknak az emberi társadalom kialakulása, fejlődése folyamán történeteket (visszafelé haladva az időben) egészen addig a szakaszig sikerült dokumentálhatóan rekonstruálniuk, amikor az egyén már nem csupán alkalomszerűen tartozik valamely csoportba, sokaságba, hanem közelebbi és távolabbi hozzátartozókat tart számon; amikor már tudja, kiknek kell, kiknek érdeke őt segíteniök — és kikkel tartozik ő az önfenntartásért folytatott mindennapos küzdelemben együttműködni.

A rokonsági intézmények és a nekik megfelelő elnevezések vallomása azonban nemcsak a *társadalmak keletkezése*, az *őstársadalom* kérdésében veendő figyelembe. Ezek a kapcsolatok ugyanakkor — természetükből fakadóan — a társadalmak születésétől kezdve még igen hosszú ideig jelentős tényezői, megnyilatkozási formái a *társadalom életének, szerveződésének*. Ezért is igyekeznek a kutatás a fejlődés magasabb szakaszán élők körében ugyancsak megismerni e sajátos szerveződési formákat. Ma már többé-kevésbé ismeretesnek mondhatók a legáltalánosabb rendszertípusok, valamint ezek egymáshoz való viszonya. Az is bizonyítottan tekinthető, hogy egymással meglepően egyező rokonsági rendszerek gyakran egymástól teljesen függetlenül alakultak ki, azaz számos analóg jelenség ismeretes, amelyek úgy jöttek létre, hogy az őket kitermelő társadalmak sem térben, sem időben nem érintkeztek.

Az elmondottak némiképp megmagyarázzák, miért fordul ma is mind a néprajztudomány, mind pedig a nyelvtudomány érdeklődése a rokonsági intézmények és elnevezések felé. Ennek az érdeklődésnek köszönhetően ma már nemcsak számos természeti nép nyelvének, hanem a modern nyelveknek is csaknem mindegyikéből rendelkezünk a rokonsági elnevezések teljesebb-hiányosabb számbavételével. Ennek a ma már valóban több mint könyvtári mennyiséget kitevő anyagnak egyik legújabb darabja Vasile Scurtu akadémiai különdíjjal is jutalmazott adattára: *Termenii de înrudire în limba română* (București, 1968).

Sajátságos és sajnálatos tény, hogy a magyar nyelv hasonló elnevezéseinek teljességre törekvő felgyűjtésére az eddigiekben még próbálkozás sem történt. Zsirai Miklós tervezte ugyan egy ilyen monográfia elkészítését, de szándéka nem valósult meg. E kérdéskörben tehát még mindig csak az úttörő előmunkálatok eredményeit mondhatjuk magunkénak. Nyelvtudományi vonatkozásban mindössze annyi történt, hogy egypár helység, helységcsoport elnevezéseit néhány — új utak járására hajlamos — néprajzos meg nyelvész összegyűjtötte. Így került sor Fél Edit, Márton Gyula, Szilágyi László, Gunda Béla, Bálint Sándor révén több helység, illetve vidék rokonsági elnevezéseinek felgyűjtésére. Legutóbb Fél Edit, és Hofer Tamás *Proper Peasants* (Chicago—Budapest, 1969) című könyvében olvashattunk tanulságos fejezetet Atány község lakóinak rokonsági rendszeréről és a tőlük használt elnevezésekről. Néhány rokonsági elnevezésünkről elszórtan etimológiai, jelentéstörténeti tanulmányok is napvilágot láttak Szabó T. Attila, N. Sebestyén Irén, Kubinyi Ferenc, Vértes Edit, A. Kövessy Magdolna, Gulya János és mások tollából. A közelmúltban Szépe György tett kísérletet elnevezéseink strukturalista módszerű vizsgálatára (*Általános nyelvészeti tanulmányok VIII. 1972*). Igen tanulságos Bodrogi Tibornak *A magyar rokonsági terminológia vizsgálatának néhány kérdése* című tanulmánya (*Műveltség és Hagyomány III.*) is.

A tölem összeállított adattár, mivel igen jelentős források adatainak hiányában készült el, részlegességében is — vagy talán éppen azért — elsősorban a további kiegészítő gyűjtés okvetlen szükségességéről győző meg. Az eddig összegyűjt anyagból viszont az is kétségtelenül kitűnik, hogy e szókincs részleg *váratlanul és meglepően gazdag*. Ez a gazdagság azért szembeötlő, mert viszonylag nem is olyan nagy az ide vonható fogalmak száma. Mi lehet tehát a feltűnő elnevezésbeli bőség magyarázata?

Vizsgálódásaim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy az elnevezések ilyen nagyfokú változatosságának a következő főbb okai lehetnek:

1. A nyelvemlékes kor első szakaszában már elnevezésekkel jelölt egyes rokonsági viszonyok az idők során egyre részletesebb, differenciáltabb jelölésmódot nyertek. *Űk* ('nagyanya' stb.) meg *ős* ('nagyapa', valamint különböző más távolabbi elődök) szavainknak pusztán megléte és egykori jelentése például bizonyos jele annak, hogy számon tartottak és megneveztek szülőknél távolabbi felmenő rokonokat. Ugy látszik azonban, hogy később — legalábbis átmenetileg — bizonyos mértékig részletesebb elnevezésmód vált szükségessé, amely tucatnyi újabb terminus megjelenését váltotta ki. Ezek az újabb keletű, tehát a XI. századtól egymás után felbukkanó elnevezések különböző (második, harmadik, negyedik stb. fokú) felmenő ági elődöt jelölnek.

Megjegyzendő, hogy az említett elnevezések használatában jelentésbeli kereszteződések, átfedések is mutatkoznak. Ez a jelenség azonban minden valószínűség szerint csak látszat lehet. Ha pontosan ismernők az egyes adatokat szolgáltató források nyelvváltozatbeli hovatartozását (elsősorban területi nyelvváltozatra gondolok), eldönthetnők, hogy kell-e vajon azonos nyelvváltozatokon belül is számolnunk a különböző elnevezések nyelvi szerepének egybeesésével. Az ide sorolható terminusok meglepően nagy száma különben is arra vall, hogy körükben elsősorban éppen jelentés szempontjából számottevőek lehetnek a nyelvjárási eltérések. Sőt (bizonyára köz- és irodalmi nyelvünk kialakulásának sajátosságai, továbbá a szóban forgó elnevezések megjelenését kiváltó, nyelven kívüli okok későbbi módosulása következtében) még ennek a nyelvváltozatnak a szintjén sem teljesen egyértelmű ma sem a szóhasználat. Erre enged következtetni az a tény, hogy legújabbkori normatív szótáraink (Czuczor—Fogarasi szótára, A magyar nyelv értelmező szótára, Magyar értelmező kéziszótár) a tőlük felvett elnevezések esetében rendszerint egynél több, egymástól eltérő jelentése tartanak számon, ami semmiképpen sem lehet szóhasználatbeli megállapodottság jele. Feltételezésem támogatására különben elegendő még annyit elmondanom, hogy gyűjtés közben sohasem találtam egyszerre két olyan adatközlőre, aki például akár a férfi, akár a női ági elődöket jelölő terminusokat egyező módon használná.

2. A már korábban is számon tartott rokon kapcsolatok köre, száma az idők folyamán addig természetszerűleg meg nem lévő újabbakkal is bővült. Így került sor például az ún. „műrokonság” (komaság, keresztszülői, keresztgyermeki stb. kapcsolatok) megjelenésére.

3. A nyelvemlékes kor előtt már biztosan meglevő, számon tartott és máig használatos elnevezésekkel pontosan megnevezett rokon viszonyok jelölésmódjá-

ban is következtek be az idők során módosulások. Olyan fogalmakra gondolok, amilyen például az 'anya', 'apa', 'gyermek' stb. Az ezeket jelölő, igen rég meglévő terminusok mellé az egyes nyelvváltozatokban fokozatosan újabbak sorakoztak fel. Tárgyalt jelentésükben való felbukkanásuk időrendi sorrendjét véve alapul, ezek a következők:

'Anya' jelentésűek: XIV. sz.: *anya*; XVI. sz.: *édesanya, szüle, asszony-szüle, szülőédesanya, anyácska, asszonyomanyám, mama*; XVII. sz.: *szülő, anyós*; XVIII. sz.: *szülőanya, szülécske, asszonyanyám, mamácska, mámi, anyus*; XIX. sz.: *asszonyám, anyó, anyóka, anyaka, éde, dajka, mamika, ésanya, mámi, anyáka, mámi, mamus, mamuska, anyika, édesszüle, édesanyámasszony, mutter, écsám, édesszülődajkám, anyámasszony, anyaj, édes, édesanyika, kismama*; XX. sz. első fele: *mujder, anyi, anyuka, édesdajka, mamma, anyuci, anyu, kicsimámi, anyja*; XX. sz. második fele: *annyik, szülődajkám, édesanyi, felnevelődajkám, mámaci, mámacika, mamó, má-móka*.

'Apa' jelentésűek: XIV. sz.: *atya, apa*; XV. sz.: *szüle*; XVI. sz.: *édes-atya, második atya* ('mostohaapa esetén az édesapa'), *édesapa, szülő, apám-uram*; XVII. sz.: *atyácska, apjok, másikatya* ('mostohaapa esetén az édes-apa'), *atyámuram*; XVIII. sz.: *szülőatya, apó, papa, másatya* ('mostohaapa esetén az édesapa'), *atyó, atyus*; XIX. sz.: *após, apus, apóka, apaka, papó, édesatyuska, apuska, tati, tati, tatika, tática, messzipapa* ('távol lakó édes-apa'), *apika, édesapika, éde, tyatya, édesapámuram, fater, papika, écsapa, ésapa, édesszüle, apuka*; XX. sz. első fele: *apuci, apka, tati, api, apu, páppá, kicsitáti, apja*; XX. sz. második fele: *tata, apácska, papi, tática, taticika, édestáti, tatuka*.

'Leánygyermek' jelentésűek: XIV. sz.: *leány, lány*; XV. sz.: *leányfiú*; XVI. sz.: *leányka, leányzó, leányzómagzat, leánygyermek, leánykocsa, leánygyermek, leánymagzat, leányocska*; XVII. sz.: *leányzócska, leányma-radék, fiüleány, leánycsika, lánycsa*; XX. sz. első fele: *leánygyermek, leányocska*; XX. sz. második fele: *asszonyleány* ('asszonysorba jutott leánygyermek'), *leánycsalád, menyasszonycsalád* ('menyasszonysorba jutott leánygyermek'), *menyasszonylány* ('ua.'), *menyecskecs család* ('fiatalasszonysorba jutott leánygyermek'), *özvegykislány* ('ua.'), *özvegycsalád* ('valaki megözvegyült leánygyermek'), *özvegylány* ('ua.'), *kislány, lányka, leánygyerek*.

'Fiú' jelentésűek: XIV. sz.: *fiú, fiód*; XV. sz.: *fiacsk, gyermek, férfi-gyermek*; XVI. sz.: *férfimagzat, fiók, szülőtemfiam, gyermekfi, fiúmagzat*; XVII. sz.: *magzat, magzatocsk, mag, fiazat*; XVIII. sz.: *férfimaradék, fióka*; XIX. sz.: *fiúcska, gyerek, édesfiám, vérike, cselédke, gyerecske, fiúka, vér*; XX. sz. első fele: *fikám, fiúpulya*; XX. sz. második fele: *kisfiú, kisgyerek, fiadalom, legénycsalád* ('legénysorba jutott fiúgyermek'), *embercsalád* ('meg-nősült fiúgyermek'), *csemete, iaft, vőlegénycsalád* ('vőlegénysorba jutott fiúgyermek'), *fiúgyerek, gyerkóc, család, fike*.

'Gyermek' jelentésűek: XIII. sz.: *mag*; XV. sz.: *gyermek, magzat, apró, apród, szült ~ szülött, gyermecske, gyermekcse, aprólék, szülemény, csi-mota, édesmagzat, pulya, gyermekfi, gyermekecske*; XVII. sz.: *csemete, gyer-mekcse, iz, apró, cseléd, maradvá*; XVIII. sz.: *raj, zálog, rajkó, gyerkőce*; XIX. sz.: *édesgyermek, puzsér, vér, rajzat, szület, lende, poronty, gyerek, posadék, gyümölcs, kicsid, gyerecske, csemege, család, csalárd*; XX. sz. első fele: *kölyök, édesszolgám, édesvérem, pasla, gibus, vötykös, gurika*; XX. sz. második fele: *vörönty, kiscsalád, madár, neveltlencsalád* ('kiskorú gyer-mek'), *nagy család* ('felnőtt sorba jutott gyermek'), *özvegycsalád* ('megözve-gyült gyermek'), *klapec, gyerkóc, örökös, kisbaba, purec, purujka*.

Ezek az elnevezések azonban — mint már említettem — sohasem szorították ki az eredeti terminusokat. E jelenség feltételezésem szerint elsősorban érzelmi (beczés, kedveskedés), stilisztikai (az önmagában különbözős hangulatú *gyer-meklemj*-mel szemben például a merőben más hangulatú *csemetem, rajkom* hasz-nálata) és nyelvszociológiai tényezők hatásával magyarázható. Nyelvszociológiai okai lehetnek például a *mami* és az ennek mintájára alkotott *papi* használatá-nak, német nyelvújításokkal érintkező vidéken a *mujder* átvételének, az argóban feltűnt *mutter* (toldalékolva *mutterom, mutterem*) és *fater* (*faterom, faterem*) használatának.

4. Seregnyi a száma azoknak az újabb keletű elnevezéseknek, amelyek létre-jötté a magyarság rokonsági rendszerében bekövetkezett alapvető szerkezeti vál-tozásra enged következtetni. E szerkezeti változások közül a fontosabbakat a kö-vetkezőkben próbálom vázolni:

a) A bevezetőben is szóba került *néne, bátya, öcs, hűg* elnevezések jelentéstörténete tanúskodik például arról, hogy korábban bizonyos egyenes- és oldalági rokonokat terminológiailag hosszú ideig nem különböztettek meg. Ez csupán a nyelvújítás korától megfigyelhető jelenség; ezóta adatolható a *nagynéne, nagybátya, unokanéne, unokanővér, unokabátya, unokafivér, unokahűg, unokaöcs* elnevezés-sor. A régebbi elnevezéseinkben kifejeződött sajátos szemléletmód egyébként több más nyelv elnevezéseiben is érvényesül.

b) A házassági rokonokra vonatkozó elnevezések többsége is bizonyos egyenes- és oldalági rokonok korábban azonos terminusokkal történt jelölésére enged következtetni. Nem lehet véletlen az sem, hogy a németből viszonylag későn átvett *sógor* (és a vele alkotott *sógornő, sógorné, sógorasszony* összetétel) még ma sem egyedüli jelölője a különböző házassági rokonoknak, akiknek még *sűv, rér, lér, kisebbik uram, nagyobbik uram, öregebbik uram, fiatal uram* stb. elnevezése is ismeretes. Figyelmet érdemel továbbá az a tény, hogy ezeknek az elnevezéseknek a jelentése egymással nem azonos. Egyesek 'idősebb nőtestvér férje', 'férj bátyja', 'idősebb nőrokon férje'-féle jelentést, mások viszont 'fiatalabb nőtestvér férje', 'férj öccse', 'fiatalabb nőrokon férje'-féle jelentést hordoznak. Az eltérő elnevezések használatának tehát az egyenes- és oldalági hovatarozástól függetlenül a beszélőhöz viszonyított életkori különbség az egyik szempontja. Hasonló, de a bemutatottnál is figyelemreméltóbb sajátosság, hogy *meny* szavunk a régiségben és a népnyelvben nemcsak 'valaki fiának felesége'-t, hanem 'fiatalabb fitestvér felesége'-t (Aranyánál: „Buda is sátrában mulatoz Etellel, / Menye, Hilda aszszony kínálja kehellyel”) és más 'fiatalabb férfirokon felesége'-t is jelölte; az *ángy* pedig, éppen fordítva, a 'testvérbátya felesége', 'nagybátya felesége', 'idősebb férfirokon felesége' jelentés hordozója.

Hasonló jelenség nem ismeretlen rokon és nem rokon nyelvekben sem. Ezúttal csupán a szavainkkal eredet szempontjából is összefüggő osztyák nyelvi analógiákra utalnék. Az osztyákban (de más finnugor nyelvekben is) él a magyar *meny* szó rokona, mégpedig 'öcs felesége', 'fiatalabb férfirokon felesége', 'valaki gyermekének felesége' stb. jelentésben; *ángy* szavunk osztyák megfelelőjének főbb jelentései pedig 'bátya felesége', 'unokabátya felesége', 'idősebb férfirokon felesége'. Fontos az is, hogy e terminológiai különbségtétellel *rendszerbeli sajátosságok* járnak együtt. A feleségnek ti. egészen más viselkedési és „illeszabályokat” kell követnie férje idősebb és fiatalabb fivéréivel szemben. Fiatalabb sógora előtt el kell fátyoloznia magát, hozzászóláskor csak harmadik személyű igealakot használhat (ahogy ők mondják: „fél szájjal” beszél hozzá), míg a férj bátyjával egészen bizalmas kapcsolatai lehetnek, sőt — a levirátus szokásának megfelelően — férje halála után hozzá is kell mennie feleségül. Még a harmincas években is feljegyeztek olyan esetet, hogy a férj vadászaton való távolléte alatt a feleség és a bátya felesége között szenvedélyes, egymás hajának tépéséig fajuló nézeteltérés robbant ki, mert a szalmaövezgye feleség magától értetődőnek tartotta, hogy idősebb sógorával „pótolja” a távollévő férj hiányát. (Különböen a levirátus szokása egykor a magyarság körében sem volt ismeretlen. A szakirodalomban csaknem mindig utalnak is ezzel kapcsolatosan arra a XI. századi törvényre, amely megültja az elhunyt vagy külföldre szökött férj feleségének a férj valamelyik rokonával újabb házasságra való kényszerítését.)

c) Írásos emlékeinkben fennmaradt olyan elnevezéseink, amelyek a 'család', 'nagy család', 'ágazat', 'nemzetség' stb. jelentéskörbe tartoznak, szemléletesen jelzik e csoportosulási, összetartozási formák világában végbement bomlási folyamatot. *Hád, nem, nemzetség, ág, ágazat, faj, ház* stb. szavaink között ugyanis sem a régi nyelvi adatok, sem a jelenkori adatok alapján nemigen lehet pontos jelentésbeli különbséget tenni. A különböző forrásokban csaknem mind előfordul, valamennyi említett jelentésben, kétségtelen következményeként a korábbi szervezeti formák feledésbe merülésének.

d) *Család ~ cseléd* szavaink jelentéstörténete nyelvi szinten jelzi a nagycsaládi viszonyok szerepének időleges előretörését. A régiségben és a népnyelvben e szóhasadás útján kettévált szópár mindkét tagja egyaránt hordozója a 'familia', a 'szolga', valamint a 'gyermek' jelentésnek. Ez a jelenség sem csupán a mi nyelvünk vonatkozásában tartható számon. Ezt példázza a latin *familia* és *famulus* (eredetileg a 'családhoz tartozó szolgaszemély') szavak etimológiai összefüggése is.

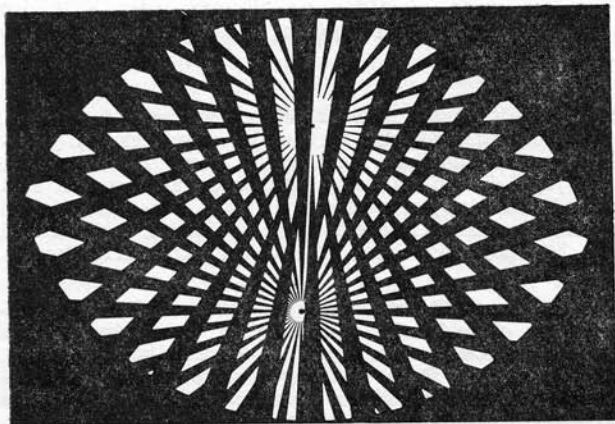
Az elmondottakkal — ha csupán a szóba hozás szintjén is — annyit talán sikerült jelezni, hogy az egyes ember tekintete, képzelete számára teljességében ma már be sem fogható világnak még egyetlen, viszonylag egyszerű szókincs-részlegtől képviselt tartományára összpontosítva is minél többet sikerül a kutatók seregének tisztáznia, annál több és újabb izgalmas kérdés merül fel a megismerni vágyó elme számára.

Mi sem természetesebb, mint hogy az emberi közösség, a társadalom keletkezése és a mindenkori szociális létformák kérdése ősidők óta tárgya az érdeklődésnek, magasabb szinten a tudománynak. Valóban szakszerűnek minősíthető színvonalú kutatás tárgyává azonban csak a modern társadalomtudományok kialakulása óta vált az említett kérdés. E diszciplínák első nagy eredményei — lásd Morgan, Bachofen, McLennan és mások kutatásait — Engelsnek *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című munkájában vezettek szintézishez: a materialista történelemszemlélet kidolgozásához.

A tudomány által az eddigiekben megválaszolt kérdések mellett — nem utolsósorban az adatanyag tekintélyes mennyiségi gyarapodása folytán — számos újabb probléma vetődött fel. Gyakorlati és elméleti egyaránt. Hogy ezek előbbrevitelében mi lehet a magyar rokonsági elnevezések kutatásának jelentősége, egyelőre nem könnyű megmondani. Annyi természetesen kétségtelen, hogy olyan jellegű bizonyítványra, mint amilyent a világon még több helyt előforduló és a tudományos érdeklődés középpontjában álló természeti társadalmak köréből felhozható tanúvallomás képvisel, semmiképpen nem számíthatni.

Ha viszont sikerülne több-kevesebb pontossággal, bár hozzávetőlegesen felvázolni az általunk megtett fejlődés menetét is, az bizonyára túlmutatna önismertünk gyarapodásának tényén, s az egyetemes ismeretek számára új terület kapcsolódna be a vizsgálódásba. E hiánypótlás jelentőségét mi sem jelzi meggyőzőbben, mint hogy a kérdéskörrel foglalkozó általános szakirodalom szinte egyáltalán nem hivatkozik a magyar vonatkozásokra. Sokrétű feladataink megoldásának a lehető legkiterjedtebb *régi és jelenkori nyelvi adatgyűjtés* az egyik legfontosabb feltétele. Ez tenné lehetővé másik sürgős teendőnk elvégzését: az adatok értelmezésére, megvallatására tett eddigi próbálkozások eredményeinek *felülvizsgálását* (beleértve az előzőekben itt elmondottakat is) és további *kiegészítését*.

Lőrinczi Réka

Bányai István fotógrafikája

Három új Antenna-könyv a Dacia kiadásában

Dicséretes feladatra vállalkozott a Dacia Kiadó: felismerve azt a tényt, hogy a hazai magyar nyelvű természettudományos irodalom lemaradt a szépirodalom mögött, távlati tervet dolgozott ki e lemaradás behozására. Célja: a korunkban nélkülözhetetlen természettudományos műveltség közvetítése az olvasók felé, valamint a magyar tudományos szaknyelv ápolása. Ennek a tervnek része az *Antenna*-sorozat is, amelynek első hat kötetét a *Korunk* hasábjain Barabás Endre (1973. 8.) és Tóth Károly (1974. 1.) ismertette. Most a legújabb három kötet (Csűrös István: *Az Erdélyi-medence növényvilágáról*, Selinger Sándor: *A kristályfoszforok lumineszcenciája*, Semlyén János: *A tér és idő relativitása és a gravitációs hullámok*) ürügyén vitatkozunk tovább a hasznos sorozatról.

Ha valakivel beszélünk, mondanivalónkat úgy válogatjuk meg, hogy az illető számára hasznos információt jelentsen. Arról, hogy ez mennyire sikerül, azonnal meg is győződhetünk: partnerünk jelzi, ha nem érti. A tömegkommunikációs eszközök, így a könyv esetében is megszűnik a személyes kapcsolat, a visszajelentés késik, s legfeljebb egy új kiadás esetén hasznosítható. A tudományos ismeretterjesztő könyv írójának mégis „meg kell személyesítenie” a névtelen olvasót, aki nek ír: elképzei, mit tud az illető, mire kíváncsi, mit képes megérteni — és ehhez igazítja mondanivalóját. Azt mondhatná valaki, hogy bármely színvonalú könyvnek akad olvasója. Így van, ha a színvonal homogén. De ha a könyv egyik része olyan nivójú, amit már rég túlhaladtam, a másik része meg olyan magas, hogy nem érem fel, akkor számomra ez a könyv semmi információt nem ad. A homogeneitás követelménye egy-egy könyvsorozatra is érvényes. A sorozatba foglalás által a kiadó *tájékoztatja a közönséget a kiadványok jellegéről, színvonaláról*. Ha ez a követelmény nem teljesül, a hasonló borítólapon ellenére a könyvek csak látszatra alkotnak sorozatot.

Az *Antenna*-sorozat célja a tudományos ismeretterjesztés: azokhoz szól, akik középiskolai végzettséggel rendelkeznek, illetve most szerzik meg azt. Tehát főleg felsős diákokat vezet be egyes szaktudományok területére, segít a pályaválasztásban, és érdekes dolgokat közöl olyan végzetekkel is, akik általános műveltségüket akarják fejleszteni.

Nehéz feladatra vállalkoztak a kismonográfiák írói: tudományos kérdésekről tudományos jelleggel beszélni nem szakembereknek. Es mindezt pár ív terjedelemben, ami nem ad lehetőséget bővebb magyarázatra. E feladatnak csak az tehet eleget, aki nemcsak tárgyát és anyanyelvét ismeri alaposan, hanem pedagógiai érzéke is van hozzá, hogy egyszerűen, világosan magyarázzon meg bonyolult kérdéseket. Ahogy Barabás Endre mondja: az ilyen könyvet csak olvasni könnyű, megírni annál nehezebb. De éppen ezért nem érthetünk vele egyet, mikor friss diplomásokat, egyetemi hallgatókat akar „felkérni a keringőre”. Legelőnyösebb helyzetben az egyetemi tanárok vannak: ők a tudományágukban is otthonosak, pedagógiai gyakorlatuk is van. Ez utóbbi többnyire hiányzik a tudományos kutatókból, míg a középiskolai tanárok nem mindig látják elég magas perspektívából a tárgyukat (ők tehát inkább népszerűsítő művek írására volnának alkalmasak). Mindez persze csak statisztikailag igaz, bizonyára lehetne ellenpéldákat is felhozni.

Csűrös István munkája (*Az Erdélyi-medence növényvilágáról*) mindenesetre alátámasztja a fentieket: meglátszik rajta, hogy gazdag nevelői tapasztalattal rendelkező tudós írta. Első pillanatra meglepőnek tűnik, hogy a szerző Mészáros Miklós egyetemi előadótanárt kérte fel a földtani viszonyokról szóló fejezet meg-

írására, s három más szakemberrel revideáltatta a domborzati és éghajlattani részt. Csűrös nyilván „kapásból“ meg tudta volna írni a geológiai részt is, legfeljebb belelapozott volna egy kézikönyvbe. Hogy mégsem így járt el, annak nem a kényelemszeretet az oka, hanem az igényesség, a *felelősségtudat a tudományos ismeretterjesztő munkával szemben*. Csűrös István mint tudós azt vallja, hogy a tudomány minden fokon tiszteletet érdemel, pedagógusként pedig az a nézete, hogy az ifjúságnak minden körülmények közt a lehető legjobbat kell adni. Sikerült is neki. Bár a mi technikacentrikus korunkban a növénytani téma nem tűnik túl izgalmasnak, a szerző olyan érzékfeszítően domborította ki a belső összefüggéseket, hogy a növényeket nem nagyon ismerő olvasó is szívesen végigragja magát az elkerülhetetlen felsorolások kásahegyén. A könyvet olvasva belátjuk, hogy a növények ismerete nemcsak gyönyörködtető „scientia mirabilis“, hanem igen nagy gyakorlati jelentőségű tudomány is. Ugyanakkor lépten-nyomon felfigyelünk a környezetvédelem égető fontosságára. A könyv érdeme, hogy egyes idegen szakkifejezéseket külön jegyzet magyaráz meg. Jó lett volna a geológiai változásokat ismertető fejezethez táblázatot mellékelni a földtörténeti korok sorrendjéről és időtartamáról, a növényvilág kialakulását tárgyaló fejezetben pedig az egyes korok jellegzetes növényzete mellett érdekes lett volna ezzel párhuzamosan megismerni az akkori állatvilág jellemző képviselőit is, beleértve az ember megjelenését és a civilizáció fejlődését, hogy dialektikus egységben lássuk az életteret.

Selinger Sándor témaválasztása (*A kristályfoszforok lumineszcenciája*) szerencsés: számolni lehetett azzal, hogy az *Antenna*-sorozat olvasóit érdekelní fogja e tárgykör. A szerző bemutatja a lumineszcens jelenségeket, behatóan foglalkozik e jelenségek két fajtájával, ismerteti a kristályfoszforok technológiáját, majd kitér a gyakorlati alkalmazásokra. Ha a középiskolai ismeretekkel rendelkező olvasó áttanulmányozza e kis könyvet, sok érdekes dolgot tud meg a fizikának erről a modern fejezetéről. A szerző igyekszik egyszerűen és világosan megmagyarázni a problémákat, s a szöveget jó rajzok teszik szemléletessé. Mégis a kötet bizonyos aránytalanság-érzést kelt olvasójában. Ahányszor az volt az érzésem, hogy ezt vagy amazt alaposabban meg kellett volna magyarázni, mindig hajlamos voltam megbocsátani a szerző szűkszavúságát, ismervé a keret szűk voltát — ugyanakkor azonban találtam olyan részeket is, amelyeknél úgy éreztem: nyugodtan el is hagyhatta volna. (Például a 31., 32. és 48. lapon található levezetések; az egyikkel kapcsolatban maga a szerző állapítja meg, hogy „a fentebb leírt folyamat csak elméleti jelentőségű, mert a gyakorlatban a kristályok nem ezt a folyamatot követik.“) Sok a fölösleges képlet is, amelyek — nem szakember számára — nem sokat mondanak a jelenség lényegéről. Nyugodtan el lehetett volna hagyni a Compton- és a Raman-effektust is (utóbbira kétszer is kitér a szerző); mellőzhető lett volna a sok részletkérdés, technikai adat, valamint a VI. fejezet néhány ábrája. Az így felszabadult keret lehetővé tette volna a megmaradt részek behatóbb tárgyalását.

Jó dolog, hogy a szerző a szövegben utal azokra a fejezetekre, amelyeknél az egyes kérdéseket részletesebben tárgyalja. Ez azonban nem helyettesíti a név- és tárgymutatót, amely a sorozat többi kötetéből is hiányzik, pedig nagymértékben emelné értéküket, megkönnyítené használatukat.

Hiányosságok mutatkoznak a fogalmak pontos értelmezésében és használatában is. Vegyük például a téma alapvető fogalmait: a fluoreszcenciát és a foszforeszcenciát. Míután a szerző a 7. lapon helyesen írta le a mechanizmust, a 12. lapon egy önmagában is ellentmondásos értelmezést ad, a 18. lapon pedig egy harmadik, szintén vitatható meghatározást közöl (egyben bevezeti a termolumineszcencia fogalmát, amelyről kimondja, hogy szilárd testekben ugyanazon fizikai folyamatnak tulajdonítható, mint a foszforeszcencia, de nem mutat rá világosan a kettő közötti különbségre). A 23. lapon közölt újabb definíció valószínűleg elírás miatt zavaros; ugyanítt tudjuk meg, hogy a foszforeszcencia úgy jelenik meg, mint remanens lumineszcencia, de felbukkan egy újabb fogalom, a spontán remanens lumineszcencia is, amelyről megint nem tudunk meg eleget ahhoz, hogy az előző jelenségektől tisztán meg tudnánk különböztetni. Mindez „happy end“-del végződik a 44. lapon, ahol az olvasó újra helyes magyarázatot kap, de szegény már nem is tudja, hogy a sok ellentmondásos megfogalmazás „közül melyiket higgye el.

Feltétlenül tisztázni kellett volna egy kérdést a címben foglalt kifejezéssel kapcsolatban. A görög eredetű *foszfor* szó azt jelenti: „fényt hozó, fényt adó“. Ismeretterjesztő munkákban soha ne sajnáljunk néhány szót az *idegen kifejezések értelmének magyarázásától*: ezáltal közelebb kerülnek az olvasóhoz és érthetőbbé válnak. A „foszfor“ kifejezésen az olvasók könnyen a P betűvel jelölt kémiai ele-

met érthetik, amely onnan kapta a nevét, hogy oxidációs folyamatait fénykibocsátás kíséri. A könyvecskében tárgyalt kristályfoszforoknak — más néven luminoforoknak — semmi közülük a P elemhez. Hogy ezt mennyire fontos lett volna közölni, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ebben a kérdésben maga a szerző is tévedésbe esik. Azt állítja, hogy „az első kristályfoszfort Brand szintetizálta a XV. század elején“ (11. lap). A valóságban Brandt (nem Brand) a P elemet (nem a kristályfoszfort) állította elő (nem szintetizálta) 1669-ben (nem a XV. század elején). A többi stimmel!

Az utóbb idézett mondatban egy tárgyi tévedés mellett három pontatlanság is előfordul. Sajnos, ez nem egyedülálló eset a könyvben, de hát erről itt nem adhatunk jegyzéket, már csupán Ezzelmi okokból sem. Sok hiba valószínűleg elírásból, sajtóhibából származik. Ezzel kapcsolatban a kiadót kérdeznénk meg: ha már nem sikerül kiküszöbölni a hibákat, nem lehetne-e hibajegyzéket mellékeelni a kötetekhez?

Összefoglalásként: a téma érdekes, az ötlet jó volt, gazdag anyagot gyűjtött össze a szerző, de nyersen, „borzasan“ adta a szerkesztő kezébe, ez pedig ugyanúgy küldte a nyomdába. Mindketten megfélekedtek arról az elvről, hogy az olvasónak nem nagy adathalmazt kell látni, amit nem tud megemészteni; inkább adjunk kevesebbet, de úgy magyarázzuk meg, hogy meg is értse, önbizalma fokozódjék, kedvet kapjon a további olvasáshoz.

Semlyén János olyan modern témáról ír (*A tér és idő relativitása és a gravitációs hullámok*), hogy szükségesnek találta leszögezni: a könyv megjelenéséig további értékes adatok láthatnak napvilágot, amelyek választ adhatnak a jelen pillanatban felmerülő kérdésekre.

Valóban: a relativitáselmélet alapjai szilárdak, de következményei még beláthatatlanok. Mind a mikrokozmosz, mind a makrokozmosz kutatásában sok olyan probléma van, amelyeknek a relativitáselmélet fényében való megvilágítása nagy felfedezéseket tesz lehetővé. Ezzel párhuzamosan a relativitáselmélet is fejlődik, új fejezetekkel gazdagodik. Ez a terület korántsem lezárt, a modern fizika egyik legdinamikusabb része, tág lehetőséget biztosít az alkotó fantázia számára. Az ifjúság szereti az ilyen szellemi kalandozást, szinte jobban érdekli, ha arról beszélünk, amit még nem tudunk, mint ha igazolt, ellenőrzött megállapításokkal árasztjuk el.

Semlyén nem meddő spekulációra csábítja olvasóit, hanem a természet titkai megoldásának útját mutatja be: hogyan kerül ellentétbe az általánosan elfogadott elmélettel egy-két kísérleti tény, hogyan alkotnak a tudósok munkahipotéziseket ezek megmagyarázására, hogyan igazolják a feltételezéseiket további kísérletekkel, s hogyan születik az új, átfogóbb elmélet. Tanulságosan mutatja be, hogy szabadon csaponghat a tudósok fantáziája, születhetnek merész, sőt megdöbbentő gravitációs elméletek, amelyek szembefordulnak legbiztosabbnak vélt elképzeléseinkkel: nem nevetjük ki szerzőiket. De aztán betesz az elméletet a Nordtvedt-Will „gondolati gépezetbe“, az pedig könyörtelenül kirostál minden elképzelést, amely ellentmond a kísérleti adatoknak.

Rendkívül tanulságos az a kirándulás, amelyre Semlyén János hív — kár azonban, hogy gyakran olyan meredek és keskeny, nyaktörő ösvényeken halad, melyeken alig lehet követni. Mert ő bizony azt képzeli az *Antenna*-sorozat olvasóiról, hogy ismerik Einstein elméletét és a nem-euklideszi geometriát, jártasak a vektor- és tenzorszámításban. Következésképp olyan képleteket ír fel, amelyeket az olvasó mély kisebbségű érzéssel és félnék tisztelettel csodál, olyan levezetéseket mutat be, hogy az egyszerű halandó láttukra továbblapoz. Mi szükség volt a 38—45. lapokat kitöltő huszonhat lépéses levezetésre? Ugyanazt a célt szolgálta volna az a kijelentés is, hogy gyenge gravitációs mezőre az általános relativitáselmélet alapján levezethető a hullámegyenlet. A matematikai fejtegetés úgyszólván *látszabizonyítás*, ha nem tudjuk követni. És ez csupán egyetlen példa az olvasók ismereteinek a túlbecsülésére, de ez a hiba végigvonul az egész könyvön, mely ugyanakkor nem magyaráz meg olyan dolgokat, amelyeket részletesen ki kell fejteni ahhoz, hogy az olvasó meg is értse a kérdést. Erre pedig tudott volna teret szorítani a szerző, ha nem bonyolódik túlkomplikált matematikai tárgyalásokba.

Ezzel szemben nagyobb figyelmet kellett volna fordítani a fogalmak pontos használatára és az elméletek filozófiai oldalának kidomborítására. Mindenekelőtt feltűnik, hogy váltakozva használja a *gravitációs mező*, illetve *gravitációs tér* elnevezést. A mező az anyag speciális állapotát jelenti, míg a tér geometriai fogalom, amely az idővel együtt az anyag létezési formája. A kettő nem választható el egymástól, de nem is azonosítható. Minden nyelv különbséget tesz a két fogalom közt, a magyar szakirodalomban azonban a mező elnevezés, sajnos, későn

honosodott meg, még sokan használják a régebbi „erőtér“ kifejezést, sőt ehelyett is néha csak „tér“-ről beszélnek. A régies szóhasználat nem mindig zavaró, ha tudja az ember, hogy miről van szó, de a modern mezőelméletek korában mindenesetre túlhaladott. A relativitáselméleti fejtegetésekben azonban feltétlenül szükség van a két fogalom pontos megkülönböztetésére, hiszen itt a mezőre és a térre vonatkoztatott elképzeléseknek nagy szerepük van. Ugyancsak helytelen a tömeg és energia azonoságáról beszélni (19.). A két mennyiség az $E = m \cdot c^2$ összefüggés értelmében *arányos* egymással (mondhatjuk azt is, hogy *egyenértékűek*, mert egy rendszert akár a tömeggel, akár az energiával egyenértékűen jellemezhetünk), de a két fogalom semmiképp sem azonos. Továbbá nem „a mozgásban levő tömegeknek nagyobb az energiátartalmuk“, hanem a mozgásban levő anyagnak, rendszereknek, testeknek. Hasonló hibákat szép számmal sorolhatnánk fel, azonban helyszükében itt csak a fenti példákra szorítkozhatom.

Logikailag és filozófiailag helytelen az ilyen fogalmazás: „Mivel a mozgó anyagot energiaimpulzus-tenzora jellemzi, belátható, hogy az energiaimpulzus-tenzor a gravitáció forrásaként fogható fel“ (20.). Minden tenzor (vektor, függvény stb.) egy-egy *matematikai modell*, amely az objektív valóságot, a mozgó anyagot ábrázolja. A gravitációs hatás forrása az *anyag*, nem pedig az őt leíró tenzor, mint ahogyan a tolvajt is csak a kutya csipheti el, a kutya fényképe nem. Hasonló eset: „az egymás körül keringő csillagok mágneses terének erővonalai... elszakadhatnak, miáltal mágneses energia szabadul fel“ (77.). Az erővonalak nem szakadhatnak el, mert objektíve nem is léteznek, ezeket csak mi „találtuk ki“ a valóság ábrázolására. A mondott energia a mágneses mező hirtelen változásakor szabadul fel.

Előfordul a könyvben néhány kifejezés, amely önmagában nem hibás, de a kellő alapismerettel nem rendelkező olvasó helytelenül értelmezheti. A 21. lapon például ez áll: „valószínűleg a világegyetem kialakulásakor bekövetkezett kataklizmának, az ún. »Big Bang«-nek az utóhatása.“ Ismeretterjesztő könyvben vagy legyűnő kissé explicittebbek, vagy ne is hivatkozzunk meg nem magyarázott eleméletekre, mert az ilyen felületes utalás alapján valamely olvasó azt hiheti, hogy tudományosan igazolták a világ teremtésének legendáját. Hasonló odavetett utalást olvasunk a 47. lapon, amelyre különben semmi szükség sincs a téma tárgyalásához: „vagyis a világegyetem sugarának (Hubble-féle sugár) mintegy ezerszerese.“ Messzi vezetne, ha meg akarnánk magyarázni azt a modellt, amelyet ez a sugár jellemez. De az az olvasó, aki nem ismeri vagy nem értette meg ezt a modellt, a fenti utalásból arra következtethet, hogy a világegyetem egy óriási, de véges kiterjedésű gömb, amelynek ismerjük a sugarát. Az elégtelen információ dezinformálást, félrevezetést jelenthet.

Vitatható a „nem azonosított repülő tárgyak“ (NART) kérdésével foglalkozó fejezet is. A szerző dicséretes módon kijelenti, hogy nem szeretne táptalajt szolgáltatni tudománytalan spekulációknak, de mégis kaput nyit nekik a fogalom pontatlan használatra által. Mert mi a NART (UFO, OZN)? Mint a neve is mutatja, valami olyasmi, amit *nem sikerült azonosítani*. Lehet meteor, lövedék, repülőgép, rakéta, illetve ezeknek egy darabja, lehet légköri jelenség, például gömbvillám — amíg be nem bizonyítják, hogy a fenti esetek közül melyikről van szó, mert akkor megszűnik NART lenni. Lehet továbbá érzékszálódás vagy képzelődés, lehet kitalálás (hírlapi kacsa), és végül egyesek szerint lehet más égitestekről származó űrhajó is. A NART-ok létét számos tanúvallomás és fényképfelvétel bizonyítja, de *nincs bizonyíték* arra, hogy más égitestről űrhajó érkezett volna földünkre. Hiba a fogalomnak ilyen „pars pro toto“ leszűkítése: NART-ról beszélni általában, és idegen űrhajót érteni rajta. Hogy aztán az ilyen űrhajókról milyen fantáziaképek születtek, és ezekben mi lehet a racionális mag, ezt itt nem lehet megvitatni. Le kell azonban szögezni, hogy a tudományos ismeretterjesztő műveknek nem annyira az a feladatuk, hogy részletkérdésekben tájékoztatassák az olvasót, hanem elsősorban az, hogy *helyes koncepciót, fogalmakat alakítsanak ki bennük*. Ezért jobban kell vigyázni, hogy a szövegbe ne csúszzanak be hibás vagy félreérthető megfogalmazások.

Dicsérve Semlyén János kötetének elvitathatatlan érdemeit, és kifejezve azt a reményemet, hogy a most elsőkönyves ifjú szerző tudását és tehetségét még gazdagon gyümölcsözteti a tudományos ismeretterjesztés terén is, a kiadónak újra azt a kérdést teszem fel: miért végezze el a bírálat azt, amit a lektor is elvégezhetne? Olyan hibákra kellett itt utálnom, amelyeket a kéziratot elolvasó megbízott szakember észrevételei alapján a szerző könnyűszerrel kijavíthatott volna. Hát nem ez lenne a legjobb megoldás a szerző és a kiadó, de főleg az olvasó számára — különösen egy ennyire szükséges és hasznos, jelentős társadalmi-művelődési funkciót betöltő sorozat esetében?

És volna még egy ötletem. Chaplinról jegyezték fel, hogy — a némafilm korában — valahányszor kész volt egy jelenettel, levetítette egyszerű embereknek: takarítónőknek, az utcáról behívott járókelőknek. Így győződött meg arról, hogy a film jövődől nézői megértik-e, amit mondani akar. Ha nem, eldobta a tekercset, és újratorgatta a jelenetet. Nem lehetne-e ezt a tudománynépszerűsítő, ismeretterjesztő irodalomban is megvalósítani?

Fey László

A kisember emlékirata

Fogarasi Sámuel — akinek önéletrésze Juhász István érte gondozásában első ízben jelent meg* — nem tartozik a múlt izgalmas alakjai közé. Kisvárosi mesterember papi pályára lépett fia, akivel semmi rendkívüli nem történt. Élete folyamán, persze, lezajlott egy-két dolog: a jozefinizmus radikális reformjai, a nagy francia forradalom, a napóleoni háborúk — mindez azonban csak véletlenszerűen és mellékesen foglal helyet az emlékiratban. Dési Gábor marosszéki főbíró mellé kerül egész fiatalon, s erről jut eszébe II. József és az, hogy „mikor pedig minden a régi lábra visszaállott, 1790-ben a conscriptio és földmérése munkái sok jurisdictiónál megégettettek... s ekkor az ártatlan német könyveket is vagy megcsapták, vagy megégették“. A napóleoni háborúk inkább mint külföldi útját befolyásoló események jelennek meg.

Alig lát valamit abból, amit a megszokás történelmeknek tekint. Pedig tanult ember volt. A vásárhelyi kollégium után Bécsbe és német egyetemekre is elkerül. S nem is akármilyen társaságban: jó sorsa a kor egyik legjobb erdélyi koponyájával, Gyarmathi Sámuellel fűzi össze hónapokon keresztül. Teljesen hiába: a nagy nyelvészből, a kiváló felvilágosult értelmiségiből csak a zsémbes öregurat érzékeli. Hazatér, elfoglal egy parókiát, és megnősül. Élete végén megírja naplóját: a kollégiumról, a külföldi útról és a nősülésről. Mindebben egyetlen rendkívüli dolog: félelmetes gátlásossága. (A szüzességével szinte kérkedő huszonnyolc éves lelkész ólálkodása a lányos ház körül, visszavonulásai, merész elhatározások, hogy mégis bemegy a házba, menekülések a lányok elől, s a rettentő szegyenkezés, ami esketés alatt elfogja.) Figyelemre méltó, és ha valaha lesz, aki forrásainkat a lélektan kategóriái szerint is fagatni kezdi, lehet, az egyéni sors mellett felfedezi majd egy réteg helyzetéből adódó okait is ennek a lelki torzulásnak.

Egyébként Fogarasi naplója a megdöbbentően történelem alatt élt értelmiségi lét dokumentuma. És mégis — éppen ettől válik történelmi forrássá. Minden kezdő történész tudja, hogy a forrásérték az írói szándék árnyékában növekszik: a szöveg mindig a mellékes, a járulékos vonatkozásokban a legmegbízhatóbb — ott, ahol nem érvényesül intenció, ahol nem hatnak értékítéletek. Fogarasinál pedig ez a szövegtípus az uralkodó. A szándék láthatóan egy törekvő, feltörekvő, gátlásos kisember sikerecskéinek és sérelmeinek számbavétele. De a kicsinyes mondanó megfogalmazása rendjén a mellékmondatokból egy elszüljedt életforma rajzolódik ki.

Ennek az életformának legmegrendítőbb — mert emberileg leglényesebb — vonása az élet rövidege, bizonytalan volta. Fogarasi hét gyermeke közül három élete első éveiben meghalt. Egy pap sírfeliratát idézi valahol, amely így hangzik: „negyvenkét esztendő / Szép anyyali időt / töltött ez életben“. S hogyné lett volna negyvenkét év szép idő, ha a negyvenvalahány éves Gyarmathit öregembernek tekintették már? A korai halál okát is érinti itt-ott: járványos betegségek, az orvosi ellátás hiánya, barbár higiéniai viszonyok (az erdélyi főnemesi világban is megfordult ifjú Bécsben meglepődik azon, hogy „ha testvérek ennének is együtt, nem tálban, hanem kinek-kinek porcióját tányéron teszik eleibe“).

A figyelmes olvasó az életbevágótól a mellékesig a hagyományos életforma számos vonásáról szerez megbízható értesülést. (Arról például hogy a vásárhelyi kollégiumban az 1790-es években miként büntetik a magyarul megszólaló diákok.)

Oktatótörténetünkben olykor jelentkező mítoszok szétfoszlatásában az emlékiratot az előző felerősíti, amikor beszámol arról, hogy a népiskola anyanyelvűvé válását célzó II. József-féle ösztönzés milyen nehézségek árán valósulhatott meg.

Juhász, miközben láthatóan elutasítja a mitizálást, maga is egy mítosz áldo-

* Marosvásárhely és Göttinga. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

zatául esik: elfogadja a tizennyolcadik századi hanyatlásról szóló makacs babonát, igaz, csak a mezővárosi iparosokra vonatkoztatott érvennyel. Azonban még ebben is nehéz egyetérteni vele: lehet-e Fogarasi néhány rokonának sorsán mérve hanyatlónak tekinteni egy réteget, amely a tizennyolcadik századi összeírások tanúsága szerint számszerűségében dinamikus fejlődést mutat? A kérdés szélesebb értelemben való felvetése nyilván nem a Fogarasi-émlékírat bevezetőjére — s még kevésbé erre az ismertetőre — tartozik, de egyre világosabb az, hogy a tizenhetedik századi aranykor és a tizennyolcadik szá-

zadi hanyatlás képzetei történeti irodalmunkban olyan makacs berögződések, amelyeket előbb-utóbb felül kell vizsgálni. Egyébként fennáll a veszélye annak, hogy példásnál példásabban gondozott forráskiadványok egyre nagyobb sorában láthatja vélt támaszát egy olyan babona, amely egy hajdani szűk kis csoport közérzetéből és egy történelmi kategória — a formáció hanyatló szakasza — köznyelvi, konkrét értelmezéséből, azaz tragikus félreértésből származik.

Mindaz nem a kiváló kiadvány — hanem történetírásunk adóssága.

Dankanits Ádám

George Bariț magyar barátai

Jó gondolat volt a tizenkét kötetre tervezett Bariț-levelezés közzététele előtt ötvenkét levelet kiemelni a közel tizenháromezerből, s külön kis kötetben tenni közzé.* Azt a félszázat, amelynek a feladója, címzettje vagy csak a nyelve magyar. A munkát egy román és egy magyar kutató, Ioan Chindriș és Kovács Ferenc végezte el, a misszilis levelek a Kriterion Patria-sorozatában jelentek meg az Avram Iancu-ról, a művészettörténeti kapcsolatokról, az Aradi Viktorról szóló könyvek után.

Ha a statisztikai módszer hozzásegít egy könyv megértéséhez, akkor elmondható, hogy az 52 levél közül 47 Barițnak szól, 5-öt ő maga írt, közülük négyet ékes magyar nyelven. (Hármat pedig őhozzá intéztek kevésbé ékes románssal.) Az első levél 1829-ben kelt, amikor Bariț 27 éves volt, az utolsó 1893-ban, halála előtt három hónappal. Levelező partnerei közül első helyen osztálytársa, Wass Samu áll, a Șincait támogató cegei földbirtokos család sarja (öt levelet írt Barițnak, Bariț neki egyet), utána Gál János táblai, majd kúriai bíró (3:1), Jakab Elek történet-tudós (3), Koós Ferenc református lelkész (2:1), Torma Zsófia archeológus (2) és Simonides Károly papnövendék (2) következik. A többiek 1-1 levéllel szerepelnek a gyűjteményben. A levelek közül 17-et mint magánérdekűt eleve felrethetünk: van, aki egyszerűen a *Gazeta Transilvaniei*re akar előfizetni, hirdetést ad fel a lapba, vagy helyesbit,

vagy protekciót kér. Így is marad 35 közérdekű levél, amely más-más oldalról mutatja be Erdély történetének szerzőjét — akit nyolcvanadik születésnapja alkalmából tisztelői „a román sajtó dékánja”-nak, „az irodalom tanítómasteré”-nek, „a nemzet vezéré”-nek neveztek —, és természetesen a kort, amelyben élt.

Mint a torockói unitárius partikula, majd a kolozsvári piarista líceum egykori növendéke, George Bariț anyanyelvi ismeretei szintjén tudott magyarul, sőt első rektorával, Sebes Pállal latinul levelezett. „Szokott dicsekvésem a világ előtt — írta neki Sebes később —, hogy egy Bariczom, egy Krizám volt és most egy Berdém van”, melléje állítva a *Vadrozásák* szerzőjét és a kolozsvári egyetem első rektorát. Barițnak a magyar értelmiséghez fűződő kapcsolatai már az iskola padjaiban annyira ismeretvé váltak, sokoldalú irodalmi és tudományos munkássága olyan tekintélyt biztosított számára, hogy a magyar szellemi élet legkülönbözőbb ágainak képviselői fordultak hozzá információkért. Hunfalvy Pál nyelvészeti ügyben kér tanácsot tőle, mert — úgy mond — „a magyar tudomány félszeg, ha mellőzi a románsságot, mint a román tudomány sem lehet teljes, ha mellőzi a magyarságot”. Jakab Elek sajtótörténeti munkájához kér adatokat, mert: „óhajtánám figyelemben részesíteni minden nemzetiség lapját.” Torma Zsófia a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat gyűlésére hívja meg a „Tagtárs Urat”, Torma Károly — Victor Babeș apósa — az országos levéltárba

* George Bariț magyar levelezése. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

ajánlja be, s megkérdi, szólíthatja-e őt „tiszelt barátom“-nak. Sőt Koch Antal professzor is „a hazai tudomány érdekében“ őt kéri fel, hogy lapja útján a földrengésre vonatkozóan kérdőívet tegyen közzé. Bariț szorgalmasan válaszol, s még arra is ráér, hogy dilettáns műfordítót támogasson: a *Gazetában* közlést teszi R.K. kataszteri becsló tolmácsolásában Vasile Alecsandrinak a latin népfajról szóló díjnyertes költeményét.

George Bariț magyar levelezése azonban mégsem valami idillikus állapotot tükröz, amelyben a szellem emberei szépeket mondanak egymásnak a román—magyar barátságról. A román közírás nesztora hosszú élete folyamán sok mindent megért, és sok mindennek az ellenkezőjét: 48-at, az abszolutizmust, 67-et, a passzivitást és a memorandumot. Nem lett volna George Bariț, ha magyar levelezésében nem hagytak volna nyomot korának égető kérdései. 1848 előtt Wass Samu csak személyes ügyben fordult hozzá, de az abszolutizmus alatt, amikor az 1860. októberi diploma az önkényuralom fellazítására kínált alkalmat, Bariț véleményét kérte, hogy azt Eötvös József útján a Felirati Pártnak tolmácsolja. Bariț válaszában hangsúlyozza a köznép „történelmi bizalmatlanságát“: a magyar vezetők ki fognak egyezni az osztrák kormánnyal a románság kárára. Azt ajánlja: hívják össze a „tisztá érzésű“ magyarokat és románokat „minden renegát kettős szerepet játszó személyek félrehagyásával“, helyezték hatályon kívül Erdély unióját Magyarországgal, töröljék el a románságra sérelmes erdélyi törvényeket, egyenjogúsítsák Erdélyben a magyar és a román nyelvet, s a hivatalnokok kinevezése a nemzetiségek számára nyiszterint történjék.

Ugyancsak az abszolutizmus idejére esik Bariț levelezése Gál János táblai ülnökkel és gazdasági szakíróval, akinek egy kifejezését („pénzes napszám“) félreértette, s amikor Gál levelében kimagyarázkodott, Bariț a *Gazeta* hasábjain fejtette ki nézetét a parasztság szomorú helyzetéről. Elvi vita volt, Gál lojális levélben válaszolt. Később tanácsosi állást ajánlott fel Barițnak a kultuszminisztériumban — a román iskolákat kellett volna ellenőriznie —, amit azonban Bariț nem fogadott el. Kevésbé barátságos hangú volt az a levélváltás és hírlapi polémia, amelyet Bariț a kiegyezés után Halmágyi Sándor hírlapíróval, a későbbi táblabíróval folytatott. Ez a vita is egy mellékkérdésből indult ki — politizálhatnak-e a köztisztviselők? —, s a kiegyezés, az alkotmány, a politikai passzivitás kérdéseibe torkolt. Ezekben — amint a kötet

szerkesztői írják — „a feltörekvő román burzsoázia álláspontja nem egyeztethető össze a dualista magyar arisztokrácia és dszentri elveivel“.

Wass Samu, Gál János, Halmágyi Sándor a Bariț-levelek útján kerül be nemzetiségi köztudatunkba, de a levelezés újat mond olyanokról is, akiket már haladó hagyományaink kutatói felfedeztek, mint Koós Ferenc, Mátrai Ernő és Mocsáry Lajos. A magyarosítással vádolt bukaresti református lelkész egy újságcikk miatt fordul a brassói közíróhoz, aki már nem szerkesztője a *Gazetának*, mert az abszolutista kormány őt viszont románosítás címen fosztotta meg állásától. A szenvedő felek egymásnak panaszoznak fel sérelmeiket, s ez emberileg is közel hozza őket egymáshoz. Mátrai Ernő a kolozsvári egyetem felállításával kapcsolatban írt munkáját küldi el Barițnak, amelyben a magyar nyelv mellett a németet és a románt is javasolja tannyelvnek. Sajnos, nem tudjuk, mi volt erre Bariț válasza. A leg súlyosabb szavakat azonban Mocsáry Lajos intézi hozzá, aki őt a román választók képviselői 1881-es nagyszabeni értekezletének Emlékiratával tisztelte meg. Mocsáry maga is egyetért a négy nyelven megjelent röpirat „intenciójával, tenorával“, és elítéli, bár jelentőségében alábecsüli a magyar sovinizmust. „Lehet az ember igaz magyar ember anélkül, hogy szítsa a nemzetiségek ellen való gyűlölködést“ — írja Mocsáry. S bizonyára hasonló szellemben válaszolt neki Bariț is, de levele nem maradt fenn. Mint ahogy az ötvenkét magyar vonatkozású levél is csak töredék, s lehet, hogy újabb levelek majd mások hagyatékából fognak előkerülni.

A *George Bariț magyar levelezése* című kötet jegyzetanyagával együtt valószínű tárháza az információknak egy ember és egy kor viszonyaira vonatkozóan. Savát-borsát azonban mégis Bariț sajátos magyar stílusa adja meg, ahogy kora modorában udvariaskodik („mielőtt pedig a tárgynak derekába ereszkednem, bátor vagyok előreküldeni azt...“), vagy örök igazságokat fogalmaz meg magyarul („valljon őszinte jó akarral, nem lehetne-e nálunk is a külön nyelvekre nézve oly viszonyokat felállítani, amilyenek a svájciak?“). Torockói rektora, Sebes Pál „római nyelven, cicerói ékességgel írott“ leveleiért dicsérte, az utókor magyar nyelvű leveleinek kossuthi szárnyalásáért lehet hálás neki. Ha George Bariț nem is értett egyet az őt „tiszelt úr, kiváló barátom“-nak tituláló Gál Jánossal, azt bizonyára elégtétellel olvasta leveléből: „En székely származású s magyar ajkú, a románnal románul beszélek, ha azt vélem, hogy

magyarul nem fog jól megérteni. A román pedig, ha tud magyarul, engem magyarul szólít meg, ha hasonlót tart a román nyelvben nem jártasságom miatt. Minthogy pedig a tisztviselő mindnyájunké, neki mindkét nyelvet jól bírni kell..." Lényegében ugyanezt írta a Bariț által sokra becsült Stephan Ludwig Roth is húsz évvel azelőtt, 1842-ben *Der Sprachkampf in Siebenbürgen* című munkájában. Leszögezte, hogy Erdélyben a legtöbbit használt nyelv, a Landessprache a román; a németeknek pedig azt ajánlotta, hogy ha udvariasak akar-

nak lenni, írjanak magyarul a magyar hatóságoknak, a magyarok pedig, ha viszonzni akarják az udvariasságot, írjanak németül a németeknek.

George Barițnál senki sem ragaszkodott jobban anyanyelvéhez. Jelszava volt: nyelvünket vagy életünket! De leveleiben magyar barátainak, és ellenségeinek is, magyar nyelven válaszolt. Ezt kívánta tőle embersége s az ilyen érzelmi kérdések helyes kezelésében elengedhetetlen tárgyilagosság és tapintat. Ez jellemzi különben a Bariț-leveleket bemutató két szerzőt is.

Mikó Imre

Az emlőskutatás nemzetközi fóruma

Földünkön jelenleg mintegy 3600 emlősfajt számlálunk, s évente újabb és újabb fajokat fedezünk fel nemcsak Afrikában vagy Dél-Amerikában, de még Európában is. E legfejlettebb állatcsoport, amelynek osztályából kivált az ember, benépesíti a szárazföldet, a levegőt, a vizeket, s gyakorlati jelentősége felbecsülhetetlen. Házállataink jó része az emlősök közül került ki, de a vadon élők is óriási húsmennyiséget, bőrt, zsírokat, vitaminokat és sok egyéb terméket szolgáltatnak. Nem hanyagolható el azonban az emlősök káros szerepe sem. Mint az ember legközelebbi rokonai, sok közös betegséget hordozói és terjesztői (a patkányok által terjesztett pestis például az utóbbi két évezred alatt több embert vitt a sírba, mint az összes eddigi háborúk). Ugyanakkor a káros emlősök csoportja a mezőgazdasági termékek mintegy 30 százalékát pusztítja el évente.

Az emlősök tanulmányozása már az állattan kialakulásának hajnalán kezdődött, s ma az emlőskutatás a biológiai tudományok egyik fő ágazata. Ezt mindennél beszédesebben bizonyította az emlősszakértők első nemzetközi kongresszusa is, amelyet ez év júniusában tartottak Moszkvában, s amelynek anyaga két terjedelmes kötetben* jelent meg. A kongresszuson több mint kilencszáz kutató vett részt (32 ország képviselőjében), és a hat szekció keretében elhangzott előadások az emlőskutatás terén kialakult főbb irányzatokat jelzik.

A törzsejlődés és az őslénytan vizsgálata terén igen jelentős haladás észlelhető. Az újabb eredmények fényt vetnek nemcsak az evolúció egyes mozzanataira, hanem a földrészek történetére is. Az emlősök fejlődése például világosan bizonyítja, hogy Ázsia és Észak-Amerika között, a mai Beringtenger helyén, egykor szárazföldi „hid” létezett. A kihalt fajok tanulmányozása hozzásegít a múlt éghajlati viszonyainak megismeréséhez is. A háziállatok kialakulásának és az évezredek során végbement elváltozásoknak az ismerete értékes gyakorlati megoldásokat sugalmazhat az állattenyésztés számára.

Sok érdekes előadás hangzott el a rendszertani és állatföldrajzi szakosztály keretében is, amelyek a rendszertan megújulását jelzik. Az egykori alaktani (morfológiai) leírások helyett napjaink rendszertana — genetikai módszerekkel felfegyverkezve — képes feltárni a faj legintimebb tulajdonságait. A kariológia (a kromoszómák számának és szerkezeti felépítésének meghatározása) segítségével felfedezték az ún. „sibling species”-eket, a testvérfajokat, melyek külsőleg teljesen hasonlóak, genetikailag, tehát kariotípusuk szerint azonban különbözők. Mindezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a „sibling species”-kérdés nemcsak a rendszertan fejlődését, hanem a genetikai szemlélet túlzásba vitelét is jelenti; véleményem szerint ugyanis két faj között az elhatárolás kritériuma nem lehet csupán a kromoszóma-számok közötti különbség. Az egerfélék rendjében például ismerünk három olyan fajt, melyeknek hitelességét senki nem vonja kétségbe, amelyek morfológiailag, ökológiailag és viselke-

* First International Theriological Congress. Transactions. Vol. I—II. Publishing House „Nauka”. Moscow, 1974.

désük szerint jól elhatárolhatók, de kromoszóma-számuk azonos. A faji elhatárolás kritériumai közül tehát helytelen eltulózni bármelyiknek a jelentőségét.

Lényeges haladásról tanúskodtak az *ökológia* teréről elhangzott előadások is, amelyek közül a populáció szerkezetével és működésével kapcsolatosakat szeretném kiemelni. Ezek egybehangzóan megállapítják, hogy a populáció egy faj egyedjeinek olyan szervezett csoportosulása, amely az evolúció eredménye, és a faj fennmaradását célozza. A populáció mint biológiai rendszer és fejlődési szint elválaszthatatlan az őt körülvevő szerves és szerves környezetétől, s ennek eredményeképpen nyílt rendszert alkot, amelynek működését a „feed back“-re alapozódó önszabályozó rendszerek biztosítják. Az előadások egy része a populáció energetikai szerepével foglalkozott, kimutatva azt, hogy egy-egy emlőspopuláció az adott ökoszisztéma keretében mennyi energiát vesz fel és ad tovább (azaz termel). Ez az irányzat, amelyet annak idején a Nemzetközi Biológiai Program kezdeményezett, a produkciós biológia magasabb szintre emelkedését és az energiatermelés gyakorlati kérdéseire való közelebb jutását jelenti.

Nem hiányoztak az *emlős-lélektant és -viselkedést* kutatók előadásai sem. Örövendetes volt megállapítani, hogy az etológia (viselkedéstan) az utóbbi évtizedekben „nagykorú” tudománnyá fejlődött. Az egyedi viselkedéstípusok feltárása mellett számos előadás hangzott el a csoportviselkedés kérdéseiről, amelyek rámutattak az etológiában elért eredmények gyakorlati jelentőségére az állattenyésztésben, kibernetikában stb.

Rendkívül változatosak az *alkalmazott emlőskutatás* kérdései. Az előadásokból kitetsző irányzatok közül itt hármat emelnék ki: az ún. egészségügyi emlőskutatást (parazitológia, epidemiológia), a mezőgazdasági emlőskutatást (káros emlősök leküzdése) és az emlősvédelmet.

Az egészségügyi emlőskutatás legfőbb érdeme az, hogy feltárta számos járványos betegség hordozóit, terjesztőit és ősi gócait, amelyeket nagyjából sikerült

is elszigetelnie. Több előadás hangzott, hogy az ember egészségügyi helyzetét a jövőben sem lehet a házi és vadon élő állatoktól elszigetelten vizsgálni vagy megoldani. A mezőgazdasági emlőskutatás tárgykörében főleg a káros fajok leküzdésével kapcsolatos kérdésekről esett szó. Az előadók hangsúlyozták a megelőzés (profilaktika) jelentőségét, amelynek alapja az előrejelzés; ennek kidolgozása viszont a populáción dinamika törvényszerűségeinek ismeretére támaszkodik. A kérdés megoldásában nagy szerepük lesz a számítógépeknek, amelyek a kutatók által megadott 10-15 tényező alapján meghatározzák a sűrűségváltozás várható alakulását (a dinamikai modellek természetesen minden faj esetében specifikusak). Ugyancsak kérdések merültek fel az emlősök jövőjét illetően is. A történeti időkben mintegy háromszáz emlősfaj pusztult ki, s a probléma az, hogy a ma élők fennmaradnak-e, vagy sem. Az utóbbi évtizedek tapasztalatai arra mutatnak, hogy az ipari és mezőgazdasági fejlődés ellenére lehetséges olyan biotechnikai módszerek kidolgozása, amelyek biztosítják az egyes fajok fennmaradását. Dorst francia kutató szerint ahhoz, hogy az állatvilág mai állománya megmaradjon, minden ország területének legalább egyharmadát természeti tájként kellene megőriznünk. Az ilyen területek folytonosságát a közöttük megmaradt „folyosóknak” kell biztosítaniuk. De az állatállomány megőrzésében a jövő mezőgazdasági területeknek is nagy szerep jut, ha azok működtetése a korszerű környezetvédelem elveire alapozódik. Nyilvánvaló, hogy ezt a kérdést csak általános, nemzetközileg elfogadott környezetvédelmi politika keretében lehet majd megoldani.

Befejezésül megemlítem, hogy hazánkat ezen a nemzetközi fórumon öt kutató képviselte: O. Necrasov, A. Popescu, V. Simionescu, M. Sutova és jómagam. Viorica Simionescu iasi-i kutatónak a romániai háziégér rendszertani helyzetéről, alulírottaknak a földikutyák evolúciójáról tartott előadása szerepel a kötetben.

Hamar Márton

A tudomány mint a termelés szerves része

Munkaeszközök, nyersanyag és munkaerő, a termelőerők három ismert összetevője — írja dr. Ion Trăistaru az ERA SOCIALISTĂ 1974. 20. számában. Lehet-e a tudományt a negyedik szerves résznek tekinteni? — teszi fel a kérdést a cikk írója, és igennel válaszol. Véleménye szerint az elmúlt három évtizedben végbe ment tudományos-műszaki forradalom ezt a besorolást egyenesen megköveteli. A termelés és az előállított termék minőségét a munkafolyamatban igényelt és felhasznált tudományos módszerek határozzák meg. A tudomány mint termelőerő egyformán hozzájárul a sajátos tudományos-műszaki termékek előállításához és felhasználásához, a tudományos-műszaki eredmények beolvasztásához a munkafolyamatba és a termelésben hatékony, minőségileg új elemek hasznosításához. Érthető tehát pártunk erőfeszítése a tudomány és a technika állandó fejlesztésére, ami lehetővé teszi új eljárások alkalmazását, új termékek előállítását, a dolgozók szakmai felkészültségének állandó emelését a termelés minden ágában, végül pedig a hatékonyság növelését az egész nemzetgazdaságban.

A tudomány termelőerővé alakulása létrehozta az úgynevezett „tudományos termelést” vagy „tudományos ipart”. Mint ilyen jelentős emberi potenciált és a termelést szolgáló anyagi eszközöket használ fel, melyek legfeljebb csak minőségileg különböznek a többi termelési ágban használtaktól, de lényegében ugyanazt a szerepet töltik be. A kutatásnak és termelésnek ezen egybefonódása rendkívül előnyös, mert elősegíti a magasabb eredmény szintet mind a tudomány, mind a termelés vonatkozásában.

Minden ország fejlettségi fokát a tudomány emberi és anyagi potenciálja határozza meg. Ezen a téren földünkön még nagy az egyenlőtlenség. Jelentős tudományos-műszaki teljesítményeket elsősorban a fejlett országok érnek el, a legtöbb ország azonban nagyon drágán fizeti meg eredményeit, figyelembe véve a találmányok, újítások, dokumentációk és szabadalmak nemzetközi piaci árát. Különösen nagy erőfeszítést jelent ez azoknak az országoknak, amelyek csak gyengébb minőségű termékeket tudnak cserébe felkínálni. Ebben a helyzetben a társadalmi és gazdasági haladás megköveteli a saját tudományos kutatómunka állandó fejlesztését. Ez a gondolat a fontosságát megillető helyet foglalja el pártunk Programtervezetében is. A XI. kongresszus Irányelveiben a műszaki-tudományos kutatótevékenység elsősorban az alábbiakra összpontosul: a nemzeti nyersanyag- és energiatartalékok növelése; új technológiai eljárások kidolgozása; a természeti kincsek magas fokú értékesítése; új gépek és üzemi felszerelések előállítása; új anyagok előteremtése a hiányzó és költséges anyagok helyettesítésére; a beruházási program követelményeinek kielégítése; a mezőgazdasági termelés fejlesztése és tökéletesítése; az életszínvonal és a közegészségügy javítását célzó tevékenység hatékony támogatása.

A Programtervezet megfogalmazza azt az igényt, hogy a természettudományok kutatói nagyobb bátorsággal közelítsenek az új és távlati feladatokhoz. Ez megteremtendő az egész kutatómunka elméleti alapjait, és hozzájárulna szocialista államunk társadalmi-gazdasági problémáinak sikeres megoldásához.

Nagy hangsúlyt kell helyezni a társadalomtudományok fejlesztésére mint a termelőerők egyik fontos tényezőjére. Nélkülözhetetlen feltétele ez egyrészt a megfelelő munkaerő kialakításának, másrészt a szükséges munkaszervezés, vezetés és társadalmi-gazdasági tervezés tökéletesítésének. Állandó feladat a tanulás színvonalának emelése, a fiatal nemzedékek nevelése és képzése. Különösen fontos az állandó szakképzés, melynek érdekében 1980-ra a líceumok 70%-a szaklíceum lesz. A tervezés előírja bizonyos szakok összevonását, ami viszont megköveteli a végzetek alaposabb tudását azért, hogy a termelésben gyorsabban tud-

janak alkalmazkodni a tudomány és technika követelte változtatásokhoz. Hasonló irányban fog módosulni a felsőfokú oktatás struktúrája is.

A tudománynak mint a termelőerő nélkülözhetetlen összetevőjének megjelenése nem spontán és véletlen jelenség. Feltételezi egy magasabb szintű tudományos kutatás megszervezését, az elért eredmények felhasználását a termelésben és a társadalmi-gazdasági életben.

A tudomány szerepe egyszerre elméleti és gyakorlati. Alapvető sajátosságát az előbbi határozza meg: a tudomány per definitionem elméleti tevékenység. Másik sajátossága, gyakorlati alkalmazhatóságának mértéke az illető tudomány kutatási területe szerint változik. A természettudományok többségében az alap kutatás, a műszaki tudományok vonatkozásában az alkalmazhatóság kritériuma a döntő. A jelenlegi körülmények közepette, amikor is a tudomány termelőerővé alakult, a gyakorlati alkalmazás és a technológia került előtérbe. Ebből a szempontból nézve valamely tudomány színvonalát alkalmazhatóságának mértéke, új találmányok, ésszerűsítések bevezetésének és új termékek előállításának lehetősége határozza meg.

A tudomány gyakorlati funkciójának fejlődéséből következik prospektív szerepének növekedése. Ez utóbbi nagymértékben elősegíti a szocialista tudat kialakítását és fejlesztését, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom igényelte ember-típus nevelését, ami az elkövetkező évtizedekben hazánk előrehaladása szempontjából nélkülözhetetlen.

G. J.

MAX BENSE FOTÓESZTÉTIKÁJA (Fotóművészet, 1974. 4.)

A stuttgarti Műszaki Egyetem esztétikaprofesszora, Max Bense mint az információelméleti esztétika megalapozója vált ismertté. Kisesszéjében, szemben Walter Benjamin, Susan Sontag és Karl Pawek felfogásával, miszerint a fotó voítaképp nem is művészet, azt állítja, hogy „a modern esztétikának két olyan sajátossága van, amely a fényképezettel való foglalkozást egyenesen ráerősokolja”. Az egyik ilyen sajátosság az lenne, hogy a fotóesztétika inkább technikai, mint metafizikai tudomány, a másik pedig az, hogy a fotó esztétikai információt hordoz. Esztétikai információértékei a fényképezés fizikai-kémiai folyamatában jönnek létre, vagyis az esztétikum itt merőben anyagi természetű, nem preegzisztens, csakis tapasztalati tényként érvényesül, mind létrehozásának, mind pedig érzékelésének folyamatában.

A fotó olyan esztétikai információ, amelynek hordozórendszerét technikainak kell felfogni, s ez a rendszer nem szinguláris, hanem generalizált. Esztétikai hatékonysága a *struktúrára* és az *alakra* korlátozódik. A formálás folyamata egyszerre *ábrázoló* és *utaló*, *ikonikus* és *indexikális*; jelfunkciója egyidejűleg és elválaszthatatlanul *prezentáló* és *reprezentáló*. Ebben is különbözik a festésztől, amelyben a két jelfunkció elválhat egymástól. További differentia specífica: a festésztől eltérően, ahol a reális viszonyok szuggertálnak, csupán lehetőségként ismerhetők fel, a fotómű-

vészet reálisan fedi fel a reális viszonyokat.

Bense ebből vonja le következtetését: általánosságban a fotó információértéke alacsonyabb a festészeténél. A művészi alkotást kísérő szelektív folyamat a fényképezésben hamarabb abbamarad, azon a ponton, ahol „bekövetkezik a kép maradéktalan determináltsága”. Hiteles művészi szépet a fényképezés akkor nyújt, amikor az alaki és a strukturális esztétikumot — hegeli terminológiával — „mint valamilyen kiválasztott természeti szépnek s ugyanakkor valamilyen kiválasztott művészi szépnek a visszhangját” adja. Ezért nincs a festészetnek, akár lehetséges, akár valóságos világot ábrázoló, olyan szükségszerű „külvilág problémája”, mint a fényképezésnek. Az utóbbi átmeneteket rögzít entropia és statisztikus innováció, vagyis a „valószínű rendezetlenség” és a „valószínűtlen rendezettség” állapotai között. Más szóval: a determinált fizikai és a nem vagy gyengén determinált esztétikai állapotok közötti határterületen működik.

A festészet alkotásra törekszik, a fotó átvitelre. Előbbi mint a *forrás*, utóbbi mint a *csatorna* művészete érvényesül erőteljesebben. A fényképezés kódolt, következképp dekódolható esztétikai információt közvetít, eltérően a festésztől, amelyben az esztétikai információnak ahhoz, hogy realizált legyen, nincs szüksége rejtjel-rendszerre, bár „a szeriaeljárások fellépése a festészetben azt bizonyítja, hogy átmeneti fokozatok lehetősége ott is fennáll, tehát olyanoké, amelyek az esztétikai információt kódolva ábrázolják”.

A FILOZÓFIA PRÓBATÉTELE (La Pensée, 1974. 176.)

Cours de Philosophie pour scientifiques a címe Louis Althusser előadás-sorozatának, amelyből részletet közöl a *La Pensée* augusztusi száma. Az alábbiakban összefoglaljuk a szöveg gondolatmenetét.

A filozófiai kijelentések — tézisek. Ez a kijelentés maga is egy filozófiai tézis. A kör bezárult: a filozófiai kijelentéseket tézisként meghatározó kijelentés — filozófiai tézis. Ez a példa jól szemlélteti a filozófiából való kilépés esélyeit: ha a filozófiára vonatkozó legbanálisabb megállapítás is filozófiai tétel, akkor merő illúzió az, hogy a filozófiáról „tárgyilag”, a filozófia körén kívül megfogalmazott tudást szerezhetünk. „Metafilozófia” nem azért nincs, mert elmulasztották kidolgozni, hanem mert — logikai okokból — nem is lehetséges. A filozófiára vonatkozó bármely elmélet — filozófia. Ez a kör szükségszerű és termékeny; vagyis nem steril, mint a logikai körök; vagyis nem „kör”.

A filozófiai kijelentések, ellentétben a tudományos kijelentésekkel, alkalmazhatatlanok a bizonyításra és a szigorúan tudományos próbára. A tudományos kijelentések *igazak* (vraies), vagy hamisak. A filozófiai tézisek sohasem „igazak”, hanem *helyesek* (justes), vagy helytelenek. „Igaz” és „helyes” — két szó, mely egyaránt a kijelentés érvényességét rögzíti, de két különböző dimenzióban: valami igaz a megismeréshez és helyes a gyakorlathoz viszonyítva.

A védáktól napjainkig a filozófusok az Igazságot keresték, az Igazság nevében harcoltak. De a filozófia — az Igazságra meghirdetett igénye ellenére — egy teljesen más világhoz tartozik, ahol a kijelentések próbája a gyakorlattal való szembesítés.

„A” gyakorlattal? A történelem sohasem produkált egyöntetű társadalmi gyakorlatot, tehát osztályfölötti szempontokat. Kiderül, hogy a „helyes” ideológikus fogalom. Ki dönti hát el, hogy végül is melyik „helyes” a *helytálló*? Egy Felettes Hatalom talán, vagy egy Utolsó Ítélet, amely megadja a császárnak, ami a császáré? Utolsó Ítélet nincs, de Ítélet van: mindenkor annak a társadalmi osztálynak „van igaza”, amely az osztályharc „baloldalán” áll; amely a történelmi haladás irányában cselekszik.

A filozófia *kötött* és *elkötelezett*: kötött ahhoz, „ami van”, és elkötelezett azért, „aminek lennie kell”. Lehet tagadása az adott politikai, ideológiai és elméleti konjunktúráknak, de szükségképpen *terméke* is annak. A filozófia még

akkor is *alkalmazkodik* ahhoz a közeghez, amelyben fellépett, ha elméletben olyan *Ítéletet* tulajdonít magának, amelyet az *Igazság* nevében fogalmaz meg, előre megállapított *Szabályok* szerint.

A közeg politikai, ideológiai és elméleti. De hogy csak a legszükségesebbekre szorítkozzunk, az elmélet áll a tudományból és a filozófiából. A filozófia tehát maga is része annak a konjunktúráknak, amelyben fellép, következőképpen nem állhat külsőleges, tisztán megismerési, egyszerűen spekulatív viszonyban vele. A filozófia számára a (politikai, ideológiai és elméleti) *valóság* nem „tárgy”, amellyel egyszerű igazság-viszonyban állhat, hanem „tét”, amelyhez viszonya gyakorlati: az alkalmazkodás, az idomulás (ajustement). A tézis által megfogalmazott új álláspont (tézis = álláspont) módosítja a többi álláspontot, és befolyásolja azt a *valóságot*, amely tétjét alkotja a *helyes* (juste) vagy helytelen tézis megfogalmazásába torkolló megfeleltetési folyamatnak.

A pragmatista gyakorlatfelfogás nem lát említésreméltó különbséget a politikai és mondjuk, a gépész vagy a sebész gyakorlata között. Érvelése szerint mindhárom esetben egy *alany* cselekszik, aki a „fejében levő” célhoz igazítja eszközeit és tevékenységét, hogy a „fején kívül” gyakorlatilag létrehozza a célképzetnek megfelelő eredményt.

Csakhogy a gépész számára tevékenységének mind tárgya, mind célja külsőleges. Hasonlóképpen — bár esete nyilvánvalóan bonyolultabb — a sebész sem része a betegnek, akit gyógyít. Mindketten kizárólag alanyai saját tevékenységüknek. A „fejükben levő” képzet a tárgy külsőlegességének képzete. Ezzel szemben Lenin, a politikus maga része annak a politikai valóságnak, amely cselekvésének tárgyát és kereteit alkotja. A politikai cselekvés alanyai egyben tárgyai is önnön tevékenységüknek. Lenin nem egy „alany”, akinek a fejében egy eszme van, amely megvalósulásra törekszik. Ő egy osztályharcos szervezet vezetője, aki egy (és csakis egy) lépéssel a tömegek előtt jár, hogy kijelölje politikai tevékenységük helyes (juste) vonalát. Nem tesz mást, mint hogy átalakításuk céljából felméri azokat az erőviszonyokat, amelyeknek ő maga is része.

Nem véletlenül példálózunk Leninnel, és kölcsönözzük politikai fogalmait: „*tézis*”, „*helytálló*”. A politika ugyanis a filozófiához legközelebb álló gyakorlat: a filozófia gyakorlata.

Egy ilyen kijelentés után az ember tartozik egy kioktató magyarázattal: a filozófia természetesen nem azonos a politikával.

SZERKESZTŐK · OLVASÓK

LEVEL OLVASÓINKHOZ

Az 1974-es esztendő végéhez érve örömmel állapíthatjuk meg, hogy rendszeres olvasóink népes tábora az idén is figyelemmel kísérte munkánkat. Bizonyos érte a szerkesztőség címére érkezett levelek, az elismerő vagy bíráló megjegyzések, igények és javaslatok nagy száma. Az új esztendő küszöbén köszönet jár mindenkinek a nekünk nyújtott segítségért, azért a hűségért, amellyel eddigi előfizetőink zöme 1975-ben is olvasóink soraiban kíván maradni.

A következő évben töretlen lendülettel óhajtjuk folytatni eddigi munkánkat, amelynek célja a honi valóság és a nagyvilág figyelemreméltó jelenségeinek bemutatása volt és marad. Kívánjuk, hogy a szerkesztőség elképzelései egy gyűjtő-pontban találkozzanak olvasóink elvárásaival.

Boldog új esztendőt!

A KORUNK szerkesztősége

A szerkesztőség új helyiségében folytatódnak a Korunk-galéria kiállításai. November 30-án Györkös Mátyás Albert, első kiállítóink egyike, színes gipszmetszeteivel jelentkezett. December második felében Molnár Dénes, a bukaresti Nicolae Grigorescu Képzőművészeti Főiskola hallgatója karikatúrákat állított ki.

HELYREIGAZÍTÁS. — Ez évi 10. számunkban az 1045. lapon alulról a 11. sorban „utópia“ helyett „eutópia“ olvasandó. — Ugyanannak a számunknak az 1066. lapján alulról a 11. sorban a könyvészeti utalás helyesen: (Horváth Ferenc: A generációs mozgalmak értelme. Korunk, 1932. 3.)

Új könyvek

- ALBEE, EDWARD:** Nem félünk a farkastól. Elbert János fordítása. Drámák
- * * * **Báboskönyv.** Válogatta, az utószót és a rendezői táncokat írta Kovács Ildikó. Sipos László rajzaival
- FÖLDES MÁRIA:** A séta. Emlékek
- GÁRDONYI GÉZA:** Néha az ember feledékeny. Elbeszélések. Válogatta és a bevezetőt írta Antal Árpád. Tanulók Könyvtára
- GRAMSCI, ANTONIO:** A gyakorlat filozófiája. Válogatta és az előszót írta Gáll Ernő. Téka
- KARINTHY FRIGYES:** Cirkusz. Novellák, karcolatok, paródiák. Válogatta és a bevezetőt írta Bajor Andor. Tanulók Könyvtára
- KODÁLY ZOLTAN:** Néphagyomány és zenekultúra. Válogatta, előszóval és jegyzetekkel ellátta Katona Ádám. Téka
- KÓS KAROLY—SZENTIMREI JUDIT—NAGY JENŐ:** Szilágysági magyar népművészet
- * * * **Közelképek.** Húsz romániai magyar író. Az interjúkat készítette Marosi Ildikó. Erdélyi Lajos fényképeivel
- MARTON GYULA:** Igetövek, igei jelek és személyragok a moldvai csángó nyelvjárásban
- MOLTER KÁROLY:** Örökmozgó. Három színmű. Romániai Magyar Írók
- NAGY ALBERT:** Rózsikaédes. Jegyzetek a művészetről. Összeállította Banner Zoltán
- NAGY ISTVAN:** Szemben az árral. Önéletrajzi regény
- REBREANU, LIVIU:** A tánc. Regény. Kerekes György fordítása
- * * * **Romániai magyar népdalok.** Közzéteszi Jagamas János és Faragó József
- SALCUDEANU, PETRE:** Csonka hét. Regény. Beke György fordítása
- GY. SZABÓ BÉLA:** Mexikói tél. A művész 40 fekete-fehér és 16 színes rajzával
- WESSELENYI MIKLÓS:** Balítéletekről. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Veress Dániel. Téka
- ZOLA, ÉMILE:** Életöröm. Regény. Gellért György fordítása. Az utószót írta Csehi Gyula. Horizont